

ΙΩ. ΦΡΑΓΚΟΥΛΗ - ΣΠΥΡ. ΛΑΓΟΠΑΤΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΠΑΛΑΙΟΥ ΤΥΠΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1946

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

Αρ. ερω. 45250

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΣΤ' ΤΑΞΙΝ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ ΠΑΛΑΙΟΥ ΤΥΠΟΥ

«Εγώ είμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ
ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή.»

ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ

(Ἰωάνν. 14,6)

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1946

ΧΡΕΙΣ ΤΑΙΝ ΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ, ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ, ΑΞΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ
ΗΘΙΚΗΣ

Εὐθύς ὡς ὁ ἄνθρωπος λάβῃ πλήρη συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ του, βλέπει νὰ προβάλλῃ ἐνώπιόν του τὸ ἐρώτημα : Πῶς πρέπει νὰ ζῶ ; Ὁ φιλόσοφος Πλάτων εἰς τὸν διάλογόν του, τὸν Γοργίαν, ἐρωτᾷ : « Πῶς ὀφείλει νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος ; Πρέπει εἰς τὸν βίον του νὰ ἐπιζητῇ ἀδιακόπως τὸ εὐχάριστον καὶ τὸ τερπνὸν ἢ πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ μόνον τὸ ἀγαθόν ; » (Γοργ. 55, 56). Παραδέχεται, ὅτι τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι τὸ θεμελιωδέστερον ἐκ τῶν ἐρωτημάτων, ἅτινα θέτει ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του εἰς τὸν ἑαυτὸν του.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ εὐτυχία, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἄνθρωπος νοσταλγεῖ κατὰ φυσικὴν μάλιστα ἀνάγκην, ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, ἢ ὁποία δίδεται εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ὅπερ εἶναι τὸ ἐρώτημα τοῦ ἀνθρώπου πάσης ἐποχῆς, τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀνωτάτου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ κατωτάτου πολιτισμοῦ, τοῦ χριστιανοῦ καὶ τοῦ ὀπαδοῦ πάσης ἄλλης θρησκείας, τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ ἀμορφώτου ἀνθρώπου.

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δίδουν ἀπάντησιν ἡ Φυσικὴ ἢ Φιλοσοφικὴ ἠθικὴ καὶ ἡ Ὑπερφυσικὴ ἢ Θεολογικὴ ἠθικὴ. Ἡ πρώτη παραδέχεται, ὅτι ἐκ τῶν διδαγμάτων τῆς πείρας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου δίδει τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν δεδικαιολογημένην διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων ἀπάντησιν, ἀποκλείει δὲ τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ρυθμιστοῦ τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἡ δευτέρα, ἢ ὁποία πλὴν τῆς πείρας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἀντλεῖ τὸ κύριον περιεχόμενόν της ἀπὸ τὰς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. ἦτοι τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν Ἰε-

ρὰν Παράδοσιν, παρέχει σαφή καὶ κατηγορηματικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Αἱ ἀπαντήσεις αὗται ἔχουσαι κοινὰ σημεῖα εἰς τὰς λεπτομερείας, δὲν συμφωνοῦν εἰς τὸ κεντρικὸν σημεῖον τοῦ ἐρωτήματος, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὸν προσήκοντα τρόπον τῆς ζωῆς, τὸν σκοπὸν καὶ τὸν ἀληθινὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου βίου.

Ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Φυσικῆς ἢ Φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ὁ Πλάτων εἰς τὸν αὐτὸν διάλογόν του, τὸν Γοργίαν, ἀπήντησεν, ὅτι τὸν ἄριστον καὶ ὀρθὸν τρόπον τοῦ βίου συναντῶμεν εἰς ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον, ὅστις καὶ εἰς τὴν ζωὴν του καὶ εἰς τὸν θάνατόν του ἀσκεῖ τὴν δικαιοσύνην καὶ πᾶσαν ἄλλην ἀρετὴν (Γοργ. 83). Ἀντιθέτως οἱ σύγχρονοι τοῦ Πλάτωνος Σοφισταὶ ἐδίδασκον, ὅτι ὁ οὐσιαστικώτερος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἢ ἱκανοποιήσις τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναγκῶν του.

Σήμερον, ὅπως καὶ τότε, ἡ ἀπάντησις τῆς Φυσικῆς ἢ Φιλοσοφικῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι ἐνιαία. Μάλιστα ἡ διαφορὰ εἶναι ἀκόμη μεγαλυτέρα, διότι ἡ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων δὲν ἔχει ἀκολουθήσει εἰς πολλὰ βασικά σημεῖα τὰ διδάγματα τῶν μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων. Ὁ σύγχρονος ὑλιστικὸς μονισμὸς, ὅστις παραδέχεται, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνεργοῦν μόνον ἐκεῖναι αἱ δυνάμεις, αἵτινες ἐνεργοῦν καὶ εἰς τὰ ζῶα, καὶ ὁ Πανθεϊστικὸς μονισμὸς, ὅστις θέτει τὸν ἄνθρωπον εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὸν Θεόν, δὲν δύνανται νὰ στηρίξουν ἀληθινὴν ἠθικὴν ἀπάντησιν, ἥτις νὰ ἱκανοποιῇ τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ θετικὴ φιλοσοφία πάλιν, ἥτις ἀναγνωρίζει μόνον τὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτὰ γεγονότα τῆς ζωῆς καὶ τὰ ὑλικά φαινόμενα τῆς πείρας, ἀποκλείει ἐκ τῆς ἠθικῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου ὅ,τι ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸν προσωπικὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Ἀντιθέτως ἡ μὴ ὑλιστικὴ Φιλοσοφικὴ ἠθικὴ στηρίζει τὰς διδασκαλίας τῆς ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξίν προσωπικοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Διὰ τοῦτο συμπίπτει εἰς πολλὰ σημεῖα πρὸς τὰ διδάγματα τῆς Ὑπερφυσικῆς ἢ Θεολογικῆς ἠθικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι καὶ αὕτη ἀναζητεῖ «*τι εὐσεβές, τι ἀσεβές, τι καλόν, τι αἰσχρόν, τι δίκαιον, τι ἄδικον, τι σωφροσύνη*» (Ξεν. Ἀπομν. Α' 1,

16) και όμιλει μετά σαφούς δια τον άνθρωπον ένδιαφέροντος περί τής ήθικής ευδαιμονίας αυτού.

Ή ήθική τής χριστιανικής θρησκείας ύπερέχει εις δύναμιν και αλήθειαν τήν ήθικήν πάσης άλλης θρησκείας. Ή άξία και ή σημασία αυτής δια τήν ζωήν του χριστιανου είναι άνυπολόγιστος, διότι έδίδαξεν αυτήν ό Υιός του Θεου, ό Ίησους Χριστός. "Οστις έφερεν εις τον κόσμον τήν ύπίστην άποκάλυψιν και έφανέρωσεν εις τον άνθρωπον τό άγιον θέλημα του άλλθινου Θεου. Χαρακτηριστικά αυτής είναι τά έξής :

1. Ή Χριστιανική ήθική συμπληρώνει τήν Φυσικήν ή Φιλοσοφικήν ήθικήν εις σπουδαιότατα ζητήματα, εις τά όποια αύτη δέν άπαντξ. Διδάσκει σαφώς τά καθήκοντα του ανθρώπου προς τον «'Αεί Ώντα και Ζώντα Θεόν», Πατέρα πάντων τών ανθρώπων, τον πλησίον και τον έαυτόν του. Δίδει σοβαράν και άλλθινην λύσιν εις τό πρόβλημα του προορισμου του ανθρώπου επί τής γής, εις τό πρόβλημα τής έλευθερίας του ανθρώπου και εις άλλα κεφαλαιώδη δια τήν ζωήν αυτού ζητήματα.

2. Ή Χριστιανική ήθική διδάσκει εις ήμάς τον όρθον τρόπον του βίου μετά πλήρους βεβαιότητας. "Ο,τι έδίδαξεν ό Ίησους Χριστός, δέν είναι άσταθές, δέν περιέχει πλάνην και δέν έχει ανάγκην νά τροποποιηθί ή διορθωθί, ως συμβαίνει εις τάς γνώμας τών ανθρώπων. Δια τουτο μόνον ό Ίησους Χριστός ήδύνατο νά λέγη, ότι «'Εγώ ειμι ή όδός και ή αλήθεια και ή ζωή» (Ίωάνν. 14,6) και έδίδασκεν, ως «έξουσίαν έχων» (Ματθ. 5,21).

3. Ή Χριστιανική ήθική παρέχει εις τον άνθρωπον δραστήρια κίνητρα και μέσα, ίνα εκτελή ήθικάς πράξεις και ίνα πράττη πάντοτε τό άγαθόν. Ή Φυσική ή Φιλοσοφική ήθική έχει ως έλατήρια τών πράξεων τό ώφέλιμον, τό λογικόν, τό πρόπον. Τά ύπερφυσικά έλατήρια του χριστιανισμού έχουν βαθυτέραν επίδρασιν επί τον ήθικόν βίον του ανθρώπου. Μετά θαυμασιών άποτελεσμάτων ένεργεί ή άγάπη, τήν όποιαν έμβάλλουν εις τήν ψυχήν του χριστιανου ή ενανθρώπησις, ή ζωή και τό παράδειγμα του Ίησου Χριστου. Σπουδαίως ένισχύει τον άμαρτωλόν άνθρωπον εις τήν εκτέλεσιν του άγαθου ή έλπίς, τήν όποιαν δοκιμάζει ούτος, όταν μετά του μετανοήσαντος ληστου άτενίξη

τὸν Σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ. Οὐσιαστικὴν ἐνθάρρυνσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ ἠθικοῦ βίου ἀποτελεῖ ὁ φόβος τοῦ Δικαιοκρίτου, ἀλλὰ καὶ Οἰκτίρμονος καὶ Φιλανθρώπου Θεοῦ. Διὰ τοῦτο πολὺ δίκαιον εἶχε νεώτερος φιλόσοφος, ὅταν εἶπεν, ὅτι ἐκεῖνο, ὅπερ ἔπραξεν ὁ ἑλληνισμὸς διὰ τὴν διάνοιαν, ἐπέτυχεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνθρωπότης διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκέρδισεν εἰς ἠθικὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ παρέχει τὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας περὶ τοῦ ὀρθοῦ τρόπου τοῦ βίου. Αὕτη χρησιμοποιεῖ τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως εἰς τὴν ζωὴν καὶ καθορίζει τί ὀφείλει νὰ πράττῃ καὶ πῶς νὰ διαγῇ ὁ ἄνθρωπος, ἵνα εἶναι εὐτυχής.

Ἐπομένως αἱ ἀλήθειαι τῆς πίστεως, δηλαδὴ αἱ δογματικαὶ ἀλήθειαι, τὰς ὁποίας διδάσκει ἡ Κατήχησις καὶ αἱ ἐντολαί, δηλαδὴ αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι, συνδέονται στενῶτατα. Αἱ πρῶται διδάσκουν, ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς, αἱ δὲ τελευταῖαι δεικνύουν, πῶς ἐπιτυγχάνει ὁ ἄνθρωπος τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου.

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ ἀντλεῖ τὸ κῶρος τῆς ἐκ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀπὸ τὰ ὕψιστα ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα διαθέτει αὕτη πρὸς παρόρησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἠθικὸν βίον. Διὰ τοῦτο ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν διδαγμάτων τῆς θρησκείας καὶ ἥτις δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς νομοθεσίαν, διὰ τὴν τήρησιν τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει ἡ ἐνδιαφερομένη ἀνθρωπίνη ἐξουσία. Ἐπομένως ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ εἶναι ἠθικὴ τῆς ζωῆς, ἔχουσα εὐεργετικά καὶ πλούσια ἀποτελέσματα διὰ τὴν πραγματικὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ μεταχειρίζεται πρὸς κατοχύρωσιν τῆς ἀληθείας τῶν διδαγμάτων τῆς καὶ τὴν ἀνθρωπίνην πείραν ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὡς καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἔχει δὲ κυρίας πηγάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλεῖ τὰς ἐντολάς τῆς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, Παλαιάν καὶ Καινὴν Διαθήκην καὶ τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν. Ἐκ τοῦ τρόπου τούτου τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ περιεχομένου τῆς, ἥτοι διὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱε-

ρᾶς Παραδόσεως, λέγεται καὶ Ὑπερφυσικὴ ἢ Θεολογικὴ ἠθικὴ.

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη εἰς τὸ **Γενικὸν** μέρος καὶ εἰς τὸ **Εἰδικὸν** μέρος. Εἰς τὸ Γενικὸν μέρος ἐκτίθενται αἱ ἀρχαὶ τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ ἐξετάζεται γενικῶς ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὸ Εἰδικὸν μέρος ἀναγράφονται εἰδικώτερον τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του.

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΠΡΩΤΟΝ ΤΜΗΜΑ

ΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

1. Η ΗΘΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΘΡΗΣΚΕΙΑΝ

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ διδάσκει τὸν χριστιανικῶς ὀρθὸν τρόπον τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του φανερώνει τὰς ἠθικὰς πεποιοθήσεις του καὶ γενικῶς τὸ ἠθικὸν φρόνημά του. Ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς ἐκάστου ἀνθρώπου κρίνομεν τὴν ἠθικότητά του καὶ σχηματίζομεν τὴν γνώμην, ἐὰν εἶναι ἠθικὸς ἢ ἀνήθικος.

Ἡ ἠθικότης τοῦ ἀνθρώπου κρίνεται ἀπὸ ἐκείνας τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας, αἵτινες ἐνδιαφέρουν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Γενικώτερον κρίνεται ἀπὸ τὸν καθόλου τρόπον τῆς ζωῆς του, ἀπὸ τὸν ἠθικὸν χαρακτήρα του. Ἴνα ἐξετάσωμεν τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἐνδιαφέρουν ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως, ἔχομεν ἀνάγκην ἐνὸς μέτρου, ἐνὸς κανόνος, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ κρίνωμεν, ἐὰν μία πράξις ἢ μία ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἠθικὴ ἢ ἀνήθικος.

Αἱ πράξεις καὶ αἱ ἐνεργεῖαι, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν, δὲν ἐκτελοῦνται συμφώνως πρὸς τὴν θέλησιν ἐκάστου ἀνθρώπου, ἀλλὰ ρυθμίζονται ἀπὸ γενικὴν τινα ἀρχὴν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζομεν κριτήριον τῆς ἠθικότητος. Ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς γενικῆς αὐτῆς ἠθικῆς ἀρχῆς, τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, εἶναι ἠθικῶς ἀγαθὸν καὶ ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ εἶναι ἠθικῶς κακόν. Ἡ γενικὴ αὐτὴ ἠθικὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ

μέτρον καὶ ὁ κανὼν, διὰ τοῦ ὁποίου κρίνονται αἱ πράξεις ἡμῶν καὶ χαρακτηρίζονται ἢ ὡς ἠθικαὶ ἢ ὡς ἀνήθικοι.

Κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἠθικὴν τὸ κριτήριον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ἠθικῆς ἐξετάσεως, εἶναι τὸ **Θεῖον θέλημα**. Ἠθικῶς ἀγαθὸν εἶναι, ὅ,τι συμφωνεῖ πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἠθικῶς κακὸν εἶναι, ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ὑψιστον καὶ τέλειον ἀγαθόν, διότι, ὡς διδάσκει καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, «οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς» (Μαρκ. 10, 18). Ἐπομένως καὶ τὸ θέλημα Αὐτοῦ εἶναι ἀγαθόν, εὐάρεστον, τέλειον καὶ σωτήριον διὰ τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ἅγιον τοῦτο θέλημα, ὅπερ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρωπίνου πλάσματος, ἐφανέρωσεν ὁ Θεός. Οὕτως ἐν μὲν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ παρήγγειλε διὰ τοῦ Μωυσέως : «*Ἄγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν*» (Λευϊτ. 19, 2), ἐν δὲ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καθορίζει τὸ ἠθικῶς χριστιανικὸν ἰδεώδες τοῦ βίου διὰ τῆς ἐντολῆς «*Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν*» (Ματθ. 5, 48).

Κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἠθικὴν ἡ ἠθικὴ πράξις δὲν κρίνεται ὡς ἠθικὴ μόνον ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων της, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀγαθῆς διαθέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐκτέλεσιν ἐκείνου, ὅπερ εἶναι ἠθικῶς ἀγαθόν. Ἴνα πραγματοποιηθῆται ὁμοῦς αὐτό, χρειάζεται βαθὺς σύνδεσμος τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἠθικότητος.

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ὑποδεικνύει μόνον τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικότητος, ἤτοι τὸ ἅγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ συμφωνοῦν αἱ πράξεις ἡμῶν, ἀλλὰ συγχρόνως καθορίζει σταθερῶς καὶ τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιδιώκῃ ὁ ἠθικός βίος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ Ἁγία Γραφή διδάσκει, ὅτι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ὁ σκοπὸς οὗτος εἰς μὲν τὴν ἄλογον καὶ ἄψυχον φύσιν πραγματοποιεῖται διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς ὑποταγῆς αὐτῆς εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους. Ἡ ὑποταγὴ δὲ αὕτη φέρει τὴν ἀρμονίαν εἰς τὸ σύμπαν, τὴν

όποιαν κατά θαυμάσιον τρόπον ὕμνησεν ὁ Δαυΐδ, ὅταν εἶπεν, ὅτι «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποιήσῃ δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγ- γέλλει τὸ στερέωμα» (Ψαλμ. 18, 1).

Τὴν λογικὴν πλάσιν ἀντιπροσωπεύει ὁ ἄνθρωπος. Οὗτος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὸ μεγαλεῖον, τὴν σοφίαν καὶ τὴν ἀγά- πην τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς διαρκοῦς προσπαθείας του, ὅπως ζῆ τὸν χριστιανικῶς ἠθικὸν βίον καὶ πράττῃ διαρκῶς τὸ ἀγαθόν. Οὕ-τως ὁ ἄνθρωπος ἐπιτυγχάνει συγχρόνως καὶ τὴν τελειοποίησιν ὄχι μόνον τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ ὅποια κατὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν εἶναι προωρισμένη νὰ ἀπο- τελέσῃ μίαν ἠθικὴν κοινωνίαν, τῆς ὅποιας ἡ ζωὴ πρέπει νὰ ρυθ- μίζεται συμφῶνως πρὸς τὸ "Ἅγιον θέλημα τοῦ Θεοῦ (Ματθ.6,10).

Ἡ Χριστιανικὴ ἠθικὴ παρέχει καὶ τὸ πρότυπον, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἔχη διαρκῶς ἐνώπιόν του ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκων τὴν ἠθικὴν τελειοποίησίν του. Τὸ τέλειον τοῦτο πρότυπον εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ ἰδρυτὴς καὶ διδάσκαλος τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας. Ἐν Αὐτῷ διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ τὸν ἀγιασμόν τοῦ ἀνθρώπου ἔγινεν ἡ πλήρης προσωπικὴ ἔνωσις τῆς θεότητος μετὰ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ μοναδικὸν πρότυπον καὶ τὸ ἰδανικὸν ὑπόδειγμα ἠθικοῦ βίου, διότι εἶναι «ὁ ὁσιος, ὁ ἄκακος, ὁ ἀμίαν- τος, ὁ κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ὁ ὑψηλότερος τῶν οὐρα- νῶν γενόμενος» (Ἐβρ. 7, 26). Ἡ μίμησις τοῦ χριστιανικοῦ τούτου ἠθικοῦ προτύπου, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, πρέπει νὰ εἶναι ἡ βᾶσις τῶν πράξεων καὶ πασῶν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός διδάσκει πρὸς ἕκαστον ἄνθρωπον «εἰ θέλεις τέλειος εἶ- ναι, δεῦρο ἀκολούθει μοι» (Ματθ. 19, 21).

Ἡ τήρησις τῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ μάλιστα τῆς θείας ἐντολῆς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς καλωσύνης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἠθικὴν εἰς τὴν εὐτυχίαν, διότι καθιστᾷ τοῦτον διαρκῶς περισσότερον τελειοποιημένον ἠθικῶς. Εἶναι εὐτυχῆς ὁ ἄν-θρωπος, ὅστις κατάρθωσεν εἰς τὴν ζωὴν του νὰ βλέπῃ ὅτι τὰ θεῖα παραγγέλματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ρυθμίζουν τὸν τρόπον

του βίου του και να πιστοποιη, ότι ο Χριστός ο ίδιος ζή πραγματικώς εντός αυτού. Διά τουτο ο 'Απόστολος Παύλος έθεώρει ευτυχή τον έαυτόν του, όταν ώμολόγει «*Zō dē ouzēti egō, zē dē ēn ēmoi Χριστός*» (Γαλ. 2, 20).

Η Χριστιανική ήθική δέν παραλείπει επίσης να διδάξη, ότι ή πλήρης ήθική τελειοποίησης του ανθρώπου δέν είναι άπολύτως κατορθωτή και δυνατή κατά τον επί της γης βραχύν βίον.

Διά τουτο βεβαιώνει, ότι ή ολοκληρωτική ευτυχία του ανθρώπου επιτυγχάνεται κατά την ζωήν, ή όποία διαδέχεται τον επίγειον βίον του χριστιανού εκείνου, όστις έζησεν ως χριστιανός πλήρης αγάπης και καλωσύνης προς τους άλλους ανθρώπους και όστις κατέβαλλε διαρκή προσπάθειαν να έκτελή τό άγιον θέλημα του Θεού και να πράττη τό άγαθόν έξ αγάπης και μόνον προς αυτό.

Είς την ευτυχίαν της μελλούσης ζωής θα άπολαμβάνη ό άληθινός χριστιανός και πολλά άλλα άγαθά, αλλά κυρίως θα έχη την ικανότητα να επικοινωνή μετά του Θεού. Την επικοινωνίαν ταύτην μετά του Θεού νοσταλγει ό θρησκευτικώς και ήθικώς ύγιής άνθρωπος και κατά τον επίγειον βίον. Ο "Άγιος Αύγουστίνος είχεν έκφράσει επιτυχώς ταύτην την ώραίαν αλήθειαν, όταν εις τας έξομολογήσεις αυτού (Α, 1) έλεγεν : «*Tu fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te*» (Θεέ, Συ έχεις δημιουργήσει ήμάς δια τον έαυτόν Σου και ή καρδιά ήμών τότε μόνον εύρίσκει γαλήνην, όταν αισθάνηται, ότι Συ είσαι πλησίον ήμών).

2. Η ΗΘΙΚΟΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΓΕΝΙΚΩΣ

Η φιλοσοφία, ήτις διδάσκει πίστιν εις ένα προσωπικόν Θεόν, όστις όχι μόνον έδημιούργησε τον κόσμον, αλλά και ενδιαφέρεται δι' αυτόν, παραδέχεται συγχρόνως, ότι ό ήθικός βίος του ανθρώπου έχει σχέσιν πρόν τον Θεόν. Η διδασκαλία της φιλοσοφίας ταύτης περί της ήθικότητος είναι ετερόνομος, διότι κατά ταύτην ό άνθρωπος πράττει τό άγαθόν και κρίνει περί των πράξεων έαυτού και των άλλων επί τη βάσει και των ήθικων έντολων, αίτινες διαγράφονται εις αυτόν υπό 'Αρχής έκτός αυτού κειμένης.

Ούτως ἡ διδασκαλία αὕτη συμπίπτει ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς, ἣτις δέχεται ὑπάρχουσαν ἐν τῷ Θεῷ τὴν πηγὴν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διὰ τῶν διδαγμάτων τῆς φιλοσοφίας ταύτης δὲν παραγνωρίζεται ὁ σκοπὸς τῆς ἠθικῆς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν παρόντα κόσμον, ἣτις πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται διὰ τῆς συνεχοῦς προσπαθείας αὐτοῦ. Ὡς ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖται ἡ κατὰ τοιοῦτον τρόπον διαμόρφωσις τοῦ ἑαυτοῦ του, ὥστε νὰ ἀποβαίῃ οὗτος πραγματικῶς ἐλευθέρα ἠθικὴ προσωπικότης.

Ἡ ἠθικὴ προσωπικότης κατανοεῖ, ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ δὲν συντελεῖται διὰ τῆς ἀπομονώσεως καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ κόσμου πρὸς ἀνάπτυξιν ἀνεξαρτήτου ἀτομικῆς ἠθικῆς ζωῆς. Τουναντίον ἀναγνωρίζει, ὅτι ὑποχρεοῦται, ὅπως ἀναπτύσῃ ἠθικὸν βίον ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας πρὸς προαγωγὴν τῆς κοινῆς εὐημερίας.

Ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἕτερα ἐκλεκτὰ πνεύματα τῆς ἀρχαιότητος οὕτως ἐχαρακτήρισαν τὴν ἠθικότητα. Ἡ δικαιοσύνη, ἣτις κατὰ τὸν Πλάτωνα πρέπει νὰ ἀσκήται πάντοτε, λαμβάνει ὡς θεία ἐπιταγὴ τὸ πλήρες περιεχόμενόν τῆς ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ, ὁδηγεῖ δὲ εἰς πραγματικὴν εὐδαιμονίαν, διότι *«ἡ μὲν δικαία ψυχὴ καὶ ὁ δίκαιος ἀνὴρ εὖ βιώσεται. κακῶς δὲ ὁ ἄδικος. Ὁ γὰρ εὖ ζῶν μακάριός τε καὶ εὐδαίμων, ὁ δὲ μὴ τᾶναντία. Ὁ μὲν δίκαιος ἄρα εὐδαίμων, ὁ δὲ ἄδικος ἄθλιος»* (Γοργ. 423).

Ἀντιθέτως ἡ φιλοσοφία, ἣτις δὲν εὔρε τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως ἢ ἀπέκλεισεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ὁδὸν ταύτην, προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὴν πηγὴν, τὴν οὐσίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπαρξιν καὶ παρουσίαν ἐν τῷ κόσμῳ ἀνωτάτης τινὸς ἀρχῆς, ὅποια εἶναι ὁ Θεός.

Κατὰ τὴν φιλοσοφίαν ταύτην ἡ ἠθικότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προῖον ἠθικῶν ἀρχῶν, τὰς ὁποίας οὗτος ἐδημιούργησεν ἐξ ἐμπειρίας καὶ τὰς ὁποίας νομοθετεῖ δι' ἑαυτόν. Ἐπομένως ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ταύτης περὶ τῆς ἠθικότητος εἶναι αὐτόνομος, διότι ὁ ἄνθρωπος πράττει τὸ ἀγαθὸν ἢ ἀποφεύγει

τὸ κακὸν καὶ κρίνει περὶ τῶν ἰδίων πράξεων ἢ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων ἐπὶ τῇ βάσει νομοθετουμένων παρ' αὐτοῦ ἠθικῶν ἀρχῶν.

Τὰ διδάγματα τῆς αὐτονόμου ταύτης φιλοσοφικῆς ἠθικῆς εἶναι διάφορα.

Παρ' ἄλλων τίθεται εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος ἢ ἡ ἀνθρωπότης γενικῶς καὶ θεωρεῖται, ὅτι μόνος ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἠθικότητος. Τοῦτο πράττουν ἡ **Ἡθικὴ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ** καὶ **τοῦ ὕλισμοῦ** ὑπὸ τὰς διαφόρους μορφάς των ὡς καὶ ἡ **Ἡθικὴ τῆς πολιτιστικῆς προόδου**.

Παρ' ἄλλων πάλιν ζητεῖται ἡ θεμελίωσις τῆς ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς νὰ τίθεται σαφῆς καὶ ὠρισμένος σκοπὸς εἰς τὰς ἐπιδιώξεις αὐτοῦ. Τὴν ἄποψιν ταύτην ὑποστηρίζουν ἡ **Ἡθικὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας**, ἡ **Ἡθικὴ τοῦ συναισθή-τος** καὶ ἡ **Ἡθικὴ τοῦ Καντίου** καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ.

3. Ο ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΣΜΟΣ

Ἄτομικος εὐδαιμονισμὸς ἢ ἡ χρησιμοθηρία, εἶναι ἡ ἠθικὴ ἐκείνη θεωρία, κατὰ τὴν ὁποῖαν σκοπὸς πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν εἶναι ἡ ὠφέλεια, ἢ εὐημερία καὶ γενικῶς ἡ εὐτυχία εἴτε ἐκάστου ἀτόμου εἴτε τοῦ ἀνθρωπίνου συνόλου. Τὸ μὲν πρῶτον εἶδος εἶναι ὁ **ἀτομικὸς εὐδαιμονισμὸς**, ὅστις λέγεται καὶ **ἔγωγισμὸς** καὶ **φιλαυτία**, τὸ δεύτερον δὲ εἶδος εἶναι ὁ **κοινωνικὸς εὐδαιμονισμὸς**.

Ἄτομικος εὐδαιμονισμὸς παραδέχεται, ὅτι σκοπὸς τῆς ἠθικότητος εἶναι ἡ ἐπίγειος εὐτυχία τοῦ ἀτόμου. Ἡ εὐτυχία αὕτη τοῦ ἀτόμου ἐκλαμβάνεται παρὰ τῶν ἀκολουθούντων τὴν θεωρίαν ταύτην κατὰ διάφορον τρόπον. Ἄλλοι πιστεύουν, ὅτι εἶναι ἡ ὕλικὴ ἡδονὴ καὶ ὅτι σκοπὸς τοῦ βίου εἶναι ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς. Ὅ,τι προκαλεῖ καὶ παρέχει ἡδονὴν εἶναι ἠθικόν, εἶναι ἀγαθόν. Ὅ,τι εἶναι δυσάρεστον, εἶναι ἀνήθικον, εἶναι κακόν. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ εὐδαιμονισμοῦ λέγεται **ἡδονισμὸς** ἢ **ἡδονοθηρικὴ ἠθικὴ**. Ἐδίδαξεν αὐτὴν πρῶτος ὁ Ἀρίστιππος ὁ Κυ-

ρηναιος, ο μαθητής του Σωκράτους, κατά δε τους νεωτέρους χρόνους ο Έλβέτιος, διδάσκαλος του Γαλλικού υλισμού, ο Λαμετρί, ιδρυτής του μηχανικού υλισμού και άλλοι.

Όπαδοί τινες της θεωρίας του εϋδαιμονισμού παραδέχονται, ότι το ιδανικόν του ανθρώπου είναι ή γαλήνη και ή άταραξία. Κατ' αυτούς ο άνθρωπος υποχρεούται να προσπαθῆ να εϋρη την εϋτυχίαν εις την άρμονικὴν διαμόρφωσιν της ζωῆς του. Τὴν άρμονικὴν αὐτὴν διαμόρφωσιν της ζωῆς ἐπιτυγχάνει διὰ της ίσορρόπου ἐκπληρώσεως τῶν υλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναγκῶν του. Ἐκπρόσωποι της θεωρίας αὐτῆς ἦσαν κατὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἐπίκουρος καὶ ἄλλοι, κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Σπένσερ, ὁ Φόυερμπαχ καὶ ἄλλοι.

Ὁ ἀτομικὸς εϋδαιμονισμὸς ἀναζητῶν τὴν εϋτυχίαν εἰς τὴν υλικὴν ἡδονὴν λησμονεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι σῶμα καὶ πνεῦμα καὶ ὅτι τὸ πνευματικὸν μέρος εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ κέκτηται σπουδαιότεραν ἀξίαν καὶ σημασίαν. Τοῦτο πρὸ παντὸς ἔχει ἀνάγκη τῶν φροντίδων τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν προαγωγὴν του. Ἡ υλικὴ ἡδονὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι σκοπὸς μοναδικός, ἀλλὰ μόνον μέσον πρὸς ὑψηλοτέρους σκοπούς.

Μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας ὠμίλησεν ὁ Πλάτων ἐναντίον της ἠθικῆς τοῦ ἀτομικοῦ εϋδαιμονισμοῦ. Παρέβαλε τὴν προσπάθειαν πρὸς ἀναζήτησιν της υλικῆς ἡδονῆς πρὸς τὸ ἔργον τῶν Δαναΐδων, αἵτινες ἐπειδὴ ἐφόνευσαν τοὺς κοιμωμένους συζύγους των, κατεδικάσθησαν κατὰ τὴν μυθολογίαν νὰ γεμίσουν ἐν τῷ Ἄδη διάτρητον πίθον. Ἐξ ἴσου ἐπιτυχῶς ὁ Κικέρων ἐτόνισεν εἰς τὸν διάλογόν του Ὁρτένσιον ἢ Περί φιλοσοφίας, ὅτι ἡ πραγματικὴ εϋτυχία δὲν συνίσταται εἰς τὰς ταχέως ἀπογοητευούσας ἡδονάς, ἀλλ' εἰς τὴν χαρὰν της ἀνωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας ζωῆς τοῦ πνεύματος (Fragm. T. Δ. σελ. 619).

Πράγματι ὁ ἄνθρωπος ἐκ της πληρώσεως τῶν υλικῶν ἡδονῶν οὐδέποτε γίνεται εϋτυχής, διότι οὐδέποτε ἰκανοποιεῖται ἀπολύτως παρ' αὐτῶν. Μάλιστα συμβαίνει, ὥστε, ὅσον συχνότερον ἰκανοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος τὰς υλικὰς ἡδονάς του, τόσον καὶ ἐντονώτερον ἐπιθυμεῖ τὴν ἐπανάληψιν της ἐκπληρώσεως τού-

των μετέωρα τὴν διαρκῆ ἀνησυχίαν, τὰς διαφόρους ἀσθενείας καὶ ὄχι σπανίως καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον.

Ἀντιθέτως τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ ἀτομικοῦ εὐδαιμονισμοῦ, κατὰ τὸ ὅποιον σκοπὸς τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἄρμονικὴ διαμόρφωσις τῆς ζωῆς διὰ τῆς ἰσορροπίας ἱκανοποιήσεως τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ ὠρισμένους μόνον ἀνθρώπους εἰς ἠθικὸν βίον, ἐκείνους δηλαδὴ, οἵτινες εὐρίσκουν ἐν τῇ ἀρετῇ τὴν ὑψίστην ἡδονήν.

Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀνθρώποι διὰ τοιαύτης ἐκδοχῆς τῆς ἠθικότητος δὲν δύνανται νὰ φθάσουν εἰς τὴν πραγματικῶς ἠθικὴν ζωὴν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι ἡ ἔννοια καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς χαρᾶς τῆς ζωῆς εἶναι πολὺ ἀκαθόριστον, τὸ δὲ ἀτομικὸν συμφέρον ἐνὸς ἐκάστου εὐρίσκεται κατὰ πολλοὺς τρόπους εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ δίκαια συμφέροντα τῶν ἄλλων. Ἐκτὸς τούτου κατὰ τὴν ὑγιᾶ ἀντίληψιν πάντων τῶν χρόνων ἡ ἠθικότης εἶναι ἄλλο τι καὶ ὄχι τὸ προσωπικὸν ἐκάστου συμφέρον.

Ὁ κοινωνικὸς εὐδαιμονισμὸς παραδέχεται ὡς σκοπὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ ἀτόμου, ὅπως ὠφελῇ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καθόλου ἢ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερους ἐξ αὐτῶν. Ὁ κοινωνικὸς εὐδαιμονισμὸς ὀνομάζεται καὶ **ὠφελιμισμὸς ἢ χρησιμοθηρία ἢ ἄλτρουϊστικὴ ἠθικὴ.**

Κατὰ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν θεωρίαν ὡς ἀνώτατον ἀξίωμα ἰσχύει ἡ εἰς πάντα ἀνθρώπον προτροπὴ : « *Ἐργάζου, ἵνα παραγάγῃς ὅσον τὸ δυνατόν περισσότεραν εὐτυχίαν εἰς ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερους ἀνθρώπους* ». Ἀντιπρόσωποι τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμοῦ εἶναι ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος Μπένθαμ, ὁ Ἕλληνας φιλόσοφος Μίλλ, ὁ Γάλλος φιλόσοφος Κόντ, ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Σοπενχάουερ, ὅστις διδάσκει, ὅτι ἡ συμπάθεια εἰς τὸν πόνον τοῦ ἄλλου εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγὴ ἀγαθῶν πράξεων, καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων καὶ ἠθικολόγων.

Τὸ ἠθικὸν τοῦτο σύστημα ἴσταται βεβαίως κατ' οὐσίαν πλησίον πρὸς τὴν περὶ ἠθικότητος διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὕτινος ἡ δευτέρα μεγάλη ἐντολὴ εἶναι : « *Ἀγάπα τὸν πλη-*

σίον σου ὡς σεαυτὸν» (Ματθ. 22, 39). Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι τὸ ποῖον εἶναι ὠφέλιμον εἰς τοὺς πολλοὺς, δὲν ὀρίζεται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὥστε νὰ ὑπάρχη γενικὴ συμφωνία ὑποχρεωτικὴ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

Διὰ τοῦτο συμβαίνει, ὥστε ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀτόμου περὶ τοῦ ἀγαθοῦ νὰ μὴ εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῶν πολλῶν περὶ αὐτοῦ. Ὅταν δὲ παρατηρῆται ἡ τοιαύτη ἀσυμφωνία, δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ἠθικὸν τοῦτο σύστημα ἡ ἀναγκάζουσα ἀνωτέρα ἀρχή, ἣτις θὰ ἐπιβάλη τὴν θυσίαν τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος εἰς τὸ συμφέρον τῶν πολλῶν.

Συγχρόνως ὅμως τὸ ἠθικὸν τοῦτο σύστημα παραγνωρίζει τὴν ἀρχήν, ὅπως ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνη ὑπ' ὄψιν ὄχι μόνον τοὺς πολλοὺς, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄτομον, οὗτινος ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις εἶναι ὁ κεφαλαιώδης σκοπὸς τῆς ἠθικότητος. Τὸ ἠθικῶς τελειοποιημένον ἄτομον ἐξυπηρετεῖ διὰ πλουσιωτέρων καὶ θετικωτέρων ἀποτελεσμάτων τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Πρὸς τὴν ἠθικὴν ὅμως τελειοποίησιν καὶ ἐξύψωσιν τοῦ ἀτόμου δὲν ὀδηγοῦν τὰ διδάγματα τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμοῦ.

Ὁ εὐδαιμονισμὸς, ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς, περιέχει τὸ ὀρθὸν στοιχεῖον, ὅτι θέτει σκοπὸν εἰς τὴν ἐπιδίωξιν παρὰ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἠθικῶς ἀγαθοῦ. Ὁ σκοπὸς ὅμως οὗτος δὲν πρέπει νὰ ἀναζητῆται εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα τῶν ἠθικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Οὗτος συνίσταται εἰς τὴν ἰδίαν ἐκάστου ἐσωτερικὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῆς εὐδαιμονίας τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου.

4. Ο ὙΛΙΣΜΟΣ

Κατὰ τὴν ὑλιστικὴν ἠθικὴν τὸν ὕψιστον σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ συγχρόνως τὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν ἀποτελεῖ ἡ πλήρης καὶ τελεία ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τοῦ φυσικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δύναμις, ἡ ὠραιότης, ὁ πλοῦτος, ἡ ἀχαλίνωτος ἐλευθερία καὶ γενικῶς ἡ ἰσχυροποίησις τῶν φυσικῶν δυνάμεων μέχρι τῆς καταλήξεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ὑπεράνθρωπον, εἶναι τὸ ἰδεώδες, πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἀποβλέπη ὁ ἄνθρωπος.

Τὰ διδάγματα τῆς ἠθικῆς ταύτης ἀπορρέουν πρὸ παντός ἐκ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν τοῦ **ὕλιστικοῦ ἐνισμού**. Οὗτος παραδέχεται, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ ἐκπορεύονται ἐκ μιᾶς μόνης ἀρχῆς, τῆς ὕλης, ἣτις καὶ μόνη ὑπάρχει. Ἰδρυτῆς τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι ὁ Δημόκριτος, ὅστις ἀπεφάνθη, ὅτι πάντα τὰ ὄντα κατὰ τὴν ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν οὐσίαν των καὶ αὐτὴ ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι συνδέσεις ἀτόμων. Τὰς διδασκαλίας τοῦ Δημοκρίτου, τὰς ὁποίας εἶχε παραμερίσει ἡ Ἰδεοκρατία τοῦ Πλάτωνος, ἀνενέωσε καὶ διέδωκεν ὁ Ἐπίκουρος. Πολλοὶ ἐπίσης κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παρεδέχθησαν τὰς ὑλιστικὰς θεωρίας καὶ ἀνέπτυξαν ἠθικὰ διδάγματα, ἅτινα ἕνεκα κυρίως τῆς τεχνικῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ εὕρισκον εὐρυτάτην διάδοσιν.

Κατὰ τὰ ἠθικὰ διδάγματα τῶν ὑλιστῶν ὁ ἄνθρωπος οὐδένα ἔχει ἴδιον προορισμὸν καὶ οὐδεμίαν ἔχει ἀποστολήν. "Ἐχει ὁμοίαν πρὸς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα ἀποστολήν. "Ἐχει ἀνάγκην μόνης τῆς δυνάμεώς του καὶ χρειάζεται εἰς πᾶσαν στιγμὴν τὴν δύναμιν, ὅσην καὶ ἔχει. Κατὰ τινὰς ὀπαδοὺς τοῦ ὑλισμοῦ εἶναι γελοῖον νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς καλοὺς καὶ κακοὺς. Οὗτοι διδάσκουν, ὅτι ἡ διάκρισις θὰ ᾔτο ὀρθοτέρα, ἐὰν διεκρίνοντο οἱ ἄνθρωποι ὄχι εἰς ἠθικοὺς καὶ ἀνηθικοὺς ἀλλ' εἰς ὠραίους καὶ ἀσχήμους.

Ὡς παράδειγμα δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁ ἠθικὸς κανὼν τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Νίτσε, ὅστις ἔχει ὡς ἐξῆς: «*Τί εἶναι ἀγαθόν; Ἐκεῖνο, ὅπερ ἀνυψώνει ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου τὸ συναίσθημα τῆς δυνάμεως καὶ ἰσχυροποιεῖ τὴν θέλησίν του πρὸς ἀπόκτησιν ἰδικῆς του δυνάμεως. Τί εἶναι κακόν; Ἐκεῖνο, ὅπερ ἔχει τὴν καταγωγὴν του ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν. Διὰ τοῦτο οἱ ἀδύνατοι καὶ δυστυχεῖς τῆς ζωῆς πρέπει νὰ ἀφανίζονται. Αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ πρῶτον ἀξίωμα τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ὁμοίους του*». Ὁ Νίτσε φρονεῖ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐξυψωθῆ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ὑπερανθρώπου, νὰ γίνῃ τὸ ὑπέροχον ἐκεῖνο ὄν, τὸ ὁποῖον στηριζόμενον ἐπὶ τῆς βουλήσεώς του, ἣτις εἶναι πλήρης δυνάμεως, ἕνα σκοπὸν θὰ ἔχη, νὰ ἄρχῃ τῶν πάντων.

Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν ἔχει ὑπ' ὄψιν τῆς

μόνον τούς ὀλίγους, τὸ δὲ ἰδανικόν της, ὁ ὑπεράνθρωπος, εἶναι καθαρὸν γέννημα τῆς φαντασίας. Εἰς τὸ πολὺ πλῆθος καὶ μάλιστα εἰς τούς ἀδυνάτους καὶ ἀσθενεῖς, οἵτινες ἐπίσης ἔχουν δικαιώματα ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἀγαθῶν της, δὲν παρέχει παρηγορίαν. Τουναντίον διδάσκει τὴν περιφρόνησιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον καὶ κηρύττει τὴν ἄνευ ὀρίων ἀγάπην ἐκάστου μόνον πρὸς τὸν ἑαυτὸν του.

Ἄλλὰ καὶ ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπη δὲν ἐκδηλώνεται διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς προαγωγὴν τῶν ὑψηλοτέρων καὶ σπουδαιοτέρων, τῶν πνευματικῶν κυρίως δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ τῆς φροντίδος πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν κατωτέρων ὑλικῶν ἡδονῶν.

Τὴν ἀντίθεσιν τούτων πρὸς τὰς ἀνωτέρας, τὰς πνευματικὰς δυνάμεις οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν δὲν διακρίνουν ὀρθῶς. Ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν περιγράφει ζωηρότατα τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν καὶ καταδεικνύει, πῶς αἱ ψευδεῖς κρίσεις, αἱ ἐπιπόλαιαι καὶ ἀλαζονικαὶ δοξασίαι καὶ αἱ κακαὶ ἐπιθυμίαι καταλαμβάνουν τὴν ἀκρόπολιν τῆς ψυχῆς, ὅταν ἀντιληφθοῦν, ὅτι εἶναι κενὴ μαθήσεως καὶ καλῶν ἕξεων καὶ ἀληθινῶν ἀρχῶν, αἵτινες χρησιμεύουν ὡς οἱ καλύτεροι φρουροὶ καὶ φύλακες διὰ τὴν διάνοιαν τῶν θεοφιλῶν ἀνθρώπων (Πολιτ. 8,560).

5. Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ

Ἄλλη μορφή τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ συγχρόνως ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἠθικὴν, ἣτις παραδέχεται ὡς ἠθικῶς ἀγαθὸν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κατωτέρων φυσικῶν δυνάμεων, εἶναι ἡ ἠθικὴ τῆς πολιτιστικῆς προόδου. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπερ εἶναι δημιούργημα τῆς σημειωθείσης κατὰ τούς νεωτέρους χρόνους προαγωγῆς τοῦ πολιτισμοῦ, ὑψίστην σημασίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον ἔχει ἡ διανοητικὴ ἀνάπτυξις.

Σκοπὸς τῆς ἠθικότητος εἶναι ἡ προαγωγὴ καὶ τελειοποίησις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων τοῦ ἀτόμου καὶ δι' αὐτῶν ἡ πρόοδος καὶ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ συνόλου. Ἐὰν συμβῆ, ὥστε μετὰ τῆς προαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ νὰ προάγῃται καὶ ἡ εὐημερία τῆς ἀνθρωπότητος, τότε αὕτη δὲν εἶ-

ναί ὁ κύριος σκοπός, ἀλλά μόνον ὁ δευτερεύων σκοπός καί τὸ ἐλαττήριον τῆς διανοητικῆς τελειοποιήσεως.

Βεβαίως τὸ σύστημα τοῦτο περιέχει ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἐπιδοκιμάζει καί ἡ ἠθικὴ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἥτις συνιστᾷ καί βοηθεῖ πάντοτε πᾶσαν κίνησιν πρὸς προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅστις δέον νὰ συνοδεύηται ἀπαραιτήτως παρὰ τῆς ἠθικῆς ἐξυψώσεως τῶν κοινωνιῶν.

Ἡ οὐσία ὅμως τῆς ἠθικότητος, ἦτοι ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις καί τελειοποίησις τοῦ ἀτόμου καί δι' αὐτῆς τοῦ συνόλου, δὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοίας. Διότι δύναται εἶς λαὸς νὰ ἔχη πολὺ ὑψηλὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν καί ὅμως νὰ μὴ εἶναι ἠθικῶς ἐξυψωμένος. Ἐπίσης δύναται τὸ ἄτομον νὰ συμβάλλῃ πολὺ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καί ὅμως τοῦτο ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως νὰ μὴ εἶναι ἄξιον ἐκτιμήσεως. Ἀντιθέτως εἶναι δυνατὸν πτωχοί, μὴ ἀνεπτυγμένοι καί ἀδύνατοι, νὰ μὴ προσφέρουν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καί ὅμως νὰ ἐκτελοῦν ἔργα ὑψίστης ἠθικῆς ἀξίας.

Ὁ Πλάτων τὴν φανταστικὴν Πολιτείαν του, τὴν Ἀτλαντίδα, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶχον ἀναπτυχθῆ εἰς ὑψιστον βαθμὸν αἱ ἐπιστήμαι καί αἱ τέχναι, θεωρεῖ ἀξίαν καταδίκης, διότι αὕτη δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ ἠθικῶν ἀρχῶν (Τιμ. 21 κ. ἐ.).

Ἡ συνεργασία τῶν ἀτόμων πρὸς προαγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ὑπὸ τὴν συνήθη αὐτοῦ ἔννοιαν δὲν συμπίπτει πάντοτε πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικότητος. Τὸ ἀντίθετον ὅμως συμβαίνει, ἐὰν ἡ ἀνθησις τοῦ πνευματικοῦ καί τεχνικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος ὀφείλεται συγχρόνως καί εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἠθικότητος ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις κοινωνίαις.

Τὸ ἰδεῶδες, πρὸς τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ τείνῃ ὁ χριστιανικὸς πολιτισμὸς, εἶναι κυρίως ἡ ἠθικὴ διαμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ προσπάθεια πρὸς ἠθικὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς, παραλλήλως πρὸς τὴν διανοητικὴν καί τεχνικὴν πρόοδον εἶναι ἡ εὐγενεστέρα, ἡ ἐξηγιασμένη προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις κατὰ τὴν Γραφὴν εἶναι συνεργάτης τοῦ Θεοῦ, ἄλλος Θεὸς ἐπὶ τῆς γῆς (Ψαλμ. 81,6). Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης κατευθύνσεως ἀντλεῖ ὁ χριστιανὸς τὸ δικαίωμα καί τὴν δύναμιν νὰ συνεργάζεται πρὸς ἀνά-

πτυξιν τῶν πνευματικῶν, ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων τῆς ζωῆς. Ἡ προσπάθεια αὕτη εὐλογεῖται παρὰ τοῦ Θεοῦ, διότι ὁδηγεῖ εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

6. Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Κατὰ τὴν θετικὴν φιλοσοφίαν δὲν ὑπάρχει ἠθικὴ ἀρχή, ἥτις ἰσχύει γενικῶς καὶ ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῶν διαφόρων ἠθικῶν κανόνων. Ἠθικῶς ἀγαθὸν εἶναι κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ὅ,τι ἐκάστη ἐποχὴ καὶ ἕκαστος λαὸς κατὰ τὰς ἰδίας ἀντιλήψεις παραδέχεται ὡς τοιοῦτον. Ἐκ τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ ἠθικότης κατὰ τὸ ἠθικὸν τοῦτο σύστημα εἶναι τι τὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενον.

Αἱ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων λαῶν διαρκῶς μεταβάλλονται κατὰ τὰς γεωγραφικὰς, κλιματολογικὰς, ἱστορικὰς καὶ πολιτιστικὰς σχέσεις. Ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ἠθικῷ τούτῳ συστήματι ἡ αἰτία, ἥτις προσδιορίζει τὰς ἠθικὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀνωτέρα πηγὴ τῆς ἠθικότητος, οὔτε δὲ καὶ καθορίζεται ὁ τελικὸς σκοπὸς αὐτῆς.

Ἡ ἠθικὴ αὕτη ἐξεπροσωπήθη καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους παρὰ σοφιστῶν τινῶν, ὡς τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Γοργίου. Οὗτοι παρεδέχοντο, ὅτι αἱ ἠθικαὶ διατάξεις εἶναι δημιουργήματα τῆς παραδόσεως καὶ ὄχι ἐπιταγαὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Ἐφρόνουν, ὅτι τὸ δίκαιον εἶναι «οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ».

Τὰς αὐτὰς ἀντιλήψεις εἶχον καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν Σκεπτικῶν, οἵτινες ἀμφέβαλλον καὶ διημφεσβήτουν τὸ κῦρος καὶ τὴν καθολικότητα τῶν ἠθικῶν ἀληθειῶν. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συνετάχθησαν πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ συστήματος τούτου ὁ Ἄγγλος Χόμπες, ὁ Κόντ, ὁ Μπέμπελ, ὁ Καούτσκι καὶ ἄλλοι.

Ἡ ἠθικὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας λαμβάνει ὑπ' ὄψιν μόνον ἐκείνην τὴν πλευρὰν τῆς ἠθικότητος, ἥτις ὑπόκειται εἰς τὴν ἐξέλιξιν. Ὁρισμένα βασικὰ ἠθικὰ ἀρχαὶ εἶναι εἰς πᾶσαν ἐποχὴν αἱ αὐταί. Αὗται βεβαίως ἀναλόγως τῆς πολιτιστικῆς καταστάσεως ἐνὸς λαοῦ, τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν

έπιδροῦν διαφοροτρόπως. Αὐται ὅμως αἱ ἴδιαι δὲν ὑπόκεινται εἰς μεταβολὴν τινα.

Πανταχοῦ ὑφίστανται αἱ ἔννοιαι ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἐπιτρέπόμενον καὶ ἀπαγορευόμενον, ὡς καὶ ἡ ἄνευ ὄρων ὑποχρέωσις, ὅπως πράττη τις τὸ ἔν, ἀποφεύγη δὲ τὸ ἄλλο. Δυσκόλως δύναται τις ἐπίσης νὰ κατανοήσῃ, πῶς οἱ γενικοὶ αὐτοὶ κανόνες τῆς ἠθικότητος, οἷονδῆποτε καὶ ἂν ἔχουν περιεχόμενον, δύναται νὰ ἀντιστραφοῦν καὶ αἱ ἔννοιαι τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ νὰ ἐναλλαγοῦν, ὥστε τὸ ἀγαθὸν νὰ θεωρῆται κακόν καὶ τὸ κακόν νὰ ἐκλαμβάνηται ὡς ἀγαθόν.

Εἰς τὸ γεγονός τοῦτο τῆς ὑπάρξεως γενικῶς ἰσχυόντων ἠθικῶν κανόνων καὶ τοῦ μὴ δυνατοῦ τῆς μεταβολῆς αὐτῶν, ναυαγεῖ ἡ ἐξηγήσις, ἣτις παρέχεται παρὰ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἠθικότητα. Αὕτη δὲν εἶναι τι τὸ μεταβαλλόμενον, τὸ δεδομένον ἀπὸ τὰς διαφόρους καταστάσεις, ἀλλὰ εἶναι τι, ὅπερ ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τοὺς γενικοὺς ἠθικοὺς κανόνας, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδεὶς εἶναι ἐλεύθερος. Οἱ κανόνες οὗτοι εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὁδηγοῦν ἀναγκαιῶς πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ ὅστις ἔθεσε τοὺς νόμους τούτους εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ συναισθήματος ἀποφαίνεται περὶ τῆς ἠθικότητος μιᾶς πράξεως ἢ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου ὅχι ὁ νοῦς διὰ τῆς βοηθείας τῆς κριτικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ ἰδιαιτέρα τις συναισθητικὴ δύναμις, ἢ ὀνομαζομένη ἠθικὴ αἴσθησις. Αὕτη λαμβάνει ἀμέσως γνῶσιν τῆς τελουμένης πράξεως, ὡς αἱ σωματικαὶ αἰσθήσεις ἀντιλαμβάνονται τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Τὸ ἄμεσον εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα, ὅπερ ὅμως οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς ἀναμενομένην ἐκ τῆς πράξεως ὠφέλειαν ἢ ζημίαν, διδάσκει εἰς ἡμᾶς περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν τελουμένων πράξεων καὶ ἐνεργειῶν.

Πραγματικῶς εἰς πλείστας περιπτώσεις δὲν παρίσταται ἀνάγκη μακρᾶς καὶ ἐπιπόνου σκέψεως, ἵνα φθάσῃ τις εἰς ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῆς ἠθικότητος ἢ μὴ μιᾶς πράξεως. Ὑπάρχουν ὅμως ἠθικὰ προβλήματα, πρὸς λύσιν τῶν ὁποίων χρειάζονται πολλοὶ ἔρευναι τῆς κριτικῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ.

Κατὰ τὴν ἠθικὴν ὅμως ταύτην δὲν ὑπάρχει τὸ κριτήριον

ἐκεῖνο, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῦ θὰ γίνῃ ἡ ὀρθὴ ἐκτίμησις περὶ τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ ἢ τοῦ ἠθικῶς κακοῦ τῆς ἐκτελεσθείσης πράξεως. Ὡς εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ συναισθήματος οὕτω καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν τῆς θετικῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει τὸ τοιοῦτον κριτήριον καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθῇ ἐξήγησις καὶ δικαιολογία τῆς ἠθικότητος διὰ τὰ τῶν δύο τούτων συστημάτων.

7. Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΝΤΙΟΥ

Κατὰ τὸ ἠθικὸν σύστημα τοῦ μεγάλου Γερμανοῦ φιλοσόφου Καντίου (1724—1804) ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθὸν χάριν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐκ μόνου τοῦ καθήκοντος, ὅπερ ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἡ καλουμένη κατηγορικὴ προστακτικὴ. Αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς: «*Πράττε οὕτως, ὥστε αἱ πράξεις σου νὰ δύνανται νὰ χορηγηθῶσιν ὡς καθολικὴ νομοθεσία*».

Ἡθικὸς ἐπομένως εἶναι μόνον ὁ ἐκ καθήκοντος πράττων τὸ ἀγαθόν. Ὁ πράττων τὸ ἀγαθόν, ὅπως παρασκευάζῃ χαρὰν εἰς τοὺς ἄλλους ἢ ἵνα ἱκανοποιηθῇ ἑαυτὸν, δὲν εἶναι ἠθικός. Ἡθικότητα ἀποτελεῖ ὄχι ἡ ἐξωτερικὴ συμμόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀλλὰ ἡ ἐξ ἀγαθῆς βουλήσεως ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ.

Ὁ ἠθικός οὗτος κανὼν τοῦ Καντίου ὠνομάσθη παρ' αὐτοῦ κατηγορικὴ προστακτικὴ, διότι ὄχι ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς προαγωγῆς τῆς προσωπικῆς εὐτυχίας ἐκάστου ἢ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἀπεριορίστως ὑποχρεώνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου ἀποκλείει ὠρισμένον σκοπὸν εἰς τὰς ἠθικὰς πράξεις. Ἐπίσης ἀποκλείει ἕτερον ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου εὐρισκόμενον νόμον, θεῖον ἢ ἀνθρώπινον, ὅστις νὰ ὑποχρεώῃ εἰς τὴν ἠθικότητα. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου εἶναι ἐπομένως αὐτόνομος καὶ ὄχι ἑτερόνομος.

Ὁ Κάντιος βεβαίως ἠλευθέρωσε τὴν ἠθικὴν ἀπὸ παντὸς εἴδους εὐδαιμονισμοῦ ἢ ὕλισμοῦ καὶ καθιέρωσεν ἓνα ἠθικὸν κανόνα, ὅστις ἐπιβάλλει διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ τοῦ ἡδονισμοῦ, ἀποκλειστικῶς πρὸς χάριν τοῦ καθήκοντος. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ Κάντιος διὰ τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς διέσπασε τοὺς δεσμούς, τοὺς ὁποίους δέον νὰ ἔχη ὁ ἠθικός βίος τοῦ

άνθρώπου μετὰ τῆς Πηγῆς καὶ Ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, τοῦ Θεοῦ. Ἐλησμονήθη καὶ εἰς τὸ σύστημα τοῦτο, ὅτι ἡ πραγματικὴ ἐξέ-
ψωσις τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν τελειοποίησιν αὐτοῦ διὰ
τῆς συναντήσεως τῆς θελήσεως αὐτοῦ πρὸς τὸ Θεῖον θέλημα.

Ὁ Κάντιος φρονεῖ ἐπίσης, ὅτι τότε μόνον δύναται τις νὰ
πράξῃ τὸ καθῆκον, ὅταν εἶναι αὐτόνομος καὶ ἐλεύθερος. Διὰ
τοῦ ἠθικοῦ ὅμως συστήματος αὐτοῦ κατέστησε τὸν ἄνθρωπον
φαινομενικῶς μόνον ἐλεύθερον καὶ αὐτόνομον. Τοῦτο συμβαίνει,
διότι ὅ,τι ἡ ὀρθῶς σκεπτομένη διάνοια ἀναγνωρίζει ὡς ἴδιον
νόμον, τοῦτο ἐν τῇ πραγματικότητι προέρχεται μόνον παρὰ τῆς
θείας θελήσεως. Τότε μόνον δύναται νὰ ἐκπληρῶνται παρὰ
τοῦ ἀνθρώπου τὸ παρ' αὐτοῦ ἀναγνωριζόμενον ὡς καθῆκον,
ὅταν οὗτος μένη ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὴν ἰδίαν κλίσιν πρὸς τὰς
κατωτέρας ὁρμάς του. Τοῦτο συμβαίνει μόνον τότε, ὅταν τὸ
θεῖον θέλημα ἀναγνωρίζεται ὡς μέτρον καὶ ὡς τελικὸς σκοπὸς
τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Τὴν ἄποψιν ταύτην ἀνεγνώρισε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κάντιος,
ὅστις πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἀπῆ-
τησε τὴν πίστιν εἰς ὑπερφυσικὸν κόσμον καὶ παρεδέχθη τὴν
ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς.

8. ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΤΗΣ

Τὰ ἀνωτέρω ἠθικὰ συστήματα εἶναι τὰ σπουδαιότερα ἐκ
τῶν ἠθικῶν συστημάτων, ἅτινα ἀντιτίθενται πρὸς τὴν χριστια-
νικὴν περὶ τῆς οὐσίας τῆς ἠθικότητος διδασκαλίαν. Τὸ πλῆθος
καὶ ἡ ἀσυμφωνία μεταξὺ αὐτῶν δεικνύει, ὅτι δὲν εἶναι εὐκο-
λον νὰ στηριχθῇ ἠθικὸν σύστημα ἄνευ Θεοῦ. Τοῦτο συμβαίνει,
διότι ἡ ἠθικότης στηρίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας.

Ἡ ἠθικότης τοῦ ἀνθρώπου βασίζεται ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ συναι-
σθήματος, ἥτοι ἐπὶ τῆς ἐμφύτου γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου περὶ
τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ παραδέχεται
ἀπολύτως τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος καὶ παρου-
σιάζει διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν θείων ἐντολῶν τὴν πρακτικὴν
ὄψιν τῆς θρησκείας. Ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ προτρέπεται ὁ ἄνθρω-

πος νά δεικνύη τήν πίστιν αὐτοῦ ἐκ τῶν ἔργων. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἶναι θρησκεία θεωριῶν, ἀλλὰ θρησκεία τῆς πράξεως τῆς ζωῆς. Ἐν τῷ χριστιανισμῷ ὑπάρχει στενὴ σχέσις τῆς ἠθικότητος πρὸς τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ἀτόμου καὶ ἀντιθέτως.

Πραγματικῶς θρησκεία καὶ ἠθικότης δέχονται ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν. Διὰ τῆς ἠθικῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκφράζεται ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν δέχεται ὁ ἄνθρωπος παρὰ τῆς θρησκείας. Ἴσως τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε φανερόν. Ἡ ἱστορία ὁμως τῶν θρησκειῶν ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἠθικὴ κατάστασις ἐνὸς λαοῦ εἶναι τόσον περισσότερον ἐξυψωμένη ὅσον περισσότερον καθαρωτέρα καὶ ἰδανικωτέρα εἶναι ἡ παρ' αὐτῷ κρατοῦσα περὶ Θεοῦ ἰδέα του. Ἡ ἠθικὴ κατάπτωσις ἐνὸς λαοῦ συμβαδίζει μετὰ τῆς ἐπισκοπίσεως τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας καὶ γενικῶς μετὰ τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως.

Εἶναι βαθεῖα ἡ ἐπίδρασις τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν. Μάλιστα τὰ θρησκευτικὰ διδάγματα εἶναι ἐκεῖνα, ἅτινα ρυθμίζουν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὅταν ἀκόμη συμβῇ νά θέλῃ οὗτος νά μὴ ἔχη χριστιανικὴν πίστιν. Αὐτὸς ὁ Ρενάν εἶχεν εἶπει: «*Χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν πῶς, ὀφειλομεν πολλάκις τὸ μέγα μέρος τῆς σημερινῆς ἀρετῆς ἡμῶν εἰς τὰς παλαιὰς ἐκ τῆς θρησκευτικῆς ἡμῶν πίστεως παραστάσεις*». Ὁ δὲ Νίτσε εἶπεν ἐπίσης: «*Ὅ,τι εἶναι ἐντὸς ἡμῶν ἄοιστον, κατὰγειται ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τῶν παλαιότερων χρόνων ἡμῶν. Ὁ ἥλιος τῆς ζωῆς ἔδυσεν, ὁ οὐρανὸς ὁμως λάμπει καὶ φωτίζει ἀκόμη ἔμπροσθεν αὐτῆς, ἂν καὶ ἡμεῖς μετ' ὀλίγον δὲν θὰ βλέπωμεν*».

Ἡ ἠθικότης ζῆ ἐκ τῆς πίστεως καὶ ἀποθνήσκει ἐκ τῆς ἀπιστίας. Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι ἰσχυρά, παρὰ τὴν ὑπαρξιν ἀνθρώπων ἄνευ θρησκείας, οὔτινες ζοῦν ἠθικὸν βίον. Οὗτοι ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς πλέοντας ἄνευ πηδαλίου εἰς λιμένα ἀπροσδιόριστον. Ἡ ἠθικότης αὐτῶν δὲν δύναται νά δικαιολογηθῇ. Μόνον ἡ θρησκευτικὴ πίστις ἐξηγεῖ τὴν αἰτίαν τῆς ἠθικότητος καὶ παρέχει εἰς αὐτὴν πλούσιον καὶ σαφὲς περιεχόμενον.

Δὲν ἐνδιαφέρει ἐπίσης, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες φαίνονται μὲν καὶ θεωροῦνται, ὅτι ἔχουν βαθεῖαν θρησκευτικὴν πίστιν, ζοῦν ὅμως βίον ἀνήθικον. Εἰς αὐτοὺς ὑπάρχει πραγματικὴ ἀπιστία καὶ ὄχι πίστις, διότι «ὡςπερ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρὸν ἐστίν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν». (Ἰακώβ. 2, 26).

Ἡ ἀληθινὴ καὶ πραγματικὴ ἠθικότης εἶναι καὶ παραμένει ὁ εὐγενὴς καρπὸς τῆς ἀληθινῆς πίστεως. Καὶ διὰ τοὺς παρόντας χρόνους ὡς καὶ διὰ πᾶσαν ἐποχὴν ἰσχύει τὸ δίδαγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «Ὁ δίκαιος ζῆ ἐκ τῆς πίστεως» (Γαλ. 3, 11).

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΜΗΜΑ

ΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Α'. Ο ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ο ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ Η ΦΥΣΙΚΟΣ ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς πείρας τῆς ζωῆς, ὅτι αἱ ἠθικαὶ πράξεις τότε μόνον δύνανται νὰ ἐκτελεσθοῦν, ὅταν ὑπάρχουν ὠρισμένοι ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἢ ἐντολαί, αἵτινες ὑποχρεώνουν τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικῶς ἀγαθοῦ. Αὗται εἶναι οἱ ἠθικοὶ κανόνες, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς οἰανδήποτε ἐξωτερικὴν ἢ ἐσωτερικὴν δύναμιν, ἢ ὁποῖα ζητεῖ νὰ ὑποχρεώη τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἐκτέλεσιν ὠρισμένων πράξεων καὶ ἀποφυγὴν ἄλλων. Προϋπὸθεσις πάντων τῶν ἠθικῶν κανόνων, οἵτινες εἶναι ρυθμισταὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ὁ **ἐμφυτος ἠθικὸς νόμος**. Οὗτος εἶναι ὁ νόμος, ὅστις ἀποκαλύπτεται εἰς τὸν ἄνθρωπον δι' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐσωτερικῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ καλεῖται καὶ **ἐσωτερικὸς ἢ φυσικὸς ἠθικὸς νόμος**.

Ἐπὶ τὸν ὅρον τοῦτον ἐννοεῖ ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἐκείνους τοὺς βασικοὺς ἠθικοὺς κανόνες, οἵτινες προέρχονται ἐξ αὐτῆς

τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ σχετίζονται πρὸς τὴν θέσιν, τὴν ὁποῖαν ἔχει οὗτος ἐντὸς τοῦ Σύμπαντος. Οἱ ἠθικοὶ οὗτοι κανόνες ἀναγνωρίζονται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀποκαλύψεως καὶ εἶναι ὑποχρεωτικοὶ διὰ πάντας ἀνεξαρτήτως θρησκείας, πολιτισμοῦ καὶ ἡλικίας.

Ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου, ὅστις ἀναγνωρίζεται παρὰ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ φυσικὸν τρόπον, καταδεικνύεται ἐκ τῶν ἑξῆς :

1) **Ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.** Ὁ ἀνθρώπος εἶναι πνευματικὸν ὄν. Ὡς τοιοῦτος δὲν ὑπόκειται μόνον εἰς τοὺς καθαρὸς φυσικοὺς νόμους, ὡς ἡ ἀνόργανος πλάσις, οὔτε μόνον εἰς τὰ ἔνστικτα καὶ τὰς ὁρμὰς του, ὡς τὰ λοιπὰ ἐνόργανα ὄντα. Ἀντιθέτως δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἀναγνωρίζῃ, ἐὰν αἱ πράξεις του εἶναι λογικαὶ καὶ ἐπιδιώκουν σκοπὸν τινα καὶ δύναται ἢ νὰ ἐκτελεῖ ἢ νὰ παραλείπῃ ταύτας.

2) **Ἐκ τῆς ἰδίας ἐκάστου προσωπικῆς πείρας.** Ἡ συνείδησις ἐκάστου μόνῃ μαρτυρεῖ, ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος. Τὸν νόμον τοῦτον δὲν ἔδωσεν ὁ ἀνθρώπος εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Εἶναι εἰς αὐτὸν πολλακίς ἐνοχλητικὸς καὶ ἐν τούτοις, ἂν καὶ ἐπιθυμῇ νὰ ἀπαλλαγῇ τούτου, δὲν δύναται.

3) **Ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως.** Αὕτη ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπαρξίς ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν του βεβαιώνει, ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι γραπτὸς ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι τὰ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα ἐκ φύσεως ἀκολουθοῦν τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ νόμου (Ῥωμ. 2, 14, 15). Ὁ ἀπόστολος Ἰάκωβος εἰς τὴν καθολικὴν ἐπιστολὴν του ἐπίσης διδάσκει, ὅτι ὁ γνωρίζων νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ μὴ πράττων τοῦτο, ἀμαρτάνει (Ἰακ. 4, 17).

4) **Ἐκ τῆς μαρτυρίας τῆς Ἱστορίας.** Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀνθρωπότητος γενικῶς μαρτυρεῖ περὶ τοῦ γεγονότος τῆς ὑπαρξεως ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἀνθρωπότης πάντοτε διέκρινε μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Οἱ διάφοροι πολιτισμοὶ καὶ αἱ διάφοροι θρησκείαι ἐκτὸς τῶν ἄλλων διαφορῶν διδασμάτων των παρουσιάζουν καὶ κοινούς ἠθικοὺς κανό-

νας. Ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῇ Ἀντιγόνη λέγει περὶ τῶν ἀγράφων ἠθικῶν νόμων, ὅτι δὲν εἶναι σημερινοὶ ἢ χθεσινοί, ἔχουν πάντοτε ἰσχὺν καὶ οὐδεὶς γνωρίζει ποία εἶναι ἢ ἡλικία των. Ὁ Ἡράκλειτος λέγει ἐπίσης, ὅτι ἐξ αὐτῶν τρέφονται ὅλοι οἱ ἄλλοι νόμοι. Ὁ Κικέρων ὁμιλεῖ περὶ ἐνὸς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ νόμου, ὅστις εἶναι ἄγραφος, εἶναι ἔμφυτος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἐδιδάχθημεν, ἀλλὰ ἐδημιουργήθημεν «Lex non scripta, sed nata, ad quam non docti, sed facti sumus». (Mil. 4, 10).

Ἡ ὕπαρξις τοῦ ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπος ἠθικοῦ νόμου δὲν γίνεται παραδεκτὴ παρὰ τῶν ἀθέων. Τοῦτο εἶναι εὐλογον, διότι ἐκεῖ ἔνθα δὲν πιστεύεται Νομοθέτης Θεός, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη πίστις καὶ εἰς ἐπιβάλλοντα τὸ ἀγαθὸν Νόμον. Ὅμοίως δὲν παραδέχονται τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀρνοῦνται, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ὑποχρεωτικὸς διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν διαφοραὶ εἰς τοὺς ἠθικοὺς κανόνες τῶν διαφορῶν λαῶν. Οἱ παραδεχόμενοι τοῦτο λησμονοῦν, ὅτι ἀπέναντι τῶν σχετικῶς ὀλίγων διαφορῶν ὑπάρχει τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἠθικῶν βασικῶν διδαγμάτων. Οἱ ἀνωτέρω ἀρνηταὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου ἀκολουθοῦν τὴν θεωρίαν τοῦ ἐμπειρισμοῦ, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἢ ἠθικὴ πεῖρα πολλῶν ἀτόμων καὶ γενεῶν.

Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος συμπίπτει ἐν γενικαῖς γραμμαῖς κατὰ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὰς δέκα ἐντολάς, αἵτινες ἐδόθησαν παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Μωϋσέως ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ. Αὗται εἶναι ἢ θεῖα ἐπιβεβαιώσεις καὶ ἐνδυνάμωσις τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Ἐξαιρέσεις κυρία δέον νὰ γίνῃ τῆς τρίτης ἐντολῆς, διὰ τῆς ὁποίας παραγγέλλεται ὁ ἀγιασμὸς τῆς ἡμέρας τοῦ Σαββάτου. Ὡς ὑπάρχουν γνώσεις θρησκευτικαί, περὶ τῶν ὁποίων πληροφορεῖται ὁ ἄνθρωπος ἀφ' ἑαυτοῦ διὰ τοῦ λογικοῦ του, καὶ τοιαῦτα εἶναι ἢ ὕπαρξις τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, οὕτως ὑπάρχουν καὶ αἱ ἐκ φύσεως ἠθικαὶ γνώσεις, ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος.

Γενικοὶ ἠθικοὶ κανόνες, οἵτινες ἀναγνωρίζονται καὶ γίνον-

ται παραδεκτοί παρά πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐξαιρέσει τῶν ἀνωτέρω, εἶναι : 1) Ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ, 2) Ἡ κυριαρχία ἐπὶ τῶν κατωτέρων ὁρμῶν, διότι τὸ πνεῦμα ἐθεωρήθη πάντοτε ἐπικρατέστερον τοῦ σώματος, 3) Ἡ μὴ διάπραξις παρά τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὅπερ θέλει νὰ μὴ γίνῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του (Χρυσοῦς κανὼν) καὶ 4) Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ὑπακοή τῶν τέκνων εἰς τοὺς γονεῖς. Διὰ τὴν κατάταξιν τοῦ τελευταίου τούτου δὲν ὑπάρχει πλήρης συμφωνία.

Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος, ἐπειδὴ εἶναι συνυφασμένος μετ' αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἰσχύει διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους πάσης ἐποχῆς καὶ πάσης θρησκείας. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος πρέπει νὰ εἶναι ἡ βάση καὶ ἡ ἀφετηρία πάσης ἄλλης νομοθεσίας. Πᾶς ἄλλος ἀνθρώπινος νόμος, ὅστις θὰ εὕρισκετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἔμφυτον ἠθικὸν νόμον, δὲν θὰ ἦτο ἠθικὸς καὶ δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸς διὰ τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ο ΘΕΤΙΚΟΣ Η ΑΠΟΚΕΚΑΛΥΜΜΕΝΟΣ ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πλήρη, τελείαν καὶ καθαρὰν γνῶσιν τῶν ἀληθειῶν, αἵτινες ὑπαγορεύονται εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Ὁ Θεός, ἐνῶ ἀφῆκε τὸν ἄνθρωπον μόνον εἰς τὴν ἔρευαν τῶν νόμων τῆς φύσεως, ἤλθεν εἰς βοήθειάν του διὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως κατὰ τὴν καταβαλλομένην παρ' αὐτοῦ προσπάθειαν πρὸς ἐμβάθυνσιν καὶ ἐξερεύνησιν τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου, ὅστις ὑφίσταται ἐν τῷ κόσμῳ καὶ πρέπει νὰ ρυθμίξῃ τὴν ἠθικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων.

Τὴν ἐξήγησιν παρέχουν εἰς ἡμᾶς αἱ ὑψηλαὶ θρησκευτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ὅστις κατὰ μὲν τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν πέριξ αὐτοῦ κατοικούντων λαῶν, εἰς τὰς θρησκευτικὰς ὁμῶς καὶ ἠθικὰς ἰδέας ὑπερεῖχε πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Τοῦτο ὤφειλεν εἰς τὸν θεῖον Νόμον, τὸν ὁποῖον ἔλαβε παρὰ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο ὁ Ἰσραηλιτικός λαός ἦτο ὑπερήφανος διὰ τὸν θεῖον Νόμον. Ὁ Δαυὶδ τονίζων τοῦτο λέγει, ὅτι «Ὁ Θεὸς ἀπαγγέλλει τὸν λόγον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ, δικαιώματα καὶ κρίματα αὐτοῦ τῷ Ἰσραὴλ. Οὐκ ἐποίησεν οὕτως παντὶ ἔθνει καὶ τὰ κρίματα αὐτοῦ οὐ ἐδήλωσεν αὐτοῖς» (Ψαλμ. 147, 8, 9).

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἠθικός Νόμος λέγεται καὶ **θετικός Νόμος**, διότι ἐκφράζει σαφῶς καὶ θετικῶς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ ὅποῖον πρέπει νὰ ρυθμίζεται ὁ ἠθικός βίος. Ὁ Θεῖος Νόμος ὑπάρχων παρὰ τὸν ἔμφυτον ἠθικὸν νόμον ἐπιβεβαιώνει, ἐπεξηγεῖ καὶ συμπληρώνει τοῦτον συμφώνως πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ Νομοθέτου. Ὅστις διὰ τούτου προτρέπεται καὶ βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ ζῶμεν, «σωφρόνως, δικαίως καὶ εὐσεβῶς» (Τίτ. 2, 12).

Ἡ ὑπαρξὶς τοῦ Θεοῦ Νόμου, ἐν τῷ ὁποίῳ σαφῶς καὶ κατηγορηματικῶς ἐκφράζεται τὸ θεῖον θέλημα, συμφώνως πρὸς τὸ ὅποῖον ὀφείλει νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ ρυθμίζη τὰς πράξεις καὶ ἐνεργείας του, εἶναι ἀναγκαῖα.

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικός νόμος δὲν καθορίζει, πῶς αἱ γενικαὶ ἠθικαὶ ἀπαιτήσεις του θὰ ἐφαρμόζονται εἰς τὰς καθ' ἕκαστον πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπαιτεῖται κατηγορηματικὴ καὶ σαφὴς γνῶσις, τὴν ὁποῖαν οὐδεμία ἀνθρωπίνη αὐθεντία δύναται νὰ δώσῃ. Ἀφ' ἑτέρου ἢ συνείδησις, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἀπαιτήσεις εἶναι σύμφωνοι καὶ πρὸς τὸ θεῖον θέλημα, καθιστᾷ ἡμᾶς ἱκανοὺς νὰ ὑπερνικῶμεν πᾶν ἐμπόδιον, ὅπερ παρουσιάζεται εἰς τὰς προσπάθειάς ἡμῶν πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ ἠθικοῦ βίου.

2. Ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ Νόμου δὲν ὑπάρχει ἡ ἀπαραίτητος βεβαιότης ἡμῶν περὶ τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκει ἡ ἠθικότης. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶδομεν, κατὰ διάφορον τρόπον ἐξέλαβε τὸν σκοπὸν τῆς ἠθικότητος. Ἀτομικὴ εὐτυχία, ἡδονή, κοινωνικὴ εὐημερία, πολιτισμὸς, ὠραιότης καὶ τὰ παρόμοια εἶναι οἱ διάφοροι σκοποὶ τῆς ἠθικότητος, τοὺς ὁποίους ἔθεσαν οἱ ἄνθρωποι. Ἡ Θεία Ἀποκάλυψις ἀντιθέτως κατὰ κατηγορηματικὸν τρόπον φανερώνει, ὅτι ἔχομεν θεῖον προορισμὸν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐπιδιώκομεν τοιοῦτον ἠθικὸν σκοπὸν, χάριν τοῦ

όποιου και αυτήν την ζωήν ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ θυσιάζωμεν.

3. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ Νόμου ἐπιβάλλεται καὶ ἐκ τῆς ἀνεπαρκειᾶς τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ὀρθῶν μέσων πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ἠθικότητος. Ἡ Θεία Ἀποκάλυψις δὲν διδάσκει μόνον ποῖον εἶναι τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ὅπερ πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν καὶ εἰς τὸ ὅποῖον ὀφείλομεν νὰ τείνωμεν, ἀλλὰ καὶ ὑποδεικνύει τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἀκολουθῶμεν κατὰ τὴν ἐπιδίωξιν τῶν ἠθικῶν σκοπῶν, ἐκ τῶν ὁποίων πρῶτος εἶναι ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις μας. Ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην, τὴν ὁποίαν σκαβάλλει πρὸς ἠθικὴν τελειοποίησίν του, ὑποχρεοῦται νὰ πράττη πάντοτε τὸ ἀγαθόν ἐξ ἀγάπης καὶ μόνον πρὸς αὐτό. Πρὸς τοῦτο ἐνισχύεται διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις, ἐπειδὴ εἶναι ἡ τελεῖα ἠθικὴ προσωπικότης, ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν πρότυπον διὰ τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Θεῖος Νόμος λέγεται καὶ ἀποκεκαλυμμένος ἠθικὸς νόμος, διότι ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρῶτον μὲν εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας διὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἔπειτα δὲ πλήρως καὶ τελείως ἀπεκαλύφθη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἠθικὸς νόμος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης περιέχεται ἐν τῷ Δεκαλόγῳ, ὅστις ἐδόθη παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωϋσῆν.

Ὁ θεῖος οὗτος νόμος, καλούμενος καὶ **Μωσαϊκὸς Νόμος**, εἶναι θεία ἐπιβεβαίωσις τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου καὶ εἶχε προπαιδευτικὸν χαρακτήρα. Ἦτο παιδαγωγὸς μόνον εἰς Χριστόν (Γαλ. 3, 24), διότι δοθεὶς πρὸς ὠρισμένον λαὸν καὶ προσαρμοσθεὶς πρὸς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ κατάστασιν (Ματθ. 19, 8) ἔχει σχετικὴν σημασίαν. Ἀπέβλεπεν ὁ νόμος οὗτος νὰ ὀδηγήσῃ τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν εἰς τὴν καθαρὰν διαφύλαξιν τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν πεποιθήσεών του καὶ νὰ διατηρῇ εἰς αὐτὸν ἄσβεστον τὸν πόθον πρὸς τὴν διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπολύτρωσιν.

Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς οὐ μόνον δὲν κατήργησε τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον, ἀλλὰ συνεπλήρωσε καὶ τέλειον παρέδωκε τοῦτον εἰς

πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν Θεῖον Νόμον ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν (Ματθ. κεφ. 5-8). Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ δοθεὶς νόμος εἶναι νόμος τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς χάριτος. Ὁ χριστιανικὸς ἠθικὸς νόμος, καλούμενος καὶ **Εὐαγγελικὸς** νόμος, ἀποβλέπει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἠθικὸν φρόνημα τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο λαμβάνει ὑπ' ὄψιν κυρίως καὶ ὄχι τὰ ἀποτελέσματα τῶν τελουμένων πράξεων.

Περιεχόμενον καὶ ἐλατήριον πάσης ἠθικῆς πράξεως πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀγαθὸν δὲν γίνεταί ἐκ φόβου ἢ ἐξ ἀνάγκης, ἀλλ' ἐξ ἀγάπης, διότι «*ἡ τελεία ἀγάπη ἐξω βάλλει τὸν φόβον*» (Α' Ἰω. 4, 18). Ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ Χριστοῦ ὁ χριστιανὸς δὲν φοβεῖται τὸν Θεόν, διότι ὁ Θεὸς εἶναι Πατὴρ Οἰκτίρμων καὶ Ἐλεήμων, Μακρόθυμος καὶ Πολύελεος, ἀλλ' ἀγαπᾷ Αὐτόν, ὁ δὲ πραγματικῶς ἀγαπῶν τὸν Θεὸν ἀγαπᾷ καὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ (Α' Ἰω. 4, 21),

Ἡ ἀπεριόριστος ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἀποτελοῦν τὸ κεφάλαιον τοῦ χριστιανικοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὰς δύο ἐντολάς, τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, συμπεριέλαβεν ὁλόκληρον τὸν ἠθικὸν χριστιανικὸν νόμον.

Ὁ Ἰησοῦς ἐξιδανικεύσας τὴν ἀγάπην ἐδίδαξεν: «*Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, ἐλόγητε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς φίλους ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;* Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν» (Ματθ. 6, 44—48).

Μόνον Θεὸς ἠδύνατο νὰ διδάξῃ τοιαύτην ἠθικὴν διδασκαλίαν. Διὰ ταύτης παρεισήλθε νέον ἠθικὸν πνεῦμα ἐν τῇ ζωῇ καὶ ὑπεδείχθη τὸ ἀπόλυτον ἰδεῶδες τῆς ἠθικῆς τελειώσεως (Ματθ. 5, 48), οὐ μόνον δὲ διὰ τῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐπιγείου ζωῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐπλήρωσε μόνον τελείως τὸν ἠθικὸν νόμον, ἀλλὰ καὶ πληροῖ

αὐτὸν ἐν ἡμῖν καὶ δι' ἡμᾶς, ἀοράτως διαμένων ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν διὰ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἡ δύναμις τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ὀφείλεται εἰς τὸ ἠθικὸν αὐτῆς ὕψος. Ὁ Γκαίτε εἶχεν εἶπει: «Δύναται ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς νὰ ἀνυψωθῇ καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἀνώτατα ὄρια τῆς τελειοποιήσεως. Οὐδέποτε ὅμως θὰ δυνηθῇ νὰ ὑπερβῇ τὴν ἀνωτερότητα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς αὕτη διδάσκεται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις». Ὁ Κάντιος ὡσαύτως ἐξεφράσθη οὕτως: «Ὁ ἀνθρώπινος νοῦς οὐδέποτε θὰ ἀνεύρισκε τοὺς ὑψίστους ἠθικοὺς νόμους ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ τελειότητι, ἐὰν προηγουμένως ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία δὲν εἶχε διδάξει αὐτοὺς ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ καθρότητι».

Ὁ Θεῖος Νόμος παρέχει τὴν ἠθικὴν δύναμιν εἰς τοὺς ἀνθρώπινους νόμους. Ὁ ἄνθρωπος διαφυλάττει τοὺς ἀνθρώπινους νόμους, ἵνα ἀποφεύγῃ τὴν τιμωρίαν. Ὁ Θεῖος Νόμος ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν τήρησιν τῶν ἀνθρώπινων νόμων ἐξ ἀγάπης πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ τὴν κοινωνίαν καὶ κυρίως ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποστροφῆς πρὸς τὸ κακόν.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐδίδαξεν: «Ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι οὐ μόνον διὰ τὴν ὄργην ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες... Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. Ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκε· τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἕτερα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακαφαλαιούται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν. *Ἡ ἀγάπη τοῦ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται· πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη*» (Ρωμ. 13, 5—10).

Ὁ σεβασμὸς τῶν Νόμων τοῦ Κράτους εἶναι θέλημα Θεοῦ, διότι οὐ μόνον στηρίζονται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ κρατικὴ τάξις εἶναι ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαία. Εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Κράτους, ἥτοι τῆς ἀσφαλείας καὶ προαγωγῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εἶναι ἀναγκαία, διότι δι' αὐ-

της επιτυγχάνεται ή ήρεμία και ή γαλήνη του άνθρωπίνου βίου και έξασφαλίζεται ή πρόοδος του πολιτισμοῦ.

Ἡ συμφωνία τῶν ἀνθρωπίνων νόμων πρὸς τὸν Θεῖον Νόμον εἶναι ή βᾶσις τῆς πρὸς αὐτοὺς ὑποταγῆς. Ἀνθρώπινος νόμος, ὅστις τυχὸν παραγγέλλει τί τὸ ἀντικείμενον πρὸς τὸν Θεῖον Νόμον, δὲν δύναται κατὰ τὴν χριστιανικὴν ήθικὴν νὰ ἔχη ὑποχρεωτικὸν χαρακτήρα. Ἡ Ἀντιγόνη ὁμολογεῖ εἰς τὸν Κρέοντα, ὅτι ἐτόλμησε νὰ παραβῆ τοὺς νόμους διότι, ὡς λέγει, οὔτε ὁ Ζεὺς οὔτε ή σύνοικος τῶν ὑποχθονίων θεῶν Δίκη ὤρισε νόμους τοιούτους μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων και διότι ἐπίστευεν, ὅτι δὲν εἶναι τόσοι ισχυραὶ αἱ διαταγαὶ αὐτοῦ, ὥστε νὰ δύναται χάριν αὐτῶν νὰ παραβῆ ἀγράφους και ἀπαραβάτους νόμους τῶν θεῶν. Οἱ νόμοι οὔτοι ὄχι μόνον σήμερον και χθές, ἀλλ' αἰώνίως ισχύουσιν (Ἀντιγ. 450—457).

Ἐπίσης ὁ Ἀπόστολος Πέτρος παραγγεληθείς ὅπως μὴ διδάσκη ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ ἀπήνητησεν εἰς τὸν Ἀρχιερέα ἐν τῷ συνεδρίῳ «*Πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις*» (Πράξ. Ἀποστ. 5, 29).

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς ταύτας ἔπραξαν ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὁ Τωβίας, ὁ Δανιήλ, οἱ Μακκαβαῖοι. Τὰς ἀρχὰς ταύτας εἶχον ὑπ' ὄψιν και οἱ μάρτυρες και ὁμολογηταὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὡς και οἱ ἥρωες τῶν ἱερῶν ἀγῶνων τοῦ ἔθνους ἡμῶν, οἵτινες χάριν τῆς πίστεως και τῶν ἀγαθῶν τῆς πατρίδος και τῆς ἐλευθερίας παρεδίδοντο εἰς τὰ μαρτύρια και τὸν θάνατον.

Β'. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

1. Η ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΩΣ ΗΘΙΚΟΣ ΚΑΝΩΝ ΤΟΥ ΒΙΟΥ

Ὁ ἀποκαλυφθεὶς Θεῖος Νόμος ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ήθικότητος, ὅπερ εἶναι ἐκτὸς ἡμῶν. Ὑπάρχει ὅμως δευτέρα προϋπόθεσις τοῦ ήθικοῦ βίου και αὕτη εἶναι τὸ ἐντὸς ἡμῶν κριτήριον τῆς ήθικότητος, ή **συνείδησις**. Ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον εἰς τὴν Ἠθικὴν, τὴν Φιλοσοφικὴν και Χριστιανικὴν, ἐννοεῖται ή ἱκα-

νότης, τὴν ὁποῖαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἵνα διακρίνη, ἐάν μία πράξις εἶναι ἠθικὴ ἢ ἀνήθικος καὶ γενικῶς, ἵνα γνωρίζῃ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐάν ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι ἠθικὸς ἢ ἀνήθικος.

Ἡ λειτουργία τῆς συνειδήσεως ἐμφανίζεται κατ' ἀρχὴν ὡς κρίσις, κατὰ τὴν ὁποῖαν κατόπιν συγκρίσεως μιᾶς ὠρισμένης πράξεως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ νόμου συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ἐάν ἡ ὠρισμένη αὐτὴ πράξις ἐπιτρέπεται ἢ ἀπαγορεύεται. Εἰς τὴν ἐξαγωγήν τῆς κρίσεως αὐτῆς συμμετέχουν καὶ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλοτε ἡ συνείδησις προτρέπει καὶ ἄλλοτε ἀποτρέπει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως μιᾶς πράξεως. Τοῦτο γίνεται διὰ τῆς συμμετοχῆς τῆς βουλήσεως. Συμμετέχει ὅμως καὶ τὸ συναίσθημα, διότι διὰ τὴν ἐκτελεσθεῖσαν πράξιν, ἐάν μὲν εἶναι ἠθικὴ, δοκιμάζομεν εὐχαρίστησιν καὶ χαρὰν, ἐάν δὲ εἶναι ἀνήθικος, δοκιμάζομεν δυσαρέσκειαν καὶ ἀπογοήτευσιν.

Ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἰδιαίτερα τὶς ψυχικὴ δυνάμεις, διότι, ἵνα ἀποφανθῇ αὕτη κατὰ τὰς διαφόρους περιπτώσεις τοῦ βίου, χρησιμοποιοῦνται καὶ ἡ γνωστικὴ καὶ ἡ βουλευτικὴ καὶ ἡ συναισθηματικὴ δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ συνείδησις λέγεται ἢ προηγουμένη ἢ ἐπομένη. Ἡ **προηγουμένη** τῆς πράξεως συνείδησις ἢ προτρέπει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως καὶ λέγεται **προτρεπτικὴ** ἢ ἀποτρέπει καὶ λέγεται **ἀποτρεπτικὴ**. Ἡ **ἐπομένη** συνείδησις ἀκολουθεῖ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Ἡ ἐπαινεῖ ἡμᾶς, ἐάν ἡ πράξις ἦτο ἠθικῶς ἀγαθὴ καὶ ἡμεῖς αἰσθανόμεθα τὸ εὐάρεστον συναίσθημα τῆς ψυχικῆς γαλήνης καὶ ἡρεμίας, δοκιμάζοντες ἠθικὴν ἱκανοποίησιν. Ἡ συνείδησις αὕτη λέγεται **ἐπιδοκιμαστικὴ**. Ἡ ἐλέγχει καὶ κατηγορεῖ ἡμᾶς, ἐάν ἡ πράξις ἦτο ἠθικῶς κακὴ καὶ ἡμεῖς αἰσθανόμεθα τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τοῦ ἐλέγχου ἢ τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείδησις αὕτη λέγεται **ἀποδοκιμαστικὴ**.

Ἡ συνείδησις κρίνει κατὰ διάφορον τρόπον. Αἱ ἠθικαὶ κρίσεις ποικίλλουν ἴσως ἀναλόγως τῆς πολιτιστικῆς καταστάσεως ἐνὸς λαοῦ, τῆς ἠθικῆς του μορφώσεως καὶ γενικώτερον τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων. Οὐδέποτε ὅμως ἡ συνείδησις

εἶναι μόνον τὸ προϊόν τῆς μορφώσεως ἢ τῶν κοινωνικῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων ἐνὸς λαοῦ, ὡς διδάσκει ὁ Ὑλισμὸς καὶ ἡ Ἠθικὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας. Πολὺ ὀλιγώτερον δὲν εἶναι ἡ συνειδησις ἡ φοβερὰ ἀσθένεια, ὡς λέγει ὁ Νίτσε, διὰ τῆς ὁποίας ὁ στερηθεὶς τῆς ἐλευθερίας τῶν κατωτέρων ἐνστίκτων τοῦ ἄνθρωπος στρέφεται ἐναντίον ἑαυτοῦ.

Ἡ συνειδησις εἶναι, ὡς διδάσκει ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ἡ δοθεῖσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἰκανότης πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν ἠθικῶν προσπαθειῶν αὐτοῦ, ἡτις δύνανται μὲν νὰ διαστραφῇ καὶ παραμορφωθῇ, οὐδέποτε ὅμως δύνανται νὰ παραμερισθῇ. Δύναται αὕτη νὰ εἶναι ἀμφίβολος, ὑποπτος, περιδεής, ταλαντευομένη, δύνανται ὑπὸ τῆς θυέλλης τῶν παθῶν καὶ τοῦ θορύβου τοῦ κόσμου πρὸς στιγμὴν νὰ κατασιγασθῇ. Εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ σβεσθῇ παντελῶς ἢ νὰ μὴ ἐκδηλωθῇ ὡς διαρκῆς κατήγορος ἐνοχλοῦσα διαρκῶς τὸν διαπράξαντα τὸ κακόν, οὐδέποτε ἡρεμοῦσα, ἀλλ' ἀείποτε καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ δίκην ἀπαιτοῦσα, ὡς δικαστῆς ἄγρυπνος καὶ φρουρὸς τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ ἄνθρωπος εὐχαρίστως θὰ ἤθελε νὰ μὴ ἐλέγχεται παρὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ οὔτε νὰ δοκιμάζῃ τὸ φοβερὸν μαρτύριον τῆς τύψεως τῆς συνειδήσεως, ὅπερ δὲν παύει καὶ ὅταν ὁ διαπράξας τὸ ἠθικῶς κακὸν ἀθωώνηται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ συνειδησις ἐνεργεῖ ὡς δυνάμις, τῆς ὁποίας τὴν ἠθικὴν κρίσιν οὐδεμίᾳ ἀνθρωπίνῃ ἀρχῇ δύνανται νὰ καταργήσῃ. Ἡ Θεία Ἀποκάλυψις προϋποθέτει πανταχοῦ καὶ πάντοτε τὴν ὑπαρξιν τῆς συνειδήσεως. Ὁ Καὶν φονεύσας τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἄβελ δὲν εὐρίσκει ἡσυχίαν, διότι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ βοᾷ. Ὁ Προφήτης Δαυῖδ συντετριμμένος ἕνεκα τοῦ γνωστοῦ ἁμαρτήματος προτρέπεται παρὰ τῆς συνειδήσεως πρὸς μετάνοιαν καὶ συνθέτει τὸν ὑπέροχον ψαλμὸν τῆς μετάνοιας «ἐλέησόν με ὁ Θεός», παρακαλῶν νὰ τύχῃ τῆς εὐσπλαχνίας τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὁμολογεῖ: «Ἡ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἀπλότῃ καὶ εὐλιχρυνείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ» (Β' Κορ. 1, 12). Ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος θεωρεῖ τοὺς ἔθνικοὺς ὑπευθύνους διὰ τὰς ἠθικῶς ἀπαγορευομένας πράξεις

αυτῶν, ἐπειδὴ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἐμαρτύρει, ὅτι αὐταὶ ἦσαν ἠθικῶς κακαὶ (Ῥωμ. 2, 14, 15). Ἡ Θεία ᾿Αποκάλυψις διδάσκει γενικῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ ἡ συνείδησις μαρτυρεῖ καὶ ὅπερ ἀποτελεῖ γενικωτέραν ὁμολογίαν τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον ἄλλως τε «**βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις Θεός**».

Τὴν καθολικότητα τῆς συνειδήσεως παραδέχεται καὶ ἡ Φιλοσοφία, ἡ δὲ Λαογραφία ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχει ἡ συνείδησις καὶ παρὰ τοῖς μὴ πεπολιτισμένοις λαοῖς. Ἡ ἑλληνικὴ μυθολογία παρεδέχθη τὴν φοβερὰν τύψιν καὶ τοὺς φοβεροὺς ἐλέγχους τῆς συνειδήσεως ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Ἐριννύων, τῶν θεοτήτων ἐκείνων, αἵτινες ἦσαν ἀστηρότατοι τιμωροὶ πάσης παραβάσεως τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἁρμονίας τοῦ κόσμου.

Οἱ Στωϊκοὶ παρεδέχοντο τὴν συνείδησιν ὡς τὸν ἐντὸς ἡμῶν ὀδηγὸν καὶ τὸ φρουροῦν ἡμᾶς πνεῦμα. Ὁ Κικέρων λέγει: «Ἡ συνείδησις ἔχει ὑπὸ δύο ὄψεις σπουδαιοτάτην σημασίαν. Ἄφ' ἐνὸς μὲν συντελεῖ, ὥστε ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι οὐδὲν ἔπραξαν καὶ μὴ φοβῶνται, ἐκεῖνοι δέ, οἵτινες ἔσφαλλον νὰ ἔχουν πάντοτε ἐνώπιόν των τὴν τιμωρίαν». Ὁ ἴδιος πάλιν λέγει: «Ἐλάβομεν τὴν συνείδησιν παρὰ τῶν ἀθανάτων θεῶν. Αὕτη παρ' οὐδενὸς δύναται νὰ ἀφαιρεθῆ».

Ὁ Ἐπίκτητος λέγει: «Οἱ γονεῖς ἔδωκαν εἰς ἡμᾶς κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἓνα παιδαγωγόν, ὅστις πανταχοῦ ὀφείλει νὰ παρακολουθῆ ἡμᾶς. Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς κατὰ τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν τὴν συνείδησιν, ἵνα φρουρῆ ἡμᾶς. Τὴν φρουρήσιν ταύτην οὐδεὶς πρέπει νὰ περιφρονῆ, ἄλλως θὰ καθίσταται δυσάρεστος εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐχθρὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως».

Ἐπίσης ἡ νεωτέρα φιλοσοφία διὰ τοῦ στόματος σπουδαιωτάτων ἐκπροσώπων τῆς ἀποφαίνεται περὶ τοῦ ἐμφύτου καὶ τῆς καθολικότητος τῆς συνειδήσεως. Ὁ Κάντιος λέγει: «Ἡ συνείδησις δὲν εἶναι τι, ὅπερ ἀπεκτήσαμεν. Οὐδεὶς ὑποχρεώνει ἡμᾶς νὰ δημιουργήσωμεν ἐντὸς ἡμῶν τὴν συνείδησιν. Ἐκαστος ἀνθρώπος, ὡς ἠθικὸν ὄν, ἔχει ἐξ ἀρχῆς τὴν συνείδησιν ἐντὸς αὐτοῦ». Ὁ φιλόσοφος Σλέγκελ εἰς τὸ βιβλίον του περὶ τῆς Φιλοσοφίας τῆς ζωῆς γράφει: «*Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ φωνὴ εἶναι μία ἀπὸ τὰς ἀγκύρας, εἰς τὰς ὁποίας στηρίζεται τὸ πλοῖον τῆς ἐπάροξσεως ἡμῶν ἐν*

μέσω τῆς τρικυμιώδους θαλάσσης τοῦ βίου καὶ τῶν ἀντιθέτων ἰσχυρῶν ρευμάτων τῆς θελήσεως ἡμῶν. Εἶναι τὸ θεῖον φῶς καὶ τὸ σήριγμα τῆς ἀληθείας».

Ἐπειδὴ εἰς ἐκάστην περίπτωσιν τῆς ἠθικῆς ζωῆς ἢ σχετικῆ ἐπιταγῆ τοῦ Θεοῦ Νόμου γίνεται εἰς ἡμᾶς γνωστὴ διὰ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως, ἣτις προτρέπει εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ κακοῦ, διὰ τοῦτο ὡς ἠθικὸς κανὼν τῆς ζωῆς ἰσχύει: «*Ποῦτε κατὰ τὴν συνείδησίν σου*». Ἡ Ἁγία Γραφή διδάσκει: «*Πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστίν*». (Ρωμ. 14,23). Ἀντιθέτως πάλιν ἡ συνειδήσις δὲν εἶναι ἀλάθητος, διότι εἶναι ἐνέργεια τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας.

Ἡ Θεία Ἀποκάλυψις, ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πείρα μαρτυροῦν, ὅτι ἡ συνειδήσις ὑπόκειται εἰς πλάνην. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν εἰς τοὺς Ἀποστόλους: «*Ἐρχεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ἡμᾶς δόξῃ λατρεῖαν προσφέρων τῷ Θεῷ*» (Ἰωάνν. 16,2). Ἡ φιλοσοφία παραδέχεται ὡσαύτως τὴν πλάνην τῆς συνειδήσεως. Ὁ Κικέρων λέγει, ὅτι ἐθηλάσαμεν τὴν πλάνην ὁμοῦ μετὰ τοῦ μητρικοῦ γάλακτος. Πρακτικῶς ἐπίσης οὐχὶ σπανίως ἐπιζητεῖται ἡ δικαιολογία τῶν πλέον ἀντιθέτων πράξεων ἐν ὀνόματι τῆς συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο ἔχει ὑψίστην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἠθικὸν βίον καὶ τὴν ἐσωτερικὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀπόκτησις ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τῶν ὀρθῶν ἰδιοτήτων.

Ἡ συνειδήσις, ἵνα εἶναι τὸ ἐν ἡμῖν φῶς καὶ ὁ φύλαξ ἀγγελος ἐν τῷ ἠθικῷ ἡμῶν βίῳ, πρέπει νὰ εἶναι **ὀρθή, βεβαία, νηφαλία καὶ ἐγρήγορος**.

1. Ἡ συνειδήσις εἶναι **ὀρθή**, ὅταν ἡ κρίσις αὐτῆς περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἢ μὴ τῆς πράξεως συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἡ ἰδιότης αὕτη ἀποκτᾶται ὑπὸ τῆς συνειδήσεως διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀσκήσεως. Ἡ ἐπὶ μακρὸν συνεχιζομένη περιφρόνησις τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Θεοῦ Νόμου θὰ ἔχη ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τὴν ἐξασθένησιν τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν βλάβην τῆς ὀρθότητος αὐτῆς. Ὅταν ἡ συνειδήσις δὲν συμφωνῇ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ Θεοῦ Νόμου, τότε εἶναι

στρεβλή, ἢ πεπλανημένη συνειδήσις. Αἰτία τῆς δημιουργίας τῆς τοιαύτης συνειδήσεως εἶναι πρὸ παντὸς ἡ κακὴ ἀγωγή περὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ἡ ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν μόρφωσιν ὀρθῆς συνειδήσεως.

Ἰδιαίτερον εἶδος τῆς στρεβλῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ **ἐλαστικὴ** συνειδήσις, ἥτις οὐδὲν κακὸν ἢ οὐδεμίαν σοβαρὰν παράβασιν βλέπει ἐκεῖ, ἔνθα ὑφίσταται τοιαύτη. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο ἀνήκει ἡ Φαρισαϊκὴ συνειδήσις. Οἱ Φαρισαῖοι τῶν χρόνων τοῦ Χριστοῦ ἐφαίνοντο λίαν αὐστηροὶ χάριν ἐπιδείξεως κατὰ τὴν παράβασιν μικρῶν καὶ ἀσημάντων ἐντολῶν καὶ ἐδείκνυον ἀδιαφορίαν προκειμένου περὶ μεγάλων καὶ σπουδαίων παραβάσεων. Διὰ τοῦτο ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἤλεγξεν αὐτοὺς δριμύτατα καὶ εἶπε δι' αὐτοὺς μεταξὺ ἄλλων :

«Ὁδοὶ ὑμῶν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, οὗτοι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίσιν· ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι κακείνα μὴ ἀφιέναι» (Ματθ. 23, 23). Ἀντίθετον τῆς ἐλαστικῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ **ὑπερακριβῆς** συνειδήσις, ἥτις βλέπει ἀμαρτίαν ἐκεῖ, ἔνθα δὲν ὑπάρχει τοιαύτη.

2. Ἡ συνειδήσις πρέπει νὰ εἶναι **βεβαία**. Εἰς περίπτωσιν ἀμφιβολίας τῆς συνειδήσεως δὲν ἐπιτρέπεται ἡ ἐκτέλεσις τῆς πράξεως, διότι ὑφίσταται ὁ κίνδυνος νὰ ἐκτελεσθῇ ἀπαγορευομένη πρᾶξις. Ἐνεκα τούτου ἐπιβάλλεται, ὅπως ἡ ἀμφίβολουσ συνειδήσις μεταβάλληται εἰς βεβαίαν. Ἀμφιβολία βεβαίως δὲν προκύπτει περὶ τῶν κυριωτάτων καὶ ρητῶν ἐντολῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῶν καὶ τῶν τρόπων τῆς ἐφαρμογῆς τῶν.

3) Ἡ συνειδήσις πρέπει νὰ εἶναι **νηφαλία** καὶ **ἐγρήγορος**. Ἡ τοιαύτη συνειδήσις προτρέπει ἀμέσως πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἰδιότης αὕτη τῆς συνειδήσεως ἀποκτᾶται διὰ τῶν κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς συνειδήσεως ἐπαναλαμβανομένων πράξεων καὶ τῆς καθημερινῆς αὐτοεξετάσεως. Οὕτω δημιουργεῖται ἡ αὐστηρὰ συνειδήσις, ἥτις ἐπιδιώκει νὰ προφυλάττῃ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀπὸ τῶν πλέον ἀσημάντων παραβάσεων καὶ ἥτις καθίσταται ὁ ἄριστος ὁδηγὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ὁ «*Deus in nobis*».

2. ΤΟ ΚΑΘΗΚΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

Ἡ συνείδησις καθιστᾷ ἡμᾶς ἱκανοὺς νὰ γνωρίζωμεν τὸ ἠθικῶς ἀγαθόν, ὅπερ ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ πράττωμεν εἰς ἐκάστην περίπτωσιν. Αἱ διάφοροι αὐταὶ ὑποχρεώσεις, αἵτινες ἐπιβάλλονται εἰς ἡμᾶς παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ γίνονται εἰς ἡμᾶς γνωσταὶ διὰ τῆς συνειδήσεως εἶναι τὰ καθήκοντα. Εἶναι λοιπὸν καθήκοντα τὰ παραγγέλματα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἅτινα ἐπιβάλλονται εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς τι πρέπον καὶ ἀπαραίτητον, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεοῦται νὰ ἐκτελέσῃ. Εἶναι ἄρα τὰ καθήκοντα ἠθικαὶ ἐντολαί, αἱ ὁποῖαι ἐπιτάσσουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τί ὀφείλει νὰ πράττῃ ἢ νὰ παραλείπῃ εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις τοῦ βίου του.

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν συναίσθησιν αὐτὴν ὀφείλεται καὶ ἡ ἠθικὴ ἀξία τῶν πράξεων αὐτοῦ. Πρῶτον καθήκον μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ συναίσθησις, ὅτι ὁλόκληρος ὁ βίος αὐτοῦ εἶναι ἐν διαρκῆς καθήκον. Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ζωῇ εὐρίσκεται διαρκῶς πρὸ διαφόρων περιπτώσεων, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχει καθήκον ἢ νὰ πράξῃ ἢ νὰ παραλείψῃ τι. Ὅταν ὁ ἐλεήμων Σαμαρείτης ἐβοήθησε τὸν περιπεσόντα εἰς τοὺς ληστὰς, ἔπραξε τὸ καθήκον αὐτοῦ. Τοῦτο ἐπέβαλεν ὁ ἠθικὸς νόμος καὶ ὑπηγόρευσε εἰς αὐτὸν ἡ συνείδησις του.

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δέχεται τὸ καθήκον ὡς **ἠθικὴν ἐντολήν** καὶ ὡς ἀποτέλεσμα δύο παραγόντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἰδιοσυστάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῶν κοινωνικῶν ὄρων, ὑπὸ τὴν ροπὴν τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις, ἢ διαγράφουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ ἐκάστοτε καθήκον, δὲν εἶναι ἐπιθυμία, διότι ἀντίκειται καὶ εἰς τὰς μᾶλλον ζωηρὰς καὶ θερμὰς ἐφέσεις τῆς καρδίας, δὲν εἶναι οὔτε βία, διότι ἐκφράζεται ἐλευθέρως καὶ δύναται ἄλλως τε νὰ παραβιάζηται. Διὰ τοῦτο ὡς βασικὸν στοιχεῖον τῆς παρορμήσεως εἰς τὸ καθήκον παραμένει ἡ θεία ἐπιταγή.

Ἐλατήρια τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε ὁ φόβος διὰ τὰ λυπηρὰ ἐπακόλουθα, τὰ ὁποῖα

θά ἔχη ἢ μὴ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος, οὔτε ἡ ἐλπίς τῶν ὠφελιμάτων, τὰ ὁποῖα θά προκύψουν. Ἐλατήριον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος εἶναι κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ἢ ἐσωτερικὴν διάθεσις πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἢ **ἀγάπη**. Μόνον ἡ ἐξ ἀγάπης ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ ἔχει ἀξίαν. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει, ὅτι ὅ,τι ἐκτελεῖται παρὰ τοῦ χριστιανοῦ, ἵνα ἔχη ἠθικὴν ἀξίαν, πρέπει νὰ γίνηται ἐν ἀγάπῃ. «*Πάντα ἐμῶν ἐν ἀγάπῃ γενέσθω*» (Α΄ Κορ. 16, 14).

Αἱ ὑποχρεώσεις, αἵτινες ἐπιβάλλονται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ Νόμου, ἐμφανίζονται εἰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφάς καὶ κατὰ διαφόρους σχέσεις. Διὰ τοῦτο ἔχει ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια νὰ γίνηται διαίρεσις τῶν καθηκόντων εἰς διάφορα εἶδη.

1. Καθήκοντα **ἀπόλυτα** ἢ **γενικὰ** καὶ καθήκοντα **σχετικὰ** ἢ **εἰδικὰ**. Τὰ πρῶτα εἶναι τὰ καθήκοντα παντὸς ἀνθρώπου. Π. χ. ἕκαστος ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ πιστεῦῃ εἰς τὸν Θεόν, νὰ τιμᾷ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ. Τὰ δεύτερα εἶναι τὰ καθήκοντα, αἵτινες ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων, αἵτινες δημιουργοῦνται εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Π. χ. ὁ μαθητὴς ὀφείλει νὰ εἶναι ἐπιμελής καὶ εὐπειθής.

2. Καθήκοντα πρὸς τὸν **Θεόν**, πρὸς τὸν **πλησίον** καὶ πρὸς **ἑαυτὸν**. Τὰ καθήκοντα ταῦτα λαμβάνουν τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ προσώπου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται. Τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν Θεὸν συνιστοῦν τὴν **θρησκευτικὴν** ἠθικὴν. Π. χ. ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὸν Θεόν. Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα συνιστοῦν τὴν **κοινωνικὴν** ἠθικὴν. Π. χ. ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ μὴ ἀφαιρῇ τὴν ζωὴν τοῦ πλησίον, ὀφείλει νὰ χαίρῃ διὰ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων. Τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα συνιστοῦν τὴν **ἀτομικὴν** ἠθικὴν. Π. χ. ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ὑγείας του.

3. Καθήκοντα **θετικὰ** ἢ **καταφατικὰ** καὶ **ἀρνητικὰ** ἢ **ἀποφατικὰ**. Ὀνομάζονται οὕτω τὰ διάφορα καθήκοντα ἐκ τῆς μορφῆς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐκφράζονται. Νὰ σέβῃσαι τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷς τὸν πλησίον, εἶναι καθήκοντα θετικὰ ἢ καταφατικά. Μὴ ἐπιθυμῆς τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν πλησίον σου, μὴ ὀργίζῃσαι,

είναι καθήκοντα άρνητικά ή άποφατικά. Ή διαίρεσις αύτη δέν έχει σημασίαν, διότι τά θετικά καθήκοντα έκφράζονται και άρνητικώς και τά άρνητικά έκφράζονται και θετικώς. Πάντα τά άρνητικά καθήκοντα περιλαμβάνει ή διδακτική φράσις τής Παλαιάς Διαθήκης «*Ό μωσείς, μηδενί ποιήσης*». Πάντα τά θετικά καθήκοντα περιέχει ό έν πάσι θετικός και κατηγορηματικός λόγος του Ήησου Χριστου «*Πάντα όσα άν θέλητε, ίνα ποιώσιν ύμίν οι άνθρωποι, ούτω και ύμεις ποιείτε αυτοίς*» (Ματθ. 7, 12).

4. Καθήκοντα **δικαιοσύνης** και καθήκοντα **φιλανθρωπίας**. Τά καθήκοντα διαιροϋνται ούτως αναλόγως του σκοπου, εις τον όποιον αποβλέπουν. Τά καθήκοντα τής δικαιοσύνης αποβλέπουν εις τό να μη άδική ό άνθρωπος τον πλησίον, ως «Μη φονεύης. Μη κλέπτης». Τά καθήκοντα τής φιλανθρωπίας αποβλέπουν εις τό να ευεργετή ό άνθρωπος τον πλησίον ως «Νά λυπήσαι δια την δυστυχίαν των όμοίων σου και να βοηθής αυτούς». Τά καθήκοντα τής δικαιοσύνης επιβάλλονται και εκ των νόμων του Κράτους. Τά καθήκοντα τής φιλανθρωπίας δέν επιβάλλονται, διότι ή ευεργεσία, ήτις γίνεται εκ βίας, δέν είναι άληθινή και πραγματική ευεργεσία.

Δια τής έκπληρώσεως των καθηκόντων τής φιλανθρωπίας δεικνύεται ό πραγματικώς αγαθός άνθρωπος, ό άληθινός χριστιανός. Τά καθήκοντα τής δικαιοσύνης έκπληροϋνται και ύπό των κακών ανθρώπων εκ φόβου προς τους νόμους του Κράτους και τάς επιβαλλομένας παρ' αυτών ποινάς. Τά καθήκοντα τής φιλανθρωπίας προϋποθέτουν αγαθήν διάθεσιν, σεβασμόν προς τον ήθικόν νόμον, άγάπην πραγματικήν προς τον Θεόν και τον πλησίον. Δια τουτο ό Ήησους Χριστός εκήρυξεν, ότι είναι άξιοι άνταμοιβής όχι οι μη άδικήσαντες τον πλησίον, αλλά οι ευεργετήσαντες αυτόν (Ματθ. 25, 31—46).

Ύπάρχουν και άλλαι διαιρέσεις των καθηκόντων, αίτινες δέν έχουν πολλήν σημασίαν. Ουδέποτε όμως πρέπει να λησμονηται, ότι τά καθήκοντα είναι επιταγαί του αυτοϋ ήθικου νόμου και ότι καθ' έαυτά έχουν την αυτην αξίαν και σημασίαν. Ή διαφορά ύπεισέρχεται είτε εκ του άντικειμένου, εις τό όποιον άφοροϋν είτε και εκ των περιστάσεων. Ένεκα τούτου δύναται καθήκόν τι να είναι σοβαρώτερον κατ' αναλογίαν προς την

σπουδαιότητα του άντικειμένου ή την αναγκαιότητα αυτού. Πάντοτε όμως, παρά την έξωτερικήν διαφοράν, τὸ καθήκον λαμβάνει ἐκ τῆς ἐπιταγῆς τοῦ ἠθικοῦ νόμου τὴν ὑψίστην ἠθικὴν σημασίαν του.

Ἐνίοτε παρατηρεῖται εἰς τὴν ἠθικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων τὸ φαινόμενον, κατὰ τὸ ὅποῖον εἶναι ἀδύνατος ἡ ἐκτέλεσις ἐνὸς καθήκοντος ἄνευ τῆς παραβάσεως ἢ τῆς μὴ ἐκτελέσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἄλλων. Παρουσιάζονται δηλαδὴ δύο ἢ περισσότερα καθήκοντα, ἅτινα ὑποχρεούμεθα συγχρόνως νὰ ἐκτελέσωμεν καὶ τὰ ὅποια συγχρόνως δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκπληρώσωμεν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο λέγεται **σύγκρουσις** ἢ **σύμπτωσις** καθηκόντων.

Παραδείγματα συγκρούσεων ὑπάρχουν πολλὰ εἰς τὴν ζωὴν. Πολλοὶ τοιαῦτα συγκρούσεις ἀπετέλεσαν τὰς ὑποθέσεις ἀρχαίων καὶ νέων δραμάτων. Οὕτως ὁ Ὀρέστης ἐκδικούμενος τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του εὗρεθη πρὸ τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων τῆς ἐκδικήσεως τοῦ φόνου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὴν μητέρα. Ἡ Ἀντιγόνη ἐπίσης ἀφ' ἐνὸς μὲν ὤφειλε νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Πολυνείκη, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπεχρεοῦτο νὰ σεβασθῇ τὴν διαταγὴν τοῦ Κρέοντος ἀπειλήσαντος τὸν θάνατον κατὰ παντός, ὅστις θὰ ἔπραττε τοῦτο.

Ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ ἀναφέρονται πλεῖστα παραδείγματα συγκρούσεως καθηκόντων. Ὁ Ἀβραάμ εὗρεθεις πρὸ συγκρούσεως καθηκόντων, ὅταν διετάχθη νὰ θυσιάσῃ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰσαάκ, οὐδεμίαν εὔρε δυσχέρειαν ἐν τῇ ἐπιλύσει τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὸν Θεόν, διότι προτίμησε τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκον ὡς ὑψηλότερον. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, εἰς τὸν ὅποῖον οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι οὐχὶ ἄπαξ παρεσκεύασαν σύγκρουσιν καθηκόντων, διέλυε ταύτην ὡς ἴστων ἀράχνης (Ματθ. 22, 15—22, Λουκ. 6, 1—5, Ἰωάν. 8, 2—11). Σύγκρουσιν καθηκόντων περιέχουν καὶ αἱ ἀκόλουθοι ῥήσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης. «*Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μοι ἄξιος*» (Ματθ. 10, 37—38). «*Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις*» (Πράξ. 4, 14).

Πολλάκις ὅμως συμβαίνει αἰ συγκρούσεις νὰ εἶναι ψευδεῖς.

Τοιαῦται εἶναι αἱ στηριζόμεναι εἰς προλήψεις ἢ εἰς σύγκρουσιν καθήκοντος πρὸς κλίσιν ἢ ὀρμὴν ἢ ἔνστικτον ἢ ὑπόσχεσιν. Παράδειγμα εἶναι ἡ σύγκρουσις πρὸ τῆς ὁποίας εὐρέθη ὁ Ἑρώδης, ὅστις προὔτιμησε νὰ φονεύσῃ τὸν Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον, ἵνα τηρήσῃ τὸν ὄρκον αὐτοῦ πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἑρωδιάδος. (Ματθ. 14, 7—14).

Τὸ πρόβλημα τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων εἶναι σοβαρόν, διότι δὲν πρέπει νὰ λυθῇ μόνον τὸ ζήτημα, τίνος καθήκοντος ἢ ἐκπλήρωσις πρέπει νὰ προτιμηθῇ ἐν ταύτῃ ἢ ἐν ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει, ἀλλὰ κυρίως πῶς πρέπει νὰ προλαμβάνηται ἡ σύγκρουσις τῶν καθηκόντων. Ἀπάντησις ὀριστικὴ δὲν δύναται νὰ δοθῇ. Πρὸς λύσιν τῶν συγκρούσεων οἱ ἠθικολόγοι προτείνουν, ὅπως, ἀφ' ἑνὸς μὲν καταβάλληται διαρκῆς προσπάθεια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ὀρθὴν διάγνωσιν τῆς ἀξίας ἐκάστου τῶν καθηκόντων καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὅπως οὗτος ὑπακούῃ εἰς τὰς προτροπὰς ἢ ἀπαγορεύσεις τῆς συνειδήσεως.

Πάντοτε ὅμως πρέπει νὰ προτιμᾶται τὸ ἔχον σπουδαιότεραν σημασίαν καὶ ἀξίαν. Προτιμητέα εἶναι ἡ ζωὴ ἢ ὁ πλοῦτος. Προτιμητέα εἶναι ἡ δικαιοσύνη ἢ ἡ ζωὴ. Προτιμητέα εἶναι ἡ οἰκογένεια ἢ τὸ ἄτομον. Προτιμητέα ἡ πατρις ἢ ἡ οἰκογένεια. Προτιμητέος ὁ ἔνδοξος θάνατος ἢ ὁ ἄνευ δόξης καὶ ἄτιμος βίος. Προτιμητέον τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης ἢ τὸ καθῆκον τῆς δικαιοσύνης.

Κατὰ τὴν αὐστηρὰν χριστιανικὴν ἐκδοχὴν μόνον ἀνώμαλος ἠθικὴ ζωὴ δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ τὸ λυπηρὸν φαινόμενον τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων. Ἐν τῇ ὀρθῇ σχέσει τῆς ἐλευθερίας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐν τῇ ἠθικῇ ἀναπτύξει ἢ σύγκρουσις προλαμβάνεται ἢ λύεται εὐχερῶς. Ὁ ἠθικῶς ἀνεπτυγμένος ἀνθρώπος δοκιμάζει ἐκάστοτε τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον (Ῥώμ. 12, 2). Ἐν περιπτώσει ἀμφιβολίας ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς καταφεύγει εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, παρὰ τοῦ ὁποίου ζητεῖ φωτισμὸν (Ἰακ. 1, 5).

Ὁ ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει ὠρισμένα καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὴν περικοσίαν καὶ γενικῶς τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτοὺς ἀγαθὰ. Ἐπιβάλλ-

λει ὡσαύτως νά παρέχωμεν εἰς αὐτοὺς βοήθειαν, ὡσάκις παρίσταται τοιαύτη ἀνάγκη. Καθ' ὅμοιον ἐπίσης τρόπον ἐπιβάλλει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους νά πράττουν εἰς ἡμᾶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν νά πράττωμεν πρὸς αὐτούς. Ἡ ἐξουσία αὕτη, ἡ ὁποία παρέχεται παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἵνα ἀπαιτῶμεν τὴν ἐκτέλεσιν παρὰ τῶν ἄλλων τῶν πρὸς ἡμᾶς καθηκόντων καλεῖται **δικαίωμα**. Ἐάν ὁ ἄνθρωπος ἔχη τὸ καθήκον νά σέβηται τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων, ὁμοίως ἔχει καὶ τὸ δικαίωμα, ἵνα ἀπαιτῆ, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι σέβωνται τὴν ἰδικὴν του ζωὴν, διότι ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς του.

Τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα συνδέονται στενωτάτα μεταξύ των, τόσον μάλιστα, ὥστε τὸ ἓν δὲν εἶναι δυνατόν νά ἐννοηθῆ ἄνευ τοῦ ἄλλου. Μάλιστα δύναται τις νά εἴπῃ ὅτι τὸ δικαίωμα ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως εἶναι καρπὸς τοῦ καθήκοντος. Τότε μόνον δύναται ὁ ἄνθρωπος νά ζητῆ παρὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς αὐτὸν καθηκόντων των, ὅταν καὶ ὁ ἴδιος ἐκτελῆ πιστῶς τὰ πρὸς αὐτοὺς καθήκοντά του. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδίδαξε : «*Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς*» (Ματθ. 7,12).

Ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων πρέπει νά ἀπορρέῃ κυρίως ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸν κόσμον ἠθικὴ τάξις, ἡ ὁποία ρυθμίζει τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν ὁποίαν δὲν δύναται νά παραβιάζῃ ὁ ἄνθρωπος ἄνευ συνεπειῶν. Κατὰ τὴν ἀπαίτησιν τῶν δικαιωμάτων γνώμων πρέπει νά εἶναι τὸ δίδαγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου : «*Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γενέσθω*» (Α΄ Κορ. 16, 14).

Ἡ σχέσις αὕτη καθήκοντος καὶ δικαιώματος ἰσχύει μόνον διὰ τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, δὲν δύναται ὅμως νά ζητήσῃ καὶ ἀνάλογα δικαιώματα, ἀφοῦ πᾶν ὅπερ ἔχει καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν αὐτοῦ ὀφείλει εἰς τὸν Θεόν, "Ὅστις εἶναι ὁ τρέφων ἡμᾶς καὶ διδοὺς πνοὴν καὶ ζωὴν καὶ τὰ πάντα (Πράξ. 17,25). Ὁ Θεὸς διὰ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ καὶ δικαιοσύνης ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἔκφρασις δὲ τῆς ἀγιότητος ταύτης καὶ δικαιοσύνης εἶναι ὁ ἠθικὸς νόμος. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἐκπληρῶν τὸν ἠθικὸν νόμον εἶναι δίκαιος καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην πλέον νόμου. Ὁ Πλάτων εἶχε παρατηρήσει,

ὅτι «ὁ μηδὲν ἀδικῶν οὐδενὸς δεῖται νόμου» καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐδίδαξεν, ὅτι «δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται» (Α΄ Τιμ. 1,19). Τοῦναντίον ὁ ἄδικος ἔχει ἀνάγκη τοῦ νόμου, διότι παρὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς συνειδήσεως τείνει εἰς τὴν παράβασιν τῶν ὁμαλῶν σχέσεων αὐτοῦ καὶ καθηκόντων καὶ τὸν προσπορισμὸν δικαιωμάτων ἀνευ καθηκόντων.

Τὰ δικαιώματα ἐμφανίζονται ἀναλόγως πρὸς τὰς διαφόρους περιστάσεις ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ κατὰ διαφόρους σχέσεις. Διὰ τοῦτο ἔχει ἐπικρατήσῃ ἢ συνήθεια νὰ διακρίνωνται, ὡς καὶ τὰ καθήκοντα, εἰς διάφορα εἶδη.

1. Τὰ δικαιώματα εἶναι **προσωπικά**, ἀναφερόμενα εἰς πρόσωπα, καὶ **πραγματικά** ἀναφερόμενα εἰς ἀντικείμενα καὶ καταστάσεις. Π. χ. ὁ ἄνθρωπος ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς ζωῆς του. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει δικαίωμα ἐπὶ τῆς περιουσίας του.

2. Δικαιώματα **ἀπόλυτα ἢ φυσικά**, ἅτινα ἐκ φύσεως ἔχει ὁ ἄνθρωπος καὶ δικαιώματα **σχετικά ἢ ἐπίκτητα**, ἅτινα ἀποκτᾷ ὁ ἄνθρωπος ἐκ σχέσεων, τὰς ὁποίας οἰκειοθελῶς συνάπτει. Π. χ. ἔχει δικαίωμα νὰ ἀπαιτῆ νὰ σέβωνται οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τὴν τιμὴν του. Ἔχει δικαίωμα νὰ ἀπαιτῆ ὀφειλόμενον πρὸς αὐτὸν χρέος.

3. Δικαιώματα **ἰσχυρὰ ἢ ὠρισμένα** καὶ δικαιώματα **ἀσθενῆ ἢ ἀόριστα**. Τὰ πρῶτα ὀρίζονται ὑπὸ τῶν πολιτικῶν νόμων, οἵτινες ἐπιβάλλουν τὴν ἐκτέλεσίν των. Ἔχω δικαίωμα νὰ προστατεύω τὴν περιουσίαν μου. Διὰ τὸν σεβασμὸν τοῦ δικαιώματός μου τούτου δύναμαι νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν προστασίαν τῶν νόμων. Τότε καθιστῶ τὸ δικαίωμά μου ἰσχυρόν. Τὰ ἀσθενῆ ἢ ἀόριστα δικαιώματα δὲν προστατεύονται ὑπὸ τῶν νόμων. Ὁ σεβασμὸς αὐτῶν ἀφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν θέλησιν ἐκάστου ἀνθρώπου. Ἔχω δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶ τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὅταν ἔχω ἀνάγκη. Ὁ ἄλλος τότε ἔχει ἀπέναντί μου τὸ καθήκον τῆς φιλανθρωπίας, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐκτελῆ ἢ νὰ παραλείπη.

Γ'. Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

1. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Σπουδαιότητα προϋπόθεσις διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν μιᾶς πράξεως καὶ τὸν καταλογισμόν εὐθύνης δι' αὐτὴν εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τοῦ ἐκτελέσαντος τὴν πράξιν ταύτην ἀνθρώπου. Δὲν ἀρκεῖ μόνον, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζῃ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ θέλῃ νὰ συμμορφώνηται πρὸς ταύτην. Πρέπει νὰ ἔχη καὶ τὴν ἰκανότητα νὰ ἀποφασίσῃ ἐλευθέρως, ἐὰν θὰ ἐκτελέσῃ ἢ ὄχι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς του κρίνει ὡς ἠθικῶς ὀρθὸν καὶ ὁ θεῖος Νόμος παραγγέλλει. Τότε μόνον ἡ πράξις του δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἰδική του πράξις, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἢ μὴ τῆς ὁποίας θὰ εἶναι ὑπεύθυνος.

Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν τῆς βουλήσεως ὑπὸ ἠθικὴν ἔννοιαν εἶναι ἡ ἰκανότης ἐκείνη τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐλεύθερος ἐκ παντὸς ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ κωλύματος λαμβάνει ἀποφάσεις καὶ καθορίζει τὴν ἐκτέλεσιν ἢ μὴ μιᾶς πράξεως. Ἐλεύθερος ἐξ ἐσωτερικοῦ κωλύματος σημαίνει, ὅτι αἱ πράξεις αὐτοῦ δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐπίδρασιν ἐσωτερικῆς του τινὸς καταστάσεως, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι ὑπεύθυνος. Ἐλεύθερος δὲ ἐξ ἐξωτερικοῦ κωλύματος σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς πράξεις του δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ οἰονδήποτε πλὴν τοῦ ἑαυτοῦ του ἐξωτερικὸν παράγοντα.

Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος καὶ ὁ θεῖος Νόμος ἀναφέρονται δι' ἐντολῶν καὶ ἀπαγορεύσεων εἰς τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲν θὰ συνέβαινεν, ἐὰν ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἦτο ἐλευθέρα. Ἡ πραγματικότης τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἐξάγεται ἐκ πολλῶν λόγων, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κατωτέρω εἶναι οἱ σπουδαιότεροι.

1. Ἐκ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, τὴν ὁποίαν ἔχει ἕκαστος ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ὅτι δύναται νὰ ἐκτελέσῃ ἢ νὰ παραλείψῃ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς πράξεως. Πρὶν ἐκτελέσῃ οὗτος μίαν πράξιν, σκέπτεται, κάμνει ὑπολογι-

σμούς, πολλάκις αναβάλλει, πάλιν επανέρχεται εις τὰς σκέψεις του καὶ κατόπιν λαμβάνει ἀποφάσεις. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀνεξήγητον, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦτο ἐλεύθερος.

Ἐκαστος ἄνθρωπος ἐπίσης γνωρίζει μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεώς του, ὅτι ἐὰν ἤθελε, θὰ ἠδύνατο νὰ μὴ ἐκτελέσῃ ταύτην ἢ τὸ ἀντίθετον. Ἡ μεταμέλεια καὶ ἡ συναίσθησις εὐθύνης καὶ ἐνοχῆς διὰ τὰς πράξεις θὰ ἦτο ἀφροσύνη ἄνευ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἡ ἱκανοποίησις διὰ τὴν ἀγαθὴν πρᾶξιν θὰ ἦτο ἀνεξήγητος, πᾶσα δὲ πρόβλεψις διὸ τὸ μέλλον δὲν θὰ εἶχε σκοπὸν.

2. Ἡ ἄμεσος αὕτη ἀντίληψις περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι μόνον ἀντίληψις τῶν ἀτόμων. Ἀποτελεῖ πεποιθήσιν τῆς ἀνθρωπότητος πάσης ἐποχῆς. Ὁ ἄνθρωπος διέκρινε πάντοτε μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, μεταξὺ ἀρετῆς καὶ κακίας, μεταξὺ καθήκοντος καὶ δικαιώματος. Πανταχοῦ τίθενται νόμοι, οἵτινες προϋποθέτουν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Πᾶσα ἐποχὴ ἐθεώρησε τὸν ἄνθρωπον ὑπεύθυνον διὰ τὰς πράξεις του. Ἡ τιμωρία διὰ τὴν μὴ τήρησιν ἑνὸς νόμου θὰ ἦτο ἀκατανόητος καὶ ἀπάνθρωπος, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ πράξῃ κατ' ἄλλον τρόπον ἢ ὡς ἔπραξεν.

3. Μεγάλοι φιλόσοφοι τῶν διαφόρων ἐποχῶν ἢ προϋποθέτουν τὴν πραγματικότητα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἢ μαρτυροῦν περὶ αὐτῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισεν ἐναντίον τῶν εὐδαιμονιστικῶν θεωριῶν τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὸ πράττειν καὶ ἐθεώρησε ταύτην ὡς τὸν θεμελιώδη παράγοντα τῆς ἠθικότητος.

Ὁ Κάντιος λέγει, ὅτι θὰ ἦτο ἐξ ἴσου ἀδύνατον τόσον εἰς τὴν ἰδανικωτέραν φιλοσοφικὴν διάνοιαν, ὅσον καὶ εἰς τὸν πλέον κοινὸν ἀνθρώπινον νοῦν νὰ θέσουν ὑπὸ ἀμφιβολίαν τὴν πραγματικότητα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος. Πῶς θὰ πράξῃ τις τὸ καθῆκον, ἐὰν δὲν πιστεύῃ, ὅτι δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο;

4. Ἡ θεία Ἀποκάλυψις ἐπιβεβαιώνει τὴν γενικὴν ταύτην ἀντίληψιν περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως. Ἀπευθύνεται πρὸς ἐλεύθερον ἄνθρωπον, ὅταν παραγγέλλῃ καὶ ἀπαγορεύῃ, ὅταν διδάσκῃ περὶ ἁμαρτίας καὶ μετανοίας, ὅταν ὁμιλῇ περὶ πτώσεως καὶ ἐπιστροφῆς εἰς τὸν Θεόν. Εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαὸν

εἶπεν ὁ Θεός: «*Δισμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον· δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν· ἔκλεξαι τὴν ζωὴν σὺ, ἵνα ζήσης σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου*» (Δευτ. 30,19).

Ἡ Ἰησοῦς Χριστὸς προϋποθέτει γενικῶς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἄσκησιν τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν. Διὰ τοῦτο εἶπεν: «*Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθήτω μοι*» (Λουκ. 9, 23). Ὁ ἴδιος ἐλυπήθη διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἱερουσαλήμ, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκούσουν τὰ διδάγματα Αὐτοῦ καὶ τὰς συμβουλὰς τῶν Προφητῶν.

Ὅμοιως ἡ Ἱερὰ Παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ στόματος τῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων αὐτῆς παραδέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ πράττει κατὰ τὴν προαίρεσίν του καὶ ἢ κατορθώνει τὴν ἀρετὴν ἢ ἐλευθέρως ἁμαρτάνει. Ὁ Μέγας Βασίλειος εἶπεν ἐπιγραμματικῶς: «*Οὐδὲν ἄγχει τὸν ἄνθρωπον μὴ βουλόμενον, οὐδὲν δεσμώτην ἀντ' ἐλευθέρου ποιεῖ*» (Migne 31, 621).

Πραγματικὴ ἠθικὴ δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ ἐκεῖ, ἔνθα ὑπάρχει ἐλευθερία. Ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου δικαιολογεῖται, διότι οὗτος δὲν εἶναι αὐτόματον. Δὲν ἐνεργεῖ μηχανικῶς οὔτε ὠθεῖται παρὰ τῶν εὐτελῶν ἐνστίκτων του, ὅπως τὰ ἄλογα ζῷα. Ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται ἀπὸ σωματικῆς ἀπόψεως εἰς φυσικοὺς νόμους καὶ ἀνάγκας, ἀλλ' ὡς ψυχὴ ἐλευθέρα δύναται π. χ. ὅταν μάχηται ὑπὲρ πατρίδος νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸν θάνατον ἢ νὰ μεγαλοουργῇ, ἂν καὶ εἶναι σωματικῶς καὶ ὑλικῶς ἀνίσχυρος.

Διὰ ταῦτα ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παραδέχεται ἄνευ ἐνδοιασμῶν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως. Θεωρεῖ ταύτην ὡς τὸ λαμπρότερον διὰ τὸν ἄνθρωπον στέμμα, ὅστις εἶναι ὁ βασιλεὺς τῆς κτίσεως. Δι' αὐτῆς οὗτος δημιουργεῖ διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν τὴν τύχην του καὶ χάρις εἰς αὐτὴν ἀनुψώνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ θεωρεῖται ἠθικὸν ὄν.

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ, ὅταν ὁμιλῇ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, δὲν παύει συγχρόνως νὰ παραδέχεται, καὶ θὰ ἴδωμεν

πώς, ότι ο άνθρωπος υπόκειται, προκειμένου να πράξει ή να αποφύγει μίαν πράξιν, και εις ώρισμένας επιδράσεις.

1. Ο άνθρωπος περιορίζεται από την περιβάλλουσαν αυτόν φύσιν, την όποιαν άλλως τε έχει την αποστολήν να υποτάσση. Αί θρησκευτικάί, πολιτικάί και κοινωνικάί καταστάσεις ενός λαού εύρίσκονται εις στενήν σχέσιν με τας έδαφολογικάς και κλιματολογικάς συνθήκας. Η σωματική και πνευματική ιδιοσυστασία των κατοίκων δέχεται έννεκα του λόγου τούτου επίδρασιν, έπομένως και ή έλευθερία της βουλήσεώς των.

2. Η ηλικία, τó φύλον, ή διάθεσις, αί ιδιαίτερα ίκανότητες έκάστου ανθρώπου και γενικώς ή ήθική και πνευματική κατάστασις του άσκοϋν ώρισμένην επίδρασιν εις την ένέργειαν της βουλήσεως διά την έκλογήν του πρακτέου. Έκάστη ηλικία έχει τας ίδιαις εκ των έξω έπιρροάς. Τó φύλον προσδιορίζει π. χ. την ίσχυρότητα του χαρακτήρος του ανθρώπου, την ύπομονήν εις την έκτέλεσιν των έργων της εύσεβείας και της χριστιανικής αγάπης, άναλόγως δέ και τας άλλας ψυχικάς ιδιότητες. Ο άνώτερος εις πνευματικήν μόρφωσιν διακρίνει εύχερέστερον τας συντελείας της άγαθής ή κακής πράξεως και δύναται κατά πληρέστερον τρόπον να έκτιμᾷ την άξίαν της ήθικότητος

3. Την έλευθερίαν της βουλήσεως έπηρεάζει ή άγωγή του σχολείου και της οίκογενείας και γενικώς τó κοινωνικόν περιβάλλον, έν τῷ όποίῳ ο άνθρωπος ζῆ. Όμοίως έπηρεάζουν ή κοινωνική θέσις και αί οίκογενειακάί και οίκονομικά συνθήκαι, αί ήθικάί άντιλήψεις του στενωτέρου και εύρυτέρου περιβάλλοντος.

Τας επιδράσεις της έλευθερίας της βουλήσεως δέχεται ή χριστιανική θρησκεία. Καταδικάζει όμως άπολύτως την θεωρίαν εκείνην, κατά την όποιαν έκάστη πράξις είναι άναγκαία και έκτελείται, ὅπως έκτελείται, διότι δέν εἴμεθα έλεύθεροι να πράξωμεν κατ' άλλον τρόπον. Η θεωρία αύτη φέρει τó ὄνομα **Έτε-ραρχία** (Determinismus).

Κατά ταύτην οί έκτεθέντες περιορισμοί είναι άπόλυτοι και έπηρεάζων άπολύτως την άπόφασιν του ανθρώπου πρὸς έκτέλεσιν ή μη μιᾶς πράξεως. Η άπόφασις είναι τó άναγκαῖον άπο-

τέλεσμα τοῦ χαρακτηῆρός του καί πάντων τῶν ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν ὄρων, οἵτινες ὑπολογίζονται κατὰ τήν λήψιν τῆς ἀποφάσεως.

Ἡ Ἑτεραρχία ἀποδίδει ὑπερβολικὴν δύναμιν εἰς τήν ἐπίδρασιν, τήν ὅποιαν δέχεται ἡ βούλησις ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω παραγόντων. Τοιοῦτοτρόπως μεταθέτει τήν ἐλευθερίαν εἰς ἄλλο πεδῖον. Παραδέχεται τήν ἐλευθερίαν τῶν παραγόντων τούτων, οἵτινες ρυθμίζουν, ὅπως αὐτοὶ θέλουν, τήν βούλησιν. Τοιοῦτοτρόπως ἀφαιρεῖται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐλευθερία καί δίδεται εἰς παράγοντας οἵτινες εὐρίσκονται ἐντὸς καί ἐκτὸς αὐτοῦ.

Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καί ἡ ὑγιῆς φιλοσοφία δέχονται τὴν ἀρχὴν τῆς **Αὐταρχίας** (Indeterminismus). Κατὰ ταύτην ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος νὰ πράττῃ, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλει. Ἀντιθέτως ὅμως ἡ Ἁγία Γραφή καί ἡ ἀνθρωπίνη πεῖρα δὲν παύουν νὰ παραδέχωνται, ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀσθενῆς καί ἔχει ροπὴν μᾶλλον εἰς τὸ κακόν. Ἡ ἀσθένεια καί ροπή αὕτη εἶναι κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ἀποτέλεσμα τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

Οἱ ἀρχαῖοι παρεδέχοντο διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅτι «Βλέπει τὰ καλλίτερα καί ἐπιδοκιμάζει ταῦτα, ἐν τούτοις ὅμως ἀκολουθεῖ τὰ χειρότερα». Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἀναφέρεται, ὅτι «*Ἐγκεῖται ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιμελῶς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ἐκ νεότητος αὐτοῦ*» (Γενέσ. 8, 21).

Ἐπίσης ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διδάσκει, ὅτι ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἕτερος νόμος, ὁ νόμος τῆς σαρκός, ὅστις ζητεῖ νὰ παρασύρῃ αὐτὸν εἰς τὸ κακόν καί ἀντιστρατεύεται εἰς τὸν νόμον τοῦ νοός, συμφώνως πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπιθυμεῖ τὸ ἀγαθόν. Μετ' ὀδύνης ψυχικῆς λέγει : «*Οὐ γὰρ ὁ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὁ οὐ θέλω κακόν τοῦτο πράσσω*» (Ῥωμ. 7, 19).

Πραγματικῶς ὁ ἄνθρωπος μετὰ μεγίστης δυσκολίας καί δι' ὑπερμέτρου ἐντάσεως τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ δυνάμεων ἀντιπαρατάσσεται πρὸς τὰς ἀλόγους ὁρμάς, τὴν φιλαυτίαν καί τὴν κακὴν προαίρεσιν. Πολλάκις καί τὸ ἀγαθὸν πράττει οὐχὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτό, ὡς ὑπαγορεύει ὁ ἠθικὸς νόμος. Οὐχὶ σπανίως ἐλατήρια πλάγια, ὅπως ἡ ἰδιοτέλεια, ἡ ἐπίδειξις ὁδηγοῦν αὐτὸν εἰς ἠθικὰς πράξεις, αἱ ὅποιαι τότε δὲν ἔχουν ἀξίαν.

Διὰ τοῦτο ἡ χριστιανικὴ θρησκεία διδάσκει, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξυγιανθῇ ἡ βούλησις, ὥστε νὰ θέλῃ τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ ἀγωνίζεται μετὰ θετικῶν ἀποτελεσμάτων ἐναντίον τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα ζητοῦν νὰ ὀδηγοῦν ταύτην εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν, ὅταν εὐρίσκηται, θὰ θέλῃ τὸ κακόν. Ὑπόσχεται τὴν βοήθειαν τῆς Θείας Χάριτος πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον.

Πραγματικῶς διὰ τῆς βοήθειας τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ κατορθώνει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἰσχυροποιῇ τὴν βούλησιν αὐτοῦ καὶ νὰ δημιουργῇ εἰς ταύτην τάσιν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διεβεβαίωσεν ἡμᾶς περὶ αὐτοῦ, ὅταν εἶπεν : « *Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλος ἐστὶ τῆς ἁμαρτίας... ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὅντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε* » (Ἰω. 8, 34, 36).

ΤΡΙΤΟΝ ΤΜΗΜΑ

Η ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ

1. Η ΗΘΙΚΗ ΠΡΑΞΙΣ ΓΕΝΙΚΩΣ

Πρὸς ἠθικὴν ἐκτίμησιν πράξεώς τινος ἀπαιτεῖται κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, ὅπως ἐξετασθῇ, ἐὰν αὐτὴ αὕτη ἢ πράξις, ἥτις ἐλευθέρως ἐξετελέσθη, εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς συνειδήσεως, ἐὰν εἶναι δηλαδὴ ἠθικῶς ἀγαθὴ ἢ ἠθικῶς κακὴ. Ἡ ὑπακοὴ εἰς τοὺς γονεῖς εἶναι κατὰ τὸ περιεχόμενον πράξις ἠθικῶς ἀγαθὴ, διότι εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς συνειδήσεως. Ἡ κλοπὴ εἶναι πράξις ἠθικῶς κακὴ, διότι ἀντίκειται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς συνειδήσεως.

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ περιεχομένου τῆς ἠθικῆς πράξεως ἔχουν βαθυτάτην σημασίαν διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῆς πράξεως αἱ διάφοροι περιστάσεις καὶ οἱ διάφοροι παράγοντες, οἵτινες συνδέονται μετὰ τῆς ἀποφάσεως πρὸς πραγματοποιήσιν καὶ αὐτὴν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως. Οἱ παράγοντες οὗτοι ἄλλοτε μὲν

είναι έντελῶς έξωτερικοί, άλλοτε δὲ ἔχουν σχέσιν ἢ πρὸς τὸ πρόσωπον, ὅπερ ἔξετέλεσε τὴν πράξιν, ἥτις κρίνεται ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἢ πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς.

Οὕτω π. χ. τὴν ἠθικῶς ἀγαθὴν πράξιν τῆς ἐλεημοσύνης προσδιορίζει ὁ έξωτερικός παράγων τοῦ ποσοῦ τῆς δοθείσης βοηθείας εἰς τοὺς πτωχοὺς ἢ πρὸς φιλανθρωπικόν τινα σκοπόν. Τὸ ποσὸν ὅμως δὲν εἶναι πάντοτε τὸ ἰσχυρότερον στοιχεῖον τῆς ἐκτίμησεως τῆς ἠθικότητος τῆς πράξεως τῆς ἐλεημοσύνης. Σπουδαιότεραν σημασίαν ἔχει ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν πράξιν τῆς ἐλεημοσύνης. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς διὰ τὴν πτωχὴν χήραν, ἥτις ἔρριψεν ἔν δλίεπτον εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τοῦ ναοῦ εἶπεν: «*Αὐτὴ λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἢ πτωχὴ αὕτη πλείων πάντων ἔβαλε τῶν βαλλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον· πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς*» (Μάρκ. 12, 43 - 44).

Ἡ ἀγαθοεργία, ἥτις συνδέεται μετὰ προσωπικῆς ἐπισκέψεως καὶ μετὰ τῶν λόγων παρηγορίας καὶ ἐνθαρρύνσεως εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἀσθενεῖς, ἔχει σπουδαιότεραν ἀξίαν διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῆς πράξεως ἢ ἡ ἀπλὴ παροχὴ χρηματικοῦ ποσοῦ εἰς αὐτούς. Γενικῶς ἡ ἀξία τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας κρίνεται ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ πράττοντος, ἐκ τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως καὶ ἀπὸ τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ.

Ἡ ἐκτίμησις μιᾶς πράξεως προσδιορίζεται ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου σκοποῦ, ὅστις ἐπιδιώκεται ἐκ τῆς ἐκτελέσεως αὐτῆς. Ἡ ἠθικῶς ἀγαθὴ πράξις τῆς ἐλεημοσύνης δὲν ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, ὅταν γίνηται χάριν τοῦ ἐπαίνου τῶν ἀνθρώπων καὶ γενικῶς ἔνεκα τῆς ὑστεροφημίας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδίδαξεν, ὅτι πρέπει νὰ προσέχη ὁ χριστιανὸς τὴν ἐλεημοσύνην του καὶ νὰ μὴ κάμνη αὐτὴν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων. Μάλιστα συνέστησεν, ὅτι πρέπει ἡ ἐλεημοσύνη νὰ γίνηται τόσον κρυφίως, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ τὴν δεξιὰ, διότι ὁ Θεός, ὅστις βλέπει εἰς τὸ κρυπτόν, θὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸ φανερόν (Ματθ. 6, 1 - 3).

Ἡ ἠθικῶς ἀγαθὴ πράξις τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν ἐχθρόν δὲν ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν, ὅταν γίνηται ἵνα ἀποκρουσθῇ ὁ ἐξ αὐτοῦ ὑπάρχων διὰ τὴν ἴδιαν τοῦ ἀνθρώπου ζῶν κίνδυνος. Ἡ ἠθικὴ

ἀξία πράξεώς τινος ἐκτιμᾶται καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων της καὶ ὅταν ἀκόμη ταῦτα δὲν ἐπεδιώκοντο ἐκουσίως δι' αὐτῆς ἢ καὶ δὲν προεβλέποντο.

Τὸ περιεχόμενον, οἱ παράγοντες καὶ αἱ περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐξετελέσθη μία πράξις, ὁ ἰδιαίτερος σκοπὸς καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς εἶναι τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα πρὸς ἐκτίμησιν αὐτῆς ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Ἐὰν ἐν τῶν στοιχείων τούτων τῆς πράξεως δὲν συμφωνῇ πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ κανόνος, τότε ἡ πράξις δὲν εἶναι ἠθικῆ. Ἡθικῶς ἀγαθὴ εἶναι μόνον ἐκείνη ἢ πράξις, τῆς ὁποίας τὰ στοιχεῖα συμφωνοῦν ἀπολύτως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον.

Ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον ἐκτελεῖται μία πράξις, ὅσονδῆποτε ἀγαθὴ καὶ ἂν εἶναι, δὲν ἀγιάζει τὰς κακὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο χάριν αὐτῆς. Τὸ δίδαγμα, κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τοὺς Ἰησοῦίτας, δὲν παραδέχεται ἢ χριστιανικὴ ἠθικῆ. Διότι τοιοῦτοτρόπως θὰ συνέβαινεν, ὥστε πράξεις ἀθέμιτοι, ὡς ὁ φόνος, ἡ κλοπὴ κ.τ.λ. νὰ θεωρῶνται ἠθικαί, ἐπειδὴ ἐγένοντο χάριν τῆς ἐπιτυχίας ἀγαθοῦ σκοποῦ.

Τὸ δίδαγμα τοῦτο ἀποκρούει ἢ χριστιανικὴ ἠθικὴ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους : Πᾶσα πράξις κρίνεται κυρίως ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐκτελέσῃ ἢ ἀποφύγῃ τὴν ἐκτέλεσιν ταύτης. Ἡ βούλησις δὲν εἶναι ἠθικῆ, οὔτε ὅταν πράττῃ τις τὸ ἀγαθὸν ἔχων διάθεσιν κακῆν, οὔτε ὅταν πράττῃ τὸ κακὸν ἔχων διάθεσιν ἀγαθὴν. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐδίδασκεν, ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ παραδεχόμεθα, ὅτι πρέπει νὰ πράττωμεν τὰ κακὰ «*ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ*». (Ῥωμ. 3, 8).

Ἡ ἀγαθὴ βούλησις ἔχει σπουδαιοτάτην σημασίαν διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν μιᾶς πράξεως. Ἡ ἐκτέλεσις πράξεώς τινος δὲν προάγει αὕτη μόνη τὴν ἠθικότητα αὐτῆς. Εἶναι δυνατόν πράξις της, διὰ τὴν ὁποῖαν ἐλήφθη ἀπόφασις ἕνεκα διαφόρων λόγων νὰ μὴ ἐξετελέσθῃ. Ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς εἶναι κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθι-

κὴν ἐξ Ἰσου ὑπεύθυνος διὰ τὴν πράξιν ταύτην, ὡς ἐάν αὕτη εἶχεν ἐκτελεσθῆ.

Πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἠθικῶς ἀγαθῆς πράξεως παράγων ἀπαραίτητος εἶναι, κατὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Ὁ χριστιανός, ἵνα κατορθώσῃ νὰ ζῆ ἠθικὸν βίον, ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, νὰ ἰσχυροποιῆ καὶ ἀσκήσῃ τὴν βούλησιν, ὥστε νὰ θέλῃ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ μισῆ διαρκῶς τὸ κακὸν καὶ νὰ ζητῆ τὴν βοήθειαν τῆς θείας χάριτος.

Ἡ δύναμις τῆς θείας χάριτος διὰ τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀναγκαία. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς σαφῶς ἐδίδαξεν, ὅτι χωρὶς Αὐτοῦ «δυνάμεθα ποιεῖν οὐδέν» (Ἰω. 15, 5). Τοῦτο ἀκριβῶς εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅταν ἐδίδαξε τὴν ὥραιαν καὶ ἐνθαρρυντικὴν διὰ τὸν χριστιανὸν ἀλήθειαν: «*Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ*» (Φιλ. 4, 13). Ἄνευ τῆς βοηθείας τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀληθὴς καὶ πραγματικὸς ἠθικὸς βίος.

Πᾶσα πράξις εἶναι ἠθικῶς ἀγαθὴ ἢ κακὴ, διότι πᾶσα πράξις εἶναι ἐνέργεια πρὸς ἱκανοποίησιν ἀνάγκης τινός, τὴν ὁποίαν δημιουργεῖ ἀτομικὴ τις ἢ κοινωνικὴ σχέσις. Ὡς τοιαύτη ὑπάγεται πᾶσα πράξις ὑπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐπομένως εἶναι ἠθικῶς ἀγαθὴ ἢ κακὴ. Ἀκριβῶς ἐκ τοῦ βαθυτάτου συνδέσμου, ὅστις ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ἠθικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου συνάγεται, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ὑπάρξις **ἀδιαφόρων** ἠθικῶς πράξεων.

Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἀγίας Γραφῆς οὐδεμία πράξις δύναται νὰ εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος, κατ' ἀνάγκην δὲ εἶναι ἠθικῶς ἀγαθὴ ἢ κακὴ. Πᾶσα πράξις ὀφείλει κατ' ἠθικὴν ἀνάγκην νὰ συμφωνῆ ἢ νὰ μὴ συμφωνῆ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐφ' ὅσον πᾶσα πράξις ἐξεταζομένη ἀπὸ οἰασδῆποτε ἀπόψεως εἶναι καθῆκον, τὸ δὲ καθῆκον ἀφορᾷ εἰς πᾶσαν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον εἴτε ὅταν ἐσθίῃ, εἴτε ὅταν πίνῃ, εἴτε ὅταν ἄλλο τι πράττῃ «*πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖν*» (Α' Κορ. 10, 30).

Ἡ φαινομενικῶς ἀδιάφορος πράξις δὲν εἶναι καὶ πραγμα-

τικῶς ἀδιάφορος, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀδιαφορίας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἔνεκα τούτου ἀποβαίνει ἠθικῶς κακὴ καὶ καταδικάζεται παρὰ τοῦ Θεοῦ, διότι «πᾶν ὃ οὐκ ἐκ πίστεως ἁμαρτία ἐστὶ» (Ῥωμ. 14, 23).

2. Η ΗΘΙΚΩΣ ΑΓΑΘΗ ΠΡΑΞΙΣ

Ἡ ἠθικῶς ἀγαθὴ πράξις εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον φυσικῶς ἠθικὴ πράξις. Ἡθικῶς ἀγαθὴ πράξις δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ παρὰ τοῦ ἀπίστου καὶ γενικῶς παντὸς ἀνθρώπου μὴ χριστιανοῦ. Ἡ πράξις αὕτη εἶναι τότε φυσικῶς ἀγαθὴ πράξις, διότι ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὀφείλεται μόνον εἰς τὰς ἱκανότητας τοῦ ἀνθρώπου ὅχι δὲ καὶ εἰς τὴν βοήθειαν τῆς θείας Χάριτος.

Οἱ εἰδωλολάτραι, οἵτινες δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς βοήθειας τῆς θείας χάριτος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἔπραττον πράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον σπουδαιοτάτην ἠθικὴν ἀξίαν καὶ κατεδείκνυον γνησίαν προσπάθειαν διὰ τὴν ἀπόκτησιν συνηθείας πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ διὰ τὰ πεπολιτισμένα ἔθνη τῆς ἀρχαιότητος ὡς καὶ διὰ τοὺς σημερινοὺς ἀπολιτίστους λαοὺς (Ῥωμ. 2, 14).

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ προϋποθέτει ὡς ὄρον ἀπαραίτητον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἠθικῶς ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Θεοῦ, διότι εἰς τοὺς ἀγαπῶντας τὸν Θεὸν καὶ ζῶντας συμφῶνως πρὸς τὸ θέλημα Αὐτοῦ τὸ ἅγιον καὶ ἐνάρετον καὶ τέλειον «τὰ πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν» (Ῥωμ. 8,28). Συγχρόνως ὁμοῦ θεωρεῖ ἀπαραιτήτους διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὰς φυσικὰς ἱκανότητας τοῦ ἀνθρώπου.

Αὕτη ἄλλωστε ἡ ἱκανότης καὶ σταθερὰ ἕξις τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἀποκτᾶται, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ἱκανότης, διὰ μακρᾶς καὶ ἐπιμόνου ἀσκήσεως καὶ ἀγωγῆς. Εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην πρὸς ἀπόκτησιν παρὰ τοῦ χριστιανοῦ τῆς σταθερᾶς ἕξεως εἰς τὸ νὰ λογίζεται καὶ νὰ πράττῃ ὅσα εἶναι ἀληθῆ, ὅσα εἶναι σεμνά, ὅσα εἶναι δίκαια, ὅσα εἶναι ἀγνά προσκαλεῖται ὁ χριστιανὸς (Φιλ. 4,8). Ἡ προσπάθεια αὕτη χαρακτηρισθῆναι μάλιστα παρὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς ὡς ὁ καλὸς καὶ ὁ μοναδικὸς ἀγὼν τοῦ βίου (Β' Τιμ. 4, 7).

Τὸ μόνιμον ἐσωτερικὸν φρόνημα καὶ ἡ σταθερὰ στροφή καὶ ἐτοιμότης τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὗτος νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἀγάπης καὶ μόνον πρὸς αὐτό, ἦτοι νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ διαρκῶς μόνον ὅσα συμφωνοῦν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ νόμου, τὴν ἀγάπην δηλαδὴ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, εἶναι ἡ **ἀρετὴ**. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς ὁδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἀληθῆ προορισμὸν τῆς ζωῆς.

Ὁ πραγματικῶς ἐνάρετος ἄνθρωπος δὲν παρακινεῖται εἰς τὰς πράξεις του ἐκ μόνων τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἐγωϊστικῶν ἐνστίκτων του, ἀλλ' ἀκολουθεῖ ὡς ὕψιστον ὁδηγὸν τὴν συνείδησίν του ἔχει δὲ ὡς κύριον ἐλατήριον τῶν πράξεων του τὸν ἠθικὸν νόμον τῆς ἀγάπης. Ὁ ἄνθρωπος ὅστις ζῆ τὴν κατάστασιν τῆς ἀρετῆς ἀνυψώνεται εἰς τὴν πνευματικὴν, ἠθικὴν, πραγματικὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ταύτην ὀφείλει νὰ ζῆ, ὡς λογικὸν καὶ ἠθικὸν ὄν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ζῆ τὴν κατάστασιν τῆς πραγματικῆς ἀρετῆς, ὁ ἀγὼν ἐναντίον τῆς κακίας εἶναι εὐκολώτερος καὶ ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ πλουσιωτέρα.

Ἡ ἀρετὴ, ἵνα εἶναι ἀληθῆς καὶ πραγματικὴ, πρέπει νὰ ἔχη τὰς ἀκολουθούσας ιδιότητες: 1) Νὰ εἶναι **Καθολικὴ**. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀσκῆ ἀκριβῶς πάντα τὰ καθήκοντά του. Ἐὰν ἄλλα μὲν ἐκτελεῖ, ἄλλα δὲ παραλείπη δὲν ἔχει ἀληθινὴν ἀρετὴν. 2) Νὰ εἶναι **Ἀμετάβλητος** καὶ **Καρτερικὴ**. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε τοιοῦτος, τόσον εἰς τὰς εὐκόλους, ὅσον καὶ εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς ζωῆς του. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἄνθρωπος ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἕξιν εἰς τὸ νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Ὄφειλε νὰ πράττῃ τοῦτο εἰς πᾶσαν περίστασιν, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ ἔχη δυσμενεῖς δι' αὐτὸν ὕλικας συνεπειάς. 3) Νὰ εἶναι **Ἐνεργός**. Ἡ ἀρετὴ πρέπει νὰ φανερώνηται διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Ἡ ἀρετὴ τῶν λόγων οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, διότι πολλάκις καὶ φαῦλοι ἄνθρωποι ὁμιλοῦν περὶ ἀρετῆς. Ἡ ἀληθινὴ ἀρετὴ μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἀγαθῶν ἔργων καὶ μάλιστα ἐκείνων ἅτινα προέρχονται ἐξ ἀγαθῆς ἐσωτερικῆς διαθέσεως διὰ τὸ ἀγαθόν. 4) Νὰ εἶναι **Καθαρά**. Ὁ ἀλη-

θῶς ἐνάρετος ἄνθρωπος πράττη τὸ ἀγαθὸν ἐξ ἀγάπης πρὸς αὐτό. Τότε ἔχει γνησίαν ἀρετήν. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος πράττη τὸ ἀγαθὸν ἐκ φόβου, ἢ δι' ὠφέλειαν, ἢ δόξαν, ἢ διὰ τὸν ἔπαινον τῶν ἀνθρώπων, ἢ ἄλλην ἰδιοτέλειαν, δὲν ἔχει γνησίαν καὶ πραγματικὴν ἀρετήν.

Ἡ ἀρετὴ εἶναι **ἐνιαία**. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διάφοροι, κοινωνικαὶ καὶ ἀτομικαί, καὶ ἡ ἀρετὴ ἐκδηλώνεται κατὰ διάφορον τρόπον. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἔχει ἐπικρατήσῃ ἡ συνήθεια νὰ διακρίνηται ἡ ἀρετὴ εἰς πολλὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς.

Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου διέκρινε τὴν ἀρετὴν εἰς τέσσαρας θεμελιώδεις καὶ κυρίας ἀρετάς τὴν *φρόνησιν* ἢ *σοφίαν*, τὴν *ἀνδρείαν*, τὴν *σωφροσύνην* καὶ τὴν *δικαιοσύνην*.

Ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν του θεωρεῖ τὰς τέσσαρας ταύτας ἀρετάς, ὡς τὰς ἀναγκαίας καὶ ἀπαραιτήτους ἀρετάς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὡς καὶ τοῦ Κράτους, τὸ ὅποῖον εἶναι ὁ ὀργανισμὸς, ἔνθα ἀνήκουν πολλοὶ ἀνθρώπινοι ψυχαί. Διακρίνει τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ἡ *φρόνησις* εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ λογιστικοῦ, ἡ *ἀνδρεία* εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ θυμοειδοῦς καὶ ἡ *σωφροσύνη* εἶναι ἡ ἀρετὴ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Ἡ *δικαιοσύνη* εἶναι ἡ συγκεφαλαίωσις τῶν ἀρετῶν τούτων. Διὰ τοῦτο ὁ ἄσκων τὴν δικαιοσύνην καὶ εἰς τὴν ζώην του καὶ εἰς τὸν θάνατόν του εἶναι κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ ἐνάρετος ἄνθρωπος. (Γοργ. 83).

Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ χαρακτηρίζονται αἱ τέσσαρες αὗται κύρια ἀρεταὶ ἡ *σωφροσύνη*, ἡ *φρόνησις*, ἡ *δικαιοσύνη* καὶ ἡ *ἀνδρεία* ὡς «τὸ χρησιμώτερον ἐν βίῳ ἀνθρώποις» (Σοφ. Σολ. 8, 7). Ἡ Καινὴ Διαθήκη συμπεριλαμβάνει εἰς τρεῖς τὰς κυρίας ταύτας φυσικὰς ἀρετάς, ἐν ταῖς ὁποῖαις κινεῖται ὁ ἠθικὸς κοινωνικὸς βίος. Αὗται εἶναι ἡ *σωφροσύνη*, ἡ *δικαιοσύνη* καὶ ἡ *εὐσέβεια*.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐβεβαίωνεν, ὅτι ἡ σωτήριος χάρις τοῦ Θεοῦ ἐπεφάνη εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, «*ἡμεῖς ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς ποσειμὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι*» (Τίτ. 2, 12).

Ἡ ἀρετὴ ἐκδηλώνεται εἰς τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς ἑαυτὸν ὡς *σωφροσύνη*, εἰς τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν πλησίον ὡς *δικαιοσύνη*, εἰς τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ὡς *εὐσέβεια*.

Ἡ ἀρετὴ τοῦ Χριστιανοῦ ἔχει κυρίαν πηγὴν τὰς τρεῖς ὑπερφυσικὰς ἢ θεολογικὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας προσέθεσεν ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ εἰς τὰς τέσσαρας φυσικὰς ὀνομαζομένας ἀρετάς. Αἱ τρεῖς ὑπερφυσικαὶ ἀρεταὶ εἶναι ἡ *πίστις*, ἡ *ἐλπίς* καὶ ἡ *ἀγάπη*, αἵτινες ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὰ καθήκοντα ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ θεμελιώνουσι τὸν θρησκευτικὸν βίον.

Αὗται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς φυσικὰς ἀρετάς εἶναι δυναταὶ μόνον ὡς ὑπερφυσικαὶ ἀρεταί, διότι ἔχουν ὡς ἀντικείμενον τὴν παρά τοῦ Θεοῦ φανερωθεῖσαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀλήθειαν καὶ ἐνεργοῦνται διὰ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς βοηθείας τῆς θείας χάριτος. Συγκεφαλαίωσις τῶν τριῶν ὑπερφυσικῶν ἀρετῶν εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διδάσκει: «*Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη*». (Α' Κορ. 13, 13).

Διὰ τῶν ὑπερφυσικῶν ἀρετῶν παρέχεται καὶ εἰς τὰς φυσικὰς ἀρετάς ὕψιστον καὶ βαθὺ ἐλατήριον, οὕτω δὲ ἀποκτοῦν αὗται τελικὸν σκοπὸν, ὅστις εἶναι κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν ἡ *ἀγάπη*.

Ἡ ἀρετὴ, ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ, λαμβάνει διὰ τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς συγκεκριμένον περιχόμενον. Οὕτως ἡ χριστιανικὴ θρησκεία διὰ τοῦ στόματος ἐνὸς ἐκ τῶν φωτεινοτέρων διδασκάλων τῆς, τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, προτρέπει τοὺς χριστιανούς, ὅπως ἐνδύωνται, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν. Συνιστᾷ ὅπως ἀνέχωνται ἀλλήλων καὶ χαρίζωνται πρὸς ἀλλήλους, ἐὰν ἔχουν μομφὰς ὁ εἷς κατὰ τοῦ ἄλλου, ὡς ὁ Χριστὸς ἔπραξε τὸ ἴδιον διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἰδιαιτέρως ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν πάντων εἰς τὴν ἀνάγκην, ὅπως σπουδαιότερον ἀπόκτημα θεωρεῖται παρ' αὐτῶν ἡ ἀγάπη «*ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τελειότητος*» (Κολ. 3, 12—14).

Τὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης ἐχαρακτήρισεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς τὸ ὑπάτον σύνθημα τῆς ζωῆς τοῦ χριστιανοῦ, συνεταύτισε

μάλιστα ταύτην πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἡ ὁδὸς τῆς ἀγάπης ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ζωὴν. Τὸ μῖσος, γέννημα τοῦ ἐγωΐσμου, ὁδηγεῖ πρὸς τὴν καταστροφὴν. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ἀρετὴ.

Τέλειον πρότυπον ἀρετῆς εἶναι αὐτὸς ὁ πλήρης ἀγάπης καὶ ἐλέους βίος τοῦ ἀναμαρτήτου Ἰησοῦ «ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ ἐδρῆθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» (Α΄ Πέτρ. 2, 22). Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐθυσίασε καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν Του ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ κατέλιπεν εἰς ἡμᾶς «ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθῶμεν τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ» (Α΄ Πέτρ. 2, 21).

3. Η ΗΘΙΚΩΣ ΚΑΚΗ ΠΡΑΞΙΣ

Ἡθικῶς κακὴ πρᾶξις εἶναι πᾶσα πρᾶξις, ἣτις δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἠθικὸν Νόμον. Ἡ ἠθικῶς κακὴ πρᾶξις λέγεται **ἁμαρτία**. Ἡ ἁμαρτία εἶναι ἐλευθέρως καταπάτησις καὶ παράβασις τοῦ ἠθικοῦ Νόμου ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καταχρωμένου τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐλευθερίας. Ἡ διάπραξις αὐτῆς προέρχεται ἐκ τῆς σταθερᾶς γνώμης καὶ τῆς ἀκάμπτου στροφῆς καὶ ροπῆς τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ πράττῃ τὸ κακόν. Ἡ κατάστασις αὕτη, ἐν τῇ ὁποίᾳ διατελῶν ὁ ἄνθρωπος ρέπει πρὸς τὸ κακόν καὶ ἀποφεύγει τὸ ἀγαθόν, λέγεται κακία καὶ εἶναι ἀντίθετος τῆς καταστάσεως τῆς ἀρετῆς.

Ὁ ἐμμένων ἐν τῇ καταστάσει τῆς κακίας ἄνθρωπος εἶναι ὑποδεδουλωμένος εἰς τὰς κατωτέρας ἐπιθυμίας του καὶ εἰς τὸν ἐγωΐσμόν του. Ἀδιαφορεῖ ἐντελῶς πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Κωφεύει πρὸς τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν τὸ καθήκον. Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ζῶν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ, κινεῖται μόνον ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν του καὶ τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Ζῆ μόνον τὴν κατωτέραν σωματικὴν ζωὴν καὶ ἀγνοεῖ τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν ζωὴν, ἣτις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον *ἄνθρωπον*.

Δὲν εἶναι δὲ μόνον ἡ χριστιανικὴ θρησκεία, ἣτις διδάσκει τὴν ὑπαρξιν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ κακοῦ γενικῶς ἐν τῷ κόσμῳ διότι τὴν ἁμαρτίαν παρεδέχθη καὶ ὁ ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ κόσμος. Ὁ Σοφοκλῆς ἐν τῇ Ἀντιγόνη λέγει «Ἀνθρώποισι γάρ τοις πᾶσι κοινόν ἔστι τοῦξαμαρτάνειν» (Στίχ. 1023 - 24). Ὁ

Θουκυδίδης παραδέχεται, ότι «πεφύκασιν ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀμαρτάνειν» (Θουκ. Γ. 45, 3) Ὁ Ὀράτιος εἰς τὰς Σατύρας του λέγει, ὅτι «*vitiis nemo sine nascitur*» ἤτοι «οὐδεὶς γεννᾶται ἀναμάρτητος». (Σατ. Α. 3, 68). Ὁ Σενέκας διδάσκει, ὅτι «εἴμεθα ὅλοι κακοί· ὅ,τι ἕκαστος ἡμῶν κατακρίνει ἐν τῷ ἄλλῳ, τοῦτο εὐρίσκει ἐντὸς τοῦ ἰδίου στήθους» (*Ite provid. Δ', 6*).

Ὁ ἄνθρωπος ἀμαρτάνει ἐλευθέρως. Ἡ βούλησις κατὰ τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς κακῆς πράξεως ἔχει πρὸ αὐτῆς καὶ τὴν ἀντίθετον ἀγαθὴν πρᾶξιν, ἢ τοῦλάχιστον τὴν δυνατότητα, ὅπως μὴ ἐκτελέσῃ τὴν κακὴν πρᾶξιν. Διὰ τοῦτο ἡ παράβασις συνίσταται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν προτίμησιν, ἣτις δίδεται εἰς τὸ κακὸν καὶ εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ προτίμησις αὕτη ἔχει τὴν ρίζαν τῆς εἰς τὴν φιλαυτίαν τοῦ ἀνθρώπου, φανερῶναι δὲ περιφρόνησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεῖον Νόμον καὶ ἀνυπακοὴν εἰς τὸ θεῖον θέλημα, ἐφ' ὅσον θέλημα τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνον τὸ ἀγαθόν. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὡς ζυγὸν τὴν ἀνάγκην, ἔνεκα τῆς ὁποίας ὑποχρεοῦται νὰ ἀποφεύγῃ τὸ κακόν.

Ἐξ ἐγωϊστικῆς κληρονομικῆς προδιαθέσεως, ἣτις εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος ρέπει οὗτος πρὸς τὸ κακόν, ἐπειδὴ νομίζει, ὅτι τότε γίνεται ἐλεύθερος. Πραγματικῶς ὅμως ὁ ἄνθρωπος ζῶν τὴν κατάστασιν τῆς ἀμαρτίας εἶναι δοῦλος αὐτῆς. Ἡ Ἁγία Γραφή σαφῶς διδάσκει εἰς ἡμᾶς, ὅτι «*quis dicit se non esse servum peccati*» (Ἰω. Β. 34).

Εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν ταύτην τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς περὶ τῆς ἀμαρτίας εὐρίσκονται ὠρισμένοι φιλοσοφικαὶ θεωρίαι. Κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας ἡ ἀμαρτία ἢ εἶναι ἐν ἀναγκαῖον μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀληθινῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον καταταυραννεῖ τὴν ζωὴν ἡμῶν, ἢ εἶναι ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις διὰ τοῦτο πρέπει νὰ συγχωρηται. Κατ' ἄλλους πάλιν ἡ ἀμαρτία εἶναι τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα διαφόρων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων, οἵτινες ρυθμίζουν τὰς σκέψεις, πράξεις καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ παραδοχὴ τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἀποκλείει τὴν εὐθύνην τοῦ ἀνθρώπου διὰ τὴν ἀμαρτίαν. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι

δυνατόν, διότι ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει πάντοτε τὴν εὐθύνην τῶν πράξεων αὐτοῦ καὶ στενάζει ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἐνοχῆς καὶ ὅταν ἀκόμη ἀθωώνηται παρὰ τῶν ἀνθρώπων.

Εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι ἡ παράβασις δύναται νὰ παρέχη ἀφορμὴν εἰς εὐγενεῖς φύσεις πρὸς ὀριστικὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀμαρτωλοῦ βίου. Ὡς τοιαῦτα παραδείγματα ἔχομεν τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, τὸν Ἅγιον Αὐγουστῖνον καὶ ἄλλους ἄνδρας τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, οἵτινες μετὰ τὴν μακρὰν ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ ζωὴν αὐτῶν ἔγιναν οἱ θερμότεροι ὀπαδοὶ αὐτοῦ. Ὁ Ἅπόστολος Παῦλος, πρότερον διώκτης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀπέβη μετὰ ταῦτα μέγας καὶ ἐνθουσιώδης κήρυξ τῶν σωτηρίων χριστιανικῶν ἰδεῶν. Ὁ ἅγιος Αὐγουστῖνος ζῶν βίον ἀμαρτωλὸν ἐγένετο κατόπιν πρότυπον χριστιανικοῦ βίου.

Ἡ ἀμαρτία ὅμως διὰ τούτου δὲν δικαιολογεῖται. Αὕτη ὑπάρχει, ἀνεξαρτήτως τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ ὀδυνηραὶ συνέπειαι τῆς γίνονται πολλάκις αἰτία στροφῆς τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐκτὸς ὅμως τούτου δὲν εἶναι βέβαιον, ἐὰν οἱ πλεῖστοι ἄνθρωποι, οἵτινες θὰ ἀκολουθήσουν τὴν ὁδὸν τῆς ἀμαρτίας, θὰ πορευθοῦν καὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀπομακρύνσεως ἐξ αὐτῆς, ἐφ' ὅσον μάλιστα συμφώνως πρὸς τὰς ἀνωτέρω θεωρίας, αἱ παραβάσεις ὡς ἀδυναμία ἢ ὡς ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ὄρων ἀνεξαρτήτων ἐκ τῆς βουλήσεως τῶν, πρέπει νὰ συγχωρῶνται.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ τὴν ἀμαρτίαν. Ἀτυχῶς αἰσθάνεται πάντοτε τὴν δύναμιν τῆς ἀμαρτίας, ἣτις ἀποτρέπει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἅπόστολος Παῦλος, ἐθεώρει ταλαίπωρον τὸν ἑαυτὸν του, διότι, ἐνῶ ἤθελε νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἔπραττε τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελε. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, διότι ἐντὸς ἡμῶν ὑπάρχει ἡ ροπή πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, ὑπάρχει ὁ νόμος τῆς σαρκός, ὅστις ἀντιστρατεύεται εἰς τὸν νόμον τοῦ νοῦ (Ῥωμ. 7,19—26).

Τοιοιούτῳ ἢ μὲν ἐκτέλεισις τῆς ἀρετῆς καθίσταται δύσκολος, ἢ δὲ διάπραξις τῆς ἀμαρτίας εἶναι εὐχερής. Πραγματικῆ ἀληθῶς πάλῃ συμβαίνει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ πράττῃ διαρκῶς τὸ ἀγαθόν καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὸ κακόν, διότι

διὰ τὸ ἀγαθὸν εἶναι μὲν πρόθυμον τὸ πνεῦμα, ἀλλ' ἢ σὰρξ εἶναι ἀσθενῆς (Ματθ. 26,41).

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀγωνίζεται καὶ νὰ υπερνικᾷ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακόν. Διὰ τοῦτο ἡ Ἁγία Γραφή συνιστᾷ νὰ ἐκγυμνάζωμεν τὴν βούλησιν ἡμῶν, ὥστε αὕτη ὄχι μόνον νὰ ρέπῃ πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ νικᾶται ὑπὸ τοῦ κακοῦ (Ῥωμ. 12, 21).

Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὅταν εὐσυνειδήτως διεξάγῃται, ὁ ἄνθρωπος ἔχει βοηθὸν τὴν δύναμιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, Ὅστις εἶναι Πιστὸς καὶ Ἀληθινὸς καὶ δὲν ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπον νὰ πειράζῃται ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας ὑπὲρ τὰς δυνάμεις του (Α' Κορ. 10,13). Σαφῶς ἡ Ἁγία Γραφή διδάσκει εἰς ἡμᾶς, ὅτι: «*τῷ φοβουμένῳ Κύριον οὐ ἀπαντήσῃ κακόν*», διότι ὁ Θεὸς τὸν ἀγωνιζόμενον κατὰ τοῦ κακοῦ ἐλευθερώνει ἐκ τῆς ὀλεθρίας ἐπιδράσεώς του (Σειρ. 33, 1).

Ἡ ἀμαρτία εἶναι, ὡς εἴπομεν, καὶ περιφρόνησις τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θελήματος Αὐτοῦ ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς ὅμως, ὡς κατηγορηματικῶς ὁμιλεῖ ἡ Ἁγία Γραφή, «*οὐ μνηστρίζεται*» (Γαλ. 6,7). Ἡ ἠθικὴ τάξις ἐν τῷ κόσμῳ δὲν θίγεται διὰ τῆς ἀμαρτίας τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἠθικὴ τάξις παρὰ τὴν παράβασιν τοῦ Θεοῦ Νόμου συγκρατεῖται διὰ τῆς τιμωρίας, ἧτις εἶναι ἡ τελευταία συνέπεια τῆς ἀμαρτίας.

Ἡ τιμωρία τῆς ἀμαρτίας συνίσταται ἠθικῶς κατὰ πρῶτον μὲν λόγον εἰς τοὺς ἐλέγχους τῆς συνειδήσεως, συγχρόνως ὅμως καὶ εἰς τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια παρακολουθοῦν τὴν ἀμαρτίαν. Ὁ Αἰσχύλος παρεδέχετο, ὅτι «*τὸ δυσσεβὲς ἔργον μετὰ μὲν πλείονα τίκει, σφετέρῃ δ' εἰκότα γεννᾷ*» (Ἀγαμέμν. 759). Ἡ Ἁγία Γραφή λίαν χαρακτηριστικῶς διδάσκει, ὅτι «*δι' ὧν τις ἀμαρτάνει, διὰ τούτων κολάζεται*» (Σοφ. Σολ. 11, 17).

Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καταδεικνύουσα πόσον φοβερὰ δύνανται νὰ εἶναι αἱ συνέπειαι τῆς ἀμαρτίας διὰ τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τοῦ διαπράττοντος αὐτήν, τονίζει κατηγορηματικῶς διὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ὅτι «*τὰ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας εἶναι ὁ θάνατος*» (Ῥωμ. 6,23).

Ἡ θεία τιμωρία δὲν εἶναι μόνον ἀνταπόδοσις τοῦ γενομέ-

νου κακοῦ, διότι ἔχει συγχρόνως καὶ ἐπανορθωτικὸν σκοπὸν, ἐπιδιώκουσα τὴν βελτίωσιν τοῦ ἀμαρτωλοῦ ἀνθρώπου. Πράγματι ὁ Θεὸς ὄχι μόνον δὲν ἐπιθυμεῖ τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως ζητεῖ διὰ διαφόρων μέσων νὰ ἐπιστρέψῃ τὸν ἀσεβῆ ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀμαρτίας καὶ νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν εὐσεβῆ ζωὴν, ἣτις εἶναι ζωὴ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς πραγματικῆς χαρᾶς (Ἰεζ. 33, 11).

Ἡ ἀνθρωπίνη τιμωρία ἔχουσα ὡσαύτως ἐπανορθωτικὸν κυρίως σκοπὸν, πρέπει κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν νὰ ἐπιδιώκῃ κυρίως τὴν βελτίωσιν καὶ διόρθωσιν τοῦ παραβάτου τῶν νόμων, τοῦ διαταράσσοντος τὴν ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τάξιν. Ὁ ἀνταποδοτικὸς χαρακτήρ τῆς τιμωρίας πρέπει νὰ ἀκολουθῇ τὸν ἐπανορθωτικὸν σκοπὸν αὐτῆς. "Ἄλλως τε ἡ ἀμοιβὴ ἢ ἡ τιμωρία ὑπάρχει ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ πράξει, διότι, ὡς μαρτυρεῖ ἡ πεῖρα τῆς ζωῆς, ὁ μὲν ἐνάρετος ἄνθρωπος εἶναι ὁ πραγματικῶς καὶ μονίμως εὐτυχής, ἐνῶ ὁ κακὸς παρακολουθεῖται τελικῶς ὑπὸ τῆς δυστυχίας καὶ ὅταν ἀκόμη προσωρινῶς καὶ φαινομενικῶς θεωρῆται, ὅτι εὐημερεῖ. Ὁ Πλάτων εἰς τὸν Γοργίαν του ἐπιγραμματικῶς λέγει: «*Ὁ ἀγαθὸς καὶ εὖ πράττων εἶναι μακάριος καὶ εὐδαίμων, ὁ πονηρὸς καὶ κακῶς πράττων ἄθλιος*» (Γοργ. 507).

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΤΑ ΕΚ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΟΣ ΑΠΟΡΡΕΟΝΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΗΜΩΝ. ΠΙΣΤΙΣ ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΕΛΠΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ

Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἡμῶν ἀπορρέουν ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὑπάρχει ὑπερκόσμιον, παντοδύναμον, πάνσοφον καὶ πανάγαθον ὄν, ἐκ τοῦ ὁποῦ εἴμεθα ἀπολύτως ἐξηρημένοι, καὶ τὸ ὁποῖον κυβερνᾷ καὶ κατευθύνει καὶ ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον ἐν γένει συμφώνως πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ σκοπούς.

Ἄνεκαθεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐζήτησε νὰ ἐνισχύσῃ τὸ θρησκευτικὸν αὐτοῦ συναίσθημα, τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, διὰ αἰωνίου κύρους ἀποδείξεων, αἱ ὁποῖαι ἀναπτύσσονται συστηματικῶς εἰς τὸ μάθημα τῆς κατηχήσεως. Ἐνταῦθα τοῦτο μόνον δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι διὰ τῆς εἰς Θεὸν πίστεως καὶ τῆς μετ' αὐτῆς ἀναποσπάστως συνδεδεμένης πίστεως εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν, προσλαμβάνει ὁ βίος ἡμῶν ἔννοιαν καὶ σκοπὸν, ὁρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Χάρνακ, ὅτι μόνον διὰ σοφισμάτων δύναται τις ν' ἀποπειραθῇ νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ γεγονός τοῦτο. Εἰς βίος ἐπισφραγιζόμενος διὰ τοῦ θανάτου εἶναι ἄσκοπος καὶ ἄνευ ἐννοίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἔχων θρησκευτικὰς πεποιθήσεις πρέπει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι οὐδεμία ἀντίθεσις ὑπάρχει μεταξύ θρησκείας καὶ ἐπιστήμης καὶ ὅτι ἢ εἰς τὸν Θεὸν πίστις καὶ ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἡμῶν καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐξηκριβωμένην ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ἀντί-

κειται. Ἡ ἀπόπειρα τοῦ βιολόγου Χαϊκελ νὰ στιγματίσῃ ὡς δεισιδαιμονίαν τὴν εἰς Θεὸν πίστιν καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα ὡς ἀπορρέοντα ἐκ τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς καὶ ἐξελιξεως τῆς ὕλης, ἐχαρακτηρίσθη πρὸ πολλοῦ καὶ γενικῶς ὡς ἀποτυχοῦσα. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν πίστις, ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῶν θρησκευτικῶν ἡμῶν καθηκόντων, πρέπει νὰ εἶναι λογικὴ. Ὁφείλομεν δηλαδὴ νὰ μὴ ἀναμιγνύωμεν μετ' αὐτῆς δεισιδαιμονίας καὶ προλήψεις καὶ νὰ ζητῶμεν νὰ προχωρῶμεν πάντοτε εἰς διαυγεστέρας καὶ πνευματικωτέρας ἀντιλήψεις περὶ τοῦ Θεοῦ. Τὸν Θεὸν πιστεύομεν ὡς προσωπικὸν ὄν, ἔχον συνείδησιν ἑαυτοῦ καὶ διάφορον τοῦ κόσμου, ὃ ὁποῖος εἶναι δημιουργημα αὐτοῦ. Πρέπει ὅμως νὰ ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τῆς πίστεως ἡμῶν πᾶσαν ἀνθρωπομορφικὴν παράστασιν, οὐδὲ νὰ φανταζώμεθα τὸν Θεὸν ὡς πρόσωπον μὲ τὴν περιορισμένην ἀντίληψιν, τὴν ὁποῖαν ἡμεῖς ἔχομεν περὶ τῆς ἐννοίας ταύτης. Τὴν πίστιν ἡμῶν προσβαλλομένην ὀφείλομεν νὰ ὑπερασπίζωμεν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς πειθοῦς, πρέπει ὅμως ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ μὴ διαπνέῃ ἡμᾶς μῖσος καὶ περιφρόνησις κατὰ τῶν ἀντιφροντούντων. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ὡς εἶπεν ὁ ἀπολογητὴς Τερτυλλιανός, *naturaliter christiana* (φύσει χριστιανικὴ καὶ θρησκευτικὴ). Εἰς πολλοὺς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα εὐρίσκεται ἐν ληθαργικῇ καταστάσει ἢ ἐκδηλοῦται ὑπὸ ἄλλην μορφήν. Πρέπει ὅμως νὰ ἐμπνεώμεθα ἀπὸ τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ σημάνη ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποῖαν οἱ μὴ πιστεύοντες θὰ αἰσθανθοῦν εἰς τὴν καρδίαν των τὸν Θεὸν καὶ τότε πλέον θὰ δυνηθοῦν καὶ νὰ νοήσουν αὐτόν.

Ἐκ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως ἀπορρέει καὶ τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Ἡ ἀγάπη αὕτη ἐκδηλοῦται ὡς σεβασμὸς πρὸς τὸν Θεόν, διότι εἶναι τὸ τελειότατον τῶν ὄντων, ὡς κλίσις τῆς καρδίας ἡμῶν πρὸς αὐτόν ἕνεκα τῆς ἀπείρου αὐτοῦ ἀγαθότητος, ὡς εὐγνωμοσύνη διὰ τὰς εὐεργεσίας, τὰς ὁποίας παρέχει εἰς ἡμᾶς, ὡς ἀπόφασις ἡμῶν νὰ ἐκτελῶμεν τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἤτοι τὸ ἀγαθόν, καὶ ὡς ἐκουσία ἡμῶν ὑποταγὴ εἰς τὰ θελήματα καὶ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Ἐκ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης ἀπορρέει καὶ τὸ καθῆκον τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος, τὸ ὁποῖον ἔγκειται εἰς τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς παντοδύναμον καὶ πανάγαθον ὄν ὄχι μόνον ἐδημιούργησε τὸν

κόσμον, αλλά και μεριμνᾷ και φροντίζει και περι αὐτοῦ ἐν γένει και περι ἡμῶν ἰδιαιτέρως. Ἡ θρησκεία οὕτω δὲν εἶναι τι πληροῦν τὸν ἄνθρωπον δεισιδαίμονος φόβου, ὅπως διατείνονται οἱ πολέμοι αὐτῆς, ἀλλὰ ἡ δύναμις ἡ στηρίζουσα και προάγουσα τὴν ζωὴν. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος αἰσθάνεται ὡς παραστάτην και βοηθὸν αὐτοῦ εἰς τὰς προσπάθειάς του τὸν πανάγαθον Θεὸν και ἐμπνέεται ἀπὸ πεποίθησιν περι τῆς τελικῆς κατισχύσεως και τοῦ θριάμβου τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ ὅποιον εἶναι θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ και ὁ ἁμαρτωλὸς εἰς τὸν πανεύσπλαγχνον Θεὸν διαβλέπει τὴν δύναμιν τὴν ἰκανὴν ν' ἀνασύρη αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας και νὰ ὀδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν λύτρωσιν και τὴν σωτηρίαν. Ἡ πίστις ἐν γένει ὅτι τὸν κόσμον δὲν διέπει τυφλὴ και ἀλόγιστος βία, ἀλλὰ ἀγαθοποιὸς δύναμις, μόνον εὐεργετικά ἀποτελέσματα δύναται νὰ ἔξῃ διὰ τὴν ζωὴν. Πίστις, ἀγάπη και ἐλπίς ἀποτελοῦν τὴν εὐσέβειαν, τὸ σπουδαιότατον ἡμῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον.

2. ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται ἄλλως παρὰ νὰ ἐκδηλώσῃ και ἐξωτερικῶς τὰ συνέχοντα αὐτὸν συναισθήματα, διὰ τοῦτο ἐκδηλοῖ ἐξωτερικῶς και ἰδίως διὰ λόγων τὴν εὐσέβειαν αὐτοῦ. Ἡ διὰ λόγων ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν καλεῖται προσευχὴ ἢ λατρεία. Ἡ προσευχὴ κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ ὁμιλία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ, δικαίως δ' ἀπεκλήθη ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων κλίμαξ, μετὰγουσα τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν. Ἡ προσευχὴ ἔχει τότε μόνον ἀξίαν, ὅταν εἶναι ἀναγκαία και αὐθόρμητος ἐκδήλωσις τῆς εὐσεβείας ἡμῶν. Ὁ χρόνος ὁ ἀφιερωμένος εἰς ταύτην εἶναι τότε ἱερά στιγμή εἰς τὴν ζωὴν ἡμῶν. Ἄλλως γινομένη αὕτη μηχανικῶς και τυπικῶς, ἢ κατ' ἐπιβολὴν οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει. Δὲν προσευχόμεθα δὲ οὔτε διότι ὁ Θεὸς ἔχει ἀνάγκην τῶν ἐκδηλώσεων τούτων—διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀνευδεής—οὔτε διότι πρόκειται τὸ πρῶτον παρ' ἡμῶν νὰ μάθῃ τίνων πραγμάτων ἔχομεν ἀνάγκην, «οἶδε γὰρ ὁ πατήρ υἱῶν, ὧν χρεῖαν ἔχετε, πρὸ τοῦ υἱεὶς αἰτῆσαι αὐτόν» (Ματθ. ΣΤ' 8). Ὁ εὐσεβῆς ἐξαρτῶν

τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποδίδων πάντα εἰς αὐτὸν φέρεται πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ζητεῖ τὴν προστασίαν αὐτοῦ, ὅταν διατελῇ ὑπὸ τὸ κράτος ἀνάγκης τινὸς ἢ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ εὐχαριστήσῃ αὐτὸν δι' ὅ,τι ἔχει ἢ ἀπέκτησεν ἀγαθόν. Κατὰ ταῦτα δύναται μὲν νὰ προσεύχεται τις τυπικῶς καὶ μηχανικῶς ἢ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ κατ' ἐπιβολήν, χωρὶς νὰ ἔχη θρησκευτικὰς πεποιθήσεις· ἄνθρωπος ὅμως μηδέποτε προσευχόμενος εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἐμφορεῖται ὑπὸ ἐσωτερικῆς εὐσεβείας. Εἶναι δ' εὐεργετικά τὰ ἀποτελέσματα τῆς προσευχῆς, διότι, μ' ὄλον ὅτι εἶναι αὕτη ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς εὐσεβείας, ἐπιδρᾷ ὅμως ἐπ' αὐτῆς καὶ καθιστᾷ ταύτην θερμότεραν. Τρία εἶδη προσευχῆς ὑπάρχουν : ἡ δέησις, δι' ἧς ζητοῦμεν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἡ εὐχαριστία, δι' ἧς εὐχαριστοῦμεν αὐτὸν δι' ὅ,τι ἔχομεν ἀγαθόν καὶ ἡ δοξολογία, δι' ἧς εὐχαριστοῦμεν αὐτὸν διὰ τὸ ἄπειρον αὐτοῦ μεγαλεῖον. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνον τῆς προσευχῆς, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ἑξῆς : Ἐφ' ὅσον ὁ βίος ἡμῶν εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐφ' ὅσον διαρκῆς εἶναι ἡ προσπάθεια ἡμῶν νὰ ἐκτελῶμεν τὸ θέλημα αὐτοῦ, ὅλος ὁ βίος ἡμῶν εἶναι μία διαρκῆς προσευχή. Ἀνέκαθεν ὅμως ἐθεωρήθησαν ὡς ἰδιαίτεροι στιγμαὶ τῆς προσευχῆς ἡ πρῶα καὶ ἡ ἑσπέρα καὶ ὁ χρόνος πρὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ μετ' αὐτό. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἀρίστη ὡς καθαγιαζούσα τὰς στιγμὰς ταύτας τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ δίδουσα εἰς τὸν βίον ἡμῶν θρησκευτικὴν μορφήν. Τὸ περιεχόμενον τῆς προσευχῆς ἡμῶν πρέπει νὰ εἶναι πνευματικόν. Δυνάμεθα δηλαδὴ ὡς ἄνθρωποι νὰ ζητῶμεν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν θεραπείαν τῶν ἀπαραιτήτων ἡμῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν («τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον»), κυρίως ὅμως πρέπει νὰ παρακαλῶμεν αὐτὸν διὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ καὶ μάλιστα τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ («ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου»), τὴν ἠθικὴν δηλαδὴ τελείωσιν ἡμῶν καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἐκτὸς τῆς κατ' ἰδίαν προσευχῆς ὑπάρχει καὶ ἡ κοινή, δι' ἣν ἔχουν ὀρισθῆ ὠρισμένοι τόποι, οἱ ναοί, καὶ ὠρισμένοι χρόνοι, ἡ Κυριακὴ καὶ αἱ λοιπαὶ ἑορταί. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κοινὴν προσευχὴν ἢ λατρείαν εἶναι καθῆκον ἡμῶν καὶ ἀποβαίνει ἐπιφελεστάτη διὰ πολλοὺς λόγους. Ἡ διακόσμησις τῶν ναῶν, εἰς

τούς όποιους γίνεται ή κοινή προσευχή, διεγείρει εις ήμάς εύσεβή συναισθήματα. Το θέαμα τών άλλων ανθρώπων προσευχομένων έπιδρα επί της εύσεβείας ήμών και εις τόν ναόν αντιλαμβανόμεθα, ότι άδελφική σχέσις συνδέει ήμάς πρός τούς άλλους ανθρώπους. Έπειτα εις τόν ναόν τελείται τό μυστήριο της θείας εύχαριστίας, δια τοϋ όποιου ένούμεθα μετά τοϋ Χριστοϋ, εκεί δ' ώσαύτως άκούομεν περικοπάς έκ της 'Αγίας Γραφής, έκκλησιαστικούς ύμνους, τό κήρυγμα, άτινα πάντοτε διαθερμαίνουν την εύσεβειαν ήμών. "Ο,τι έλέχθη περί της κατ' ιδίαν προσευχής ισχύει και περί της κοινής. Η συμμετοχή δηλαδή εις αύτήν έχει αξίαν και άποβαίνει έπωφελής, όταν γίνεται αυθόρμητος, ουχι δέ κατ' έπιβολήν. Είς την έπίρρωσιν της εύσεβείας ήμών συντελεί και ή κατά τας Κυριακάς και τας έορτάς μελέτη της 'Αγίας Γραφής, ή άκρόασις θρησκευτικών διαλέξεων και ή άνύψωσις έν γένει τοϋ νοϋ ήμών πρός τόν Θεόν.

3. ΚΑΤΑΡΑΙ ΚΑΙ ΒΛΑΣΦΗΜΙΑΙ. ΟΡΚΟΙ.

Έκ τών καθηκόντων ήμών πρός τόν Θεόν είναι και ή εύλαβής χρήσις τοϋ όνόματος αυτού. Δι' άνθρωπον έχοντα θρησκευτικάς πεποιθήσεις είναι άκατανόητον πώς δύναται νά βλασφημήση και νά ύβρίση όνομα, τό όποϊον είναι δι' αυτόν ιερόν. Άλλά και δι' άνθρωπον μη έχοντα θρησκευτικάς πεποιθήσεις είναι έξ ίσου άκατανόητον πώς θα ύβρίση τό όνομα τό όποϊον είναι δι' αυτόν άνύπαρκτον. Έλέγχει δ' άλλως τε και στοιχειώδη έλλειψιν τοϋ όφειλομένου σεβασμοϋ πρός τας πεποιθήσεις τών άλλων νά όμιλή τις περιφρονητικώς και χλευαστικώς ή και νά ύβρίζη εκείνο, τό όποϊον είναι δια τούς άλλους άντικείμενον άκρου σεβασμοϋ. Όσαύτως μαρτυρεί ταπεινήν αντίληψιν περί τοϋ Θεοϋ ν' αναμινγύη τις αυτόν εις τά πάθη του και νά καταράται δι' αυτό τοϋς άλλους ανθρώπους.

Μετ' εύλαβείας πρέπει νά μεταχειριζώμεθα τό όνομα τοϋ Θεοϋ εις τόν όρκον. Όρκος λέγεται ή έπίκλησις τοϋ Θεοϋ ως μάρτυρος, κριτοϋ και άνταποδότου ή περί τοϋ ότι λέγομεν την άλήθειαν ή περί τοϋ ότι θα έκτελέσωμέν τι. Κατά ταϋτα ύπάρχουν δύο όρκοι : ό όρκος όμολογίας της άληθείας και ό όρκος

ὑποσχέσεως. Ὁ παραβαίνων τὸν ὄρκον τῆς ἀληθείας λέγεται ψεύδορκος καὶ ἡ πράξις αὐτοῦ ψευδορκία, ὁ δὲ τὸν ὄρκον τῆς ὑποσχέσεως ἐπιόρκος καὶ ἡ πράξις αὐτοῦ ἐπιορκία. Ἡ ψευδορκία καὶ ἡ ἐπιορκία ἐλέγχουν οὐ μόνον ἀνευλάβειαν ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν κατάπτωσιν. Ἐπίμαχον εἶναι τὸ ζήτημα ἂν κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται ὁ ὄρκος. Βεβαίως ἡ ἠθικὴ τελειότης ἀπαιτεῖ, ἵνα ὁ ἀπλοῦς λόγος ἡμῶν «τὸ ναὶ ἢ οὐ» ἰσοδυναμῆ πρὸς ὄρκον. Ὅσακις ὁμως δὲν δυνάμεθα νὰ κατασιγάσωμεν κατ' ἄλλον τρόπον τὰς ἀμφιβολίας τῶν ἄλλων, δυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὸν παρ' αὐτῶν ἀπαιτούμενον ὄρκον, π. χ. δυνάμεθα προκαλούμενοι νὰ διαβεβαιώσωμεν ἐνόρκως μητέρα μὴ πειθομένην εἰς τοὺς λόγους μας ὅτι ὁ εἰς τὸν πόλεμον εὐρισκόμενος υἱὸς τῆς εἶναι ὑγιής. Ἡμεῖς ὁμως οὐδέποτε πρέπει νὰ ἀπαιτῶμεν αὐτὸν παρὰ τῶν ἄλλων. Ὡσαύτως εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δίδωμεν τὸν παρὰ τῆς πολιτείας ἀπαιτούμενον ὄρκον εἰς τὰ δικαστήρια ἢ ὅταν ἀναλαμβάνωμεν δημοσίαν λειτουργίαν. Ὅτι δὲ δίδοντες τὸν ὄρκον πρέπει νὰ εὐλαβώμεθα αὐτόν, εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟΝ ΜΑΣ

4. ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

Τὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν μας καθήκοντα ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα. Ἄνθρωπος μὴ ἐκπληρῶν τὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν του καθήκοντα, μὴ σεβόμενος ἑαυτόν ὡς πνευματικὸν ὄν καὶ δημιουργία τοῦ Θεοῦ, ἔχον ὑψηλὸν προορισμόν, δὲν δύναται οὔτε τὰ πρὸς τὸν Θεόν, οὔτε τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα νὰ ἐκπληρώσῃ. Καὶ ἂν ἀκόμη ἐκπληροῖ τις τινὰ τούτων, οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει ἢ ἐκπλήρωσις αὕτη, ὅταν παραμελῆ τὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν του καθήκοντα. Διὰ τοῦτο πρέπει πάντοτε νὰ θεωρῶνται τὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν μας καθήκοντα ὡς ἀποτελοῦντα τὴν βάσιν τῆς ἠθικότητος. Τὰ πρὸς τὸν ἑαυτόν μας καθήκοντα

εἶναι : α) καθήκοντα πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐν γένει, β) πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν, γ) πρὸς τὸ πνεῦμα ἡμῶν, δ) πρὸς τὴν τιμὴν καὶ ε) πρὸς τὴν περιουσίαν ἡμῶν. Ἐξετάζοντες τὰ πρὸς τὴν περιουσίαν καθήκοντα θὰ ὀμιλήσωμεν καὶ περὶ ἐργασίας καὶ ἐπαγγέλματος, διὰ τῶν ὁποίων ποριζόμεθα τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπαιτούμενα καὶ προσφέρομεν ὠρισμένην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν κοινωνίαν εἰς ἀντάλλαγμα τῶν ὅσων λαμβάνομεν παρ' αὐτῆς. Ὡσαύτως θὰ γίνῃ λόγος καὶ περὶ τῆς ἰδιοκτησίας ὡς καὶ περὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς καὶ τῆς περιουσίας ἡμῶν ἐν γένει καὶ περὶ τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Εἰς τὴν περιοχὴν τέλος τῶν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας καθηκόντων ἀνήκει καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ἀναπαύσεως καὶ τῶν τέρψεων, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ ἐπιτρέπωμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας.

5. ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΖΩΗΝ ΗΜΩΝ. Η ΑΕΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ. ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ

Ἡ ζωὴ εἶναι ἀγαθὸν πολυτιμότεον καὶ ἀπὸ φυσικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη ὡς πηγὴ εὐτυχίας διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ὡς ἀποτελοῦσα τὴν προϋπόθεσιν πάσης ἐνεργείας πρὸς ἠθικὴν τελειοποίησιν καὶ ἡμῶν τῶν ἰδίων καὶ τῆς κοινωνίας ἐν γένει. Ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως ἐξεταζομένη εἶναι δῶρον παραχωρηθὲν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς θείας ἀγαθότητος, Ἐχομεν λοιπὸν καθῆκον ν' ἀποφεύγωμεν πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ βλάβῃ αὐτὴν καὶ νὰ μὴ ἐκθέτωμεν ταύτην εἰς κινδύνους εἴτε ἐξ ἀλογίστου τόλμης ἢ ἐκ φιλοχρηματίας ἢ ἐξ ἀπερισκεψίας. Τουναντίον ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζόμεθα πᾶν νόμιμον μέσον πρὸς διατήρησιν αὐτῆς. Ἀφ' οὗ λοιπὸν ἀπαγορεύεται οἰαδήποτε παραμέλησις ἢ διακινδύνευσις τῆς ζωῆς, εἶναι ἐπόμενον ὅτι ἀπαγορεύεται πρὸ παντὸς ἡ αὐτοκτονία ἢ αὐτοχειρία.

Τὴν αὐτοκτονίαν ἡ μὲν θρησκεία τὴν χαρακτηρίζει, καὶ δικαίως, ὡς δεικνύουσαν ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν πρὸς τὸν Θεόν. Ἀσέβειαν μὲν, διότι ἐνῶ ὁ Θεὸς ἤθελε τὴν διατήρησιν αὐτῆς, ἡμεῖς, ἀντιτάσσοντες πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ τὴν ἰδικὴν μας θέλησιν, τὴν καταστρέφομεν' ἀχαριστίαν δέ, διότι καταστρέφομεν

πολυτιμότερον ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ μᾶς ἐδώρησεν ὁ πλάστης. Ἄλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης ἄλλης ἀπόψεως ἢ αὐτοκτονία εἶναι κατακριτέα, διότι προέρχεται ἢ ἀπὸ δειλίαν ἢ ἀπὸ πεπλανημένην ἀντίληψιν. Ὁ αὐτόχειρ δὲν εἶναι, ὅπως δισχυρίζοντο οἱ ὑπέρμαχοι τῆς αὐτοκτονίας, γενναῖος, ἀφ' οὗ κατορθώνει, ὑπερνικῶν τὰ φιλόζωα ἔνστικτά του, νὰ καταστρέψῃ τὴν ζωὴν του. Εἶναι τουναντίον δειλός, μὴ ἔχων τὸ θάρρος ν' ἀντιμετωπίσῃ μὲ γενναϊότητα καὶ καρτερικότητα τὸν ἀγῶνα καὶ τὰς δυσχερείας τῆς ζωῆς καὶ σπεύδων πρὸς τὸν θάνατον, διότι πλειότερον αὐτοῦ φοβεῖται τὴν ζωὴν. Οἱ αὐτοκτονοῦντες δὲν ἔχουν τὸ θάρρος ν' ἀντιμετωπίσουν συμφοράς, αἱ ὁποῖαι τοὺς πλήττουν (στέρησιν προσφιλῶν προσώπων, ἀπώλειαν περιουσίας, ἀνίατον ἢ ὀδυνηρὰν νόσον) ἢ ζητοῦν διὰ τοῦ θανάτου ν' ἀποφύγουν τὰς συνεπείας τῶν ἀπερισκέπτων καὶ ἀνηθίκων πράξεων των. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος ὀφείλει μὲ γενναϊότητα ν' ἀντιπαλαίσῃ μέχρι τῆς τελευταίας του στιγμῆς πρὸς τὰ πλήγματα τῆς τύχης, τερματίζων ἀξιοπρεπῶς τὴν ζωὴν του, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὀφείλει πάλιν, ὑποφέρων τὴν ἀπὸ ἀπερισκέπτους καὶ ἀνηθικούς του πράξεις προερχομένην ἀποστροφήν τῆς κοινω-νίας πρὸς αὐτὸν καὶ χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς δικαίαν τιμωρίαν τῶν πράξεων του, νὰ προσπαθήσῃ διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς ἀλλαγῆς τοῦ βίου του νὰ ἐξιλεωθῇ ἂν ὄχι ἀπέναντι τῶν ἀνθρώπων — οἱ ὁποῖοι πάντοτε ἀτυχῶς εἶναι αὐστηροὶ κριταὶ καὶ μάλιστα τῶν πράξεων τῶν ἄλλων — τουλάχιστον ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς συνειδήσεώς του. Ὅτι δὲ καὶ ἀπὸ πεπλανημένην ἀντίληψιν προέρχεται ἡ αὐτοκτονία δεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι τελεῖται ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πρώτων ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται τὸν βίον ὡς ἀβίωτον, ἐνῶ δύναται σὺν τῷ χρόνῳ ἢ ἐπελθοῦσα συμφορὰ ν' ἀποβάλλῃ τὴν ὀξύτητά της καὶ νὰ καταστῇ ἀνεκτή. Πολλοὶ αὐτόχειρες ἀποτυχούσης τῆς πρὸς αὐτοκτονίαν ἀποπείρας των ἔζησαν μετὰ ταῦτα πολὺν χρόνον εὐτυχεῖς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μελαγχολία, ἡ ἀηδία, καὶ ὁ κόρος πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν προερχομένη αὐτοκτονία εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ ἀποτέλεσμα ἀπερισκέπτου καὶ ἀνηθικοῦ βίου, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι μόνον ἡ περίσκεψις, ἡ σωφρο-

σύνη και ἡ ἐγκράτεια καὶ ὁ ἐνάρετος ἐν γένει βίος θὰ μᾶς προφυλάξουν ἀπὸ τοῦ νὰ ὑποπέσωμεν εἰς τὸ ἀμάρτημα τοῦτο.

6. ΑΥΤΟΘΥΣΙΑ

Βεβαίως ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς εἶναι καθῆκον μας καὶ ἡ αὐτοκτονία κατακριτέα, ἐπιβάλλεται ὅμως ἐνίοτε ἡ χάριν μεγάλων ἰδανικῶν καὶ ἀξιῶν διακινδύνευσις καὶ θυσία αὐτῆς. «Ἡ ζωὴ», εἶπεν ὁ Γκαῖτε, «δὲν εἶναι τὸ ὑψιστον τῶν ἀγαθῶν». Εἶναι δηλαδὴ πολυτιμότερον ἀγαθόν, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ ὑψιστον. Ὑπάρχουσι σκοποὶ, ἀγαθὰ, ἀξίαι καὶ ἰδανικά, τὰ ὅποια εἶναι ἀνώτερα αὐτῆς. Ἐνῶ δὲ ἡ αὐτοκτονία ἢ κατακρίνεται, ἢ ἐπιεικῶς κρινομένη μόνον τὸν οἶκτον προκαλεῖ, ἢ διακινδύνευσις καὶ θυσία τῆς ζωῆς χάριν ὑψηλῶν σκοπῶν προυκάλεσαν ἀείποτε τὸν ἀνεπιφύλακτον θαυμασμὸν καὶ συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων. Τοιαύτη διακινδύνευσις τῆς ζωῆς χάριν ἀνωτέρων σκοπῶν δεικνύει ἀφοσίωσιν πρὸς τὸ καθῆκον καὶ ἡρωϊσμόν, τὰ ὅποια ἀμφότερα εἶναι ἰδιότητες τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος. Τοιαῦται περιπτώσεις διακινδυνεύσεως τῆς ζωῆς προκύπτουν α') ὅταν βιαζώμεθα νὰ πράξωμέν τι παρὰ τὴν συνείδησίν μας, ὅποτε καὶ τὴν ζωὴν ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ θυσιάσωμεν παρὰ νὰ ὑποκύψωμεν εἰς τὴν βίαν, β') ὅταν πρόκειται περὶ τῆς σωτηρίας τῶν οἰκείων μας. Τί θὰ ἔλεγέ τις περὶ ἀνθρώπου, ὁ ὅποῖος, διὰ νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν του, ἀφήνει τοὺς οἰκείους του ἐκτεθειμένους εἰς κίνδυνον; καὶ γ') ὅταν πρόκειται περὶ κοινωφελοῦς σκοποῦ, κοινῆς σωτηρίας, ἢ τῆς σωτηρίας τῶν ἄλλων, τῶν ὁποίων ἡμεῖς λόγῳ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός μας εἴμεθα οἱ κεκλημένοι σωτῆρες (ιατροὶ π. χ. καὶ νοσοκόμοι διὰ τοὺς ἀσθενεῖς). Ἡ ἀτομικὴ, θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία ἀπεκτῆθησαν μόνον κατόπιν θαρραλέων ἀγώνων καὶ αὐτοθυσίας. Ὁ Χριστιανισμὸς θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐδραιωθῇ καὶ νὰ ἐξαπλωθῇ, ἂν ἀπὸ τῶν ὀπαδῶν του ἔλειπε τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας. Τὸ θαῦμα τῆς ἀναβιώσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ δουλείαν 400 ἐτῶν κατωρθώθη χάρις εἰς τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ ὅποιον ἐνεψύχωνε τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀγωνιστὰς τοῦ 1821. Ἡ πρόδος (ἀνακάλυψις νέων χωρῶν κτλ.) κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἐπε-

τεύχθη κυρίως, διότι οί πρωτεργάται αὐτῆς ἠψήφισαν τὴν ζωὴν τῶν χάριν τοῦ κοινωφελοῦς τῶν σκοποῦ. Ἐννοεῖται οἴκοθεν, ὅτι τὸ παράδειγμα τῆς αὐτοθυσίας πρέπει νὰ δίδουν οἱ ἀνώτατα πολιτικά καὶ ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα κατέχοντες, οἱ φυσικοὶ προστάται τοῦ λαοῦ τῶν καὶ τοῦ ποιμνίου τῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία ὄλων τῶν ἐποχῶν παρουσιάζει πολλὰ παραδείγματα ἡρωισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας τῶν ἡγητόρων. Εἰς τὴν αὐτοθυσίαν ὅμως δὲν πρέπει νὰ σπεύδῃ τις ἀλογίστως, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξετάζη κατὰ πόσον δι' αὐτῆς ἐξυπηρετεῖται πράγματι ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπός. Ἄλλως ἐκθέτοντες ἀλογίστως τὴν ζωὴν μας εἰς κίνδυνον, παραβαίνομεν τὸ καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν διὰ τὴν διατήρησιν αὐτῆς.

7. ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΩΜΑ ΗΜΩΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Τὸ σῶμα ἔχει μὲν καὶ καθ' ἑαυτὸ ἀξίαν ὡς δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον κατ' οὐδένα τρόπον δικαιούμεθα νὰ παραμελήσωμεν καὶ νὰ τὸ καταστρέψωμεν*, ἔχει ὅμως κυρίως ἀξίαν ἀπὸ χριστιανικῆς καὶ ἠθικῆς ἀπόψεως ὡς σύμβολον τῆς ἀφανοῦς χάριτος καὶ καλλονῆς τῆς ψυχῆς, ὡς ναός, εἰς τὸν ὁποῖον κατοικεῖ τὸ ἀθάνατον πνεῦμα, καὶ ὡς ὄργανον ἐξυπηρετικὸν αὐτοῦ. Διότι πῶς θὰ εἶναι δυνατόν νὰ φροντίσωμεν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματός μας καὶ νὰ ἐργασθῶμεν διὰ τὴν ἐπίτευξιν ἀνωτέρων σκοπῶν, ὅταν διαρκῶς ἐμποδιζόμεθα ἀπὸ τὰ ἄλγη καὶ τὰς νόσους τοῦ σώματος; Εἶναι λοιπὸν φανερὸν τὸ καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἔχομεν, νὰ φροντίζωμεν διὰ τὴν υἰείαν καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ.

Ποῖα τὰ παραβλάπτοντα καὶ ποῖα τὰ ὠφελούντα τὴν υἰείαν καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ σώματος, περὶ τούτων διδάσκει ἡ ἐπιστήμη τῆς υἰεινῆς. Εὐτυχῶς ἡ πολιτεία ἐν τῇ μερίμνῃ της διὰ τὴν υἰείαν τῶν πολιτῶν ἐφρόντισεν ὄχι μόνον διὰ τὴν ἴδρυσιν θεραπευτηρίων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς υἰεινῆς ὡς

* Α' Κορινθ. Γ' 16: «Οὐκ οἶδατε ὅτι ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐνοικεῖ ἐν ὑμῖν; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς».

ὕποχρεωτικοῦ μαθήματος εἰς τὰ σχολεῖα καὶ διὰ διαλέξεων καὶ τῆς διαδόσεως βιβλίων μεριμνῶ καὶ διὰ τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν πορισμάτων τῆς ὑγιεινῆς. Ὅφειλομεν λοιπόν, δεικνύοντες κατὰ πόσον ἐφθάσαμεν εἰς τὴν αὐτοκυριαρχίαν — ἐν ἀπὸ τὰ οὐσιωδέστερα γνωρίσματα τῆς ἠθικότητος —, νὰ συμμορφώμεθα ἀκροβῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἰδιαιτέρως ἔχουν σημασίαν αἱ ὑποδείξεις αὐτῆς διὰ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ἐπιφέρει ἡ ἀκολασία, ἡ κατάχρησις οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν καὶ ἄλλαι κακαὶ ἕξεις. Ὡσαύτως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ σώματος ἡμῶν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων, αἱ ὅποια πρέπει νὰ γίνωνται ἐν μέτρῳ, ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῶν ἰατρῶν καὶ τῶν γυμναστῶν. Ὅπως ἔχουν σήμερον αὐταὶ διαμορφωθῆ, ἀποβλέπουν εἰς τὴν φυσιολογικὴν σκοπιμότητα καὶ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὸν μηχανισμόν τοῦ σώματος. Δι' αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς ὑπαρχούσης ὑγείας καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς ἀπολεσθείσης. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ σῶμα κρατῦνεται καὶ χαλυβδώνεται, καθίσταται δυσπρόσβλητον ἀπὸ τὰς ἀσθενείας καὶ ἀποβαίνει πλέον ὄργανον ἐξυπηρετικὸν τοῦ πνεύματος. Ἄν ἀναλογισθῆ κανεὶς τὰ ἐμπόδια, τὰ ὅποια παρέχει σῶμα ἀλγοῦν καὶ νοσοῦν, τὸ ὅποῖον μᾶς καθηλώνει εἰς ἀπραξίαν, ἀντιλαμβάνεται πλέον ὅτι αἱ ὄφραι, τὰς ὁποίας ἀφιερώνει διὰ τὰς σωματικὰς ἀσκήσεις, δὲν εἶναι χαμένος χρόνος. Εὐεργετικῶς ὡσαύτως ἐπίδρουσιν ἐπὶ τῆς σωματικῆς διαπλάσεως ἰδίᾳ τῆς νεότητος καὶ αἱ ὑπαίθριαι παιδιαὶ καὶ τὰ ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα. Προκειμένου ὅμως περὶ αὐτῶν οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῆ κανεὶς τὸ ἀρχαῖον γνωμικόν: «πᾶν μέτρον ἄριστον». Ἐπωφελῆς εἶναι ὡσαύτως διὰ τὴν ὑγείαν ἡμῶν καὶ ἡ **τάξις** καὶ ὁ καθορισμὸς ὠρισμένης **διαίτης**, τὴν ὁποίαν πρέπει ἄνευ τῆς ἐλαχίστης παρεκκλίσεως ν' ἀκολουθῶμεν (π. χ. ἡ κατὰ ὠρισμένην ὥραν κατάκλισις καὶ ἀφύπνισις κτλ.). Ἐν περιπτώσει ἀσθενείας ὀφείλομεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐπιδειξώμεν ψυχραιμίαν καὶ θάρρος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ν' ἀκολουθῆσωμεν τὰς ὑποδείξεις τῶν ἰατρῶν. Τοιοῦτοτρόπως θὰ κατορθώσωμεν, ὥστε οὔτε μετὰ παρὰ φύσιν ἀπαθείας νὰ προσβλέψωμεν τὸν θάνατον, οὔτε μετὰ

τῆς φρίκης ἐκείνης, μὲ τὴν ὁποίαν τὸν προσβλέπουν οἱ φιλόζωοι καὶ οἱ μὴ ἔχοντες θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Ἡ ἐπίδειξις μέχρι τέλους καρτερίας καὶ θάρρους καὶ ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀποτελοῦν τὴν καλουμένην *εὐθυνασίαν*.

Ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἐξεταζόμενον τὸ ζήτημα τῆς ὑγείας τοῦ σώματος ἐμφανίζει τὴν ἐξῆς ὄψιν : Τότε κατορθώνει τις νὰ διατηρήσῃ ὑγιὲς τὸ σῶμα αὐτοῦ καὶ ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις του, ἂν εἶναι ἐγκρατῆς, ἂν ἔχη τὴν δύναμιν νὰ ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ν' ἀποφεγῇ πᾶν ὅ,τι βλάπτει, νὰ πράττῃ δὲ πᾶν ὅ,τι συντελεῖ πρὸς διατήρησιν τῆς ὑγείας τοῦ σώματος. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος θὰ κατορθώσῃ νὰ διατηρήσῃ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις καὶ θὰ εἶναι οὕτω χρήσιμος καὶ ἐπωφελῆς καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν. Ἡ μέχρι γήρατος σωματικὴ καὶ πνευματικὴ του ἀκμὴ θὰ εἶναι τῶν ἰδίων του κόπων δημιουργημα, τὸ ὁποῖον μετὰ ἱκανοποιήσεως θὰ προσβλέπῃ. Ὁ ἀκρατῆς τουναντίον, ὁ μὴ κατορθώνων νὰ ἐπιβάλληται εἰς τὸν ἑαυτὸν του, θὰ ἴδῃ ἑαυτὸν προῶρως γηράσκοντα, τὸ σῶμα του μαραινόμενον, τὰς πνευματικὰς του δυνάμεις ἐλαττωμένας καὶ θὰ συναισθάνεται, ὅτι κατέστη ἄχρηστος ἐξ ἰδίας ὑπαιτιότητος. Ἐκτὸς τούτου αἱ καταχρήσεις, αἱ φθειρούσαι τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος, παραμορφοῦν καὶ ἐξωτερικῶς τοῦτο, ἐπιθέτουσαι ἰδίᾳ τὴν σφραγίδα αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὄψεως, τοῦ προσώπου δηλαδὴ ἡμῶν (π. χ. τὸν ἀλκοολικὸν διακρίνει τις ἀμέσως ἐκ τοῦ προσώπου αὐτοῦ). Θὰ παρακολουθηῇ τοιοῦτοτρόπως ἡμᾶς πάντοτε τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, ὅτι οἱ ἄλλοι διακρίνουν ἀμέσως εἰς ἡμᾶς τὸν ἀκρατῆ ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος παραδοθεὶς τυφλῶς εἰς τὰ πάθη του ἔφθειρε τὸ σῶμα του καὶ κατέστη ἀμβλὺς τὸν νοῦν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν εὐπρέπειαν τοῦ σώματος, αὕτη ἔγκειται εἰς τὴν καθαριότητα καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς περιβολῆς ἡμῶν. Τὴν καθαριότητα ὀφείλομεν νὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας καὶ χάριν ἡμῶν τῶν ἰδίων, ἀλλὰ καὶ χάριν τῶν ἄλλων. Ἀκάθαρτοι ὄντες προκαλοῦμεν δυσάρεστα συναισθήματα εἰς

τούς μεθ' ἡμῶν ἀναστρεφομένους καὶ γινόμεθα αἷτιοι τῆς μεταδόσεως πολλῶν νόσων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν περιβολήν, ἰδιαίτε-
 ρως πρέπει, ἀποφεύγοντες πάντα περιττὸν καλλωπισμὸν, νὰ εἴ-
 μεθα καθαροὶ καὶ κόσμιοι. Οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι
 διὰ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς (ἀπλῆς, σεμνῆς ἢ ἀσέμνου, πολυ-
 τελοῦς, ἀναλόγου ἢ δυσαναλόγου πρὸς τὴν ἡλικίαν ἡμῶν)
 ἐμφανίζομεν ἀσυναισθήτως καὶ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον ἡμῶν*.
 Καὶ προβάλλεται μὲν πολλάκις τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι τὰ μέσα ἡμῶν
 δὲν ἐπαρκοῦν διὰ νὰ τηρήσωμεν ἑαυτοὺς καθαροὺς κατὰ τε τὸ
 σῶμα καὶ τὴν περιβολήν, ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀποτελεῖ
 ἀπλῆν πρόφασιν. Κυρίως ἐλλεῖπει ἡ θέλησις καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς
 τὴν καθαριότητα. Καὶ δι' ἐλαχίστων ὑλικῶν μέσων δυνάμεθα,
 ὅταν φροντίζωμεν περὶ τούτου καὶ ὅταν ἀποφεύγωμεν ἄλλας
 περιττὰς δαπάνας, νὰ διατηρήσωμεν τὴν καθαριότητα καὶ τὴν
 εὐπρέπειαν καὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς περιβολῆς ἡμῶν.

8. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΜΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΕΡΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. ΕΠΙΣΤΗΜΗ. ΚΑΛΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Ὅνομάζομεν πολιτισμὸν μίαν ἀνωτέρα βαθμίδα τῆς ζωῆς,
 ἡ ὁποία ἀνυψοῦται ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ φυσικοῦ βίου. Ἐκτὸς
 τῆς θρησκευτικότητος καὶ τῆς ἠθικότητος, περὶ τῶν ὁποίων θὰ
 γίνῃ ἰδιαίτερος λόγος, αἱ σπουδαιότεραι ἐκδηλώσεις τοῦ πολι-
 τισμοῦ εἶναι: ἡ ἐπιστήμη, αἱ καλαὶ τέχναι, τὸ δίκαιον καὶ ἡ
 διοργάνωσις (διοικητικὴ καὶ οἰκονομικὴ) τῶν κοινωνιῶν.

Ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἔρευνα καὶ ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας, ἡ
 ἐξακρίβωσις τῶν βαθυτέρων αἰτιῶν τῶν γεγονότων καὶ φαινο-
 μένων. Πηγάζουσα αὕτη ἀπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς
 λογικοῦ ὄντος καὶ ἱκανοποιούσα τὴν ὁρμὴν αὐτοῦ πρὸς τὸ «εἰ-
 δέναι», πρέπει νὰ θεωρῆται ὑφ' ἡμῶν ὡς αὐτοτελῆς ἀξία. Νὰ
 ἐκτιμᾶται δηλαδὴ ὡς τι ἔχον καθ' ἑαυτὸ ἀξίαν καὶ νὰ μὴ θεω-
 ρῆται ἀπλῶς ὡς τι χρήσιμον, λόγῳ τῶν πρακτικῶν ὠφελειῶν,

* «Στολισμὸς ἀνδρὸς καὶ γέλως ὀδόντων καὶ βήματα ἀνθρώπου
 ἀναγγέλλῃ τὰ περὶ αὐτοῦ» Σοφ. Σειράχ ΙΘ', 27.

αί ὅποῖαι προέρχονται ἐξ αὐτοῦ. Ἐνῶ οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ ἐκαλλιέργουν τὴν ἐπιστήμην, ἀποβλέποντες εἰς τὰς πρακτικὰς ὠφελείας, αἱ ὅποῖαι προέκυπτον ἐξ αὐτῆς, οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι, ἀναδειχθέντες θεμελιωταὶ τῆς ἐπιστήμης, ἐπεδίδοντο εἰς τὴν ἔρευναν καὶ ἐζήτησαν νὰ φθάσουν εἰς τὴν γνῶσιν (τὴν ἐπιστήμην), χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς γνώσεως. Διαιροῦν συνήθως τὰς ἐπιστήμας εἰς θετικὰς ἢ φυσικὰς καὶ θεωρητικὰς ἢ πνευματικὰς. Μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν καταλέγεται καὶ ἡ φιλοσοφία. Αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν καθορίζει τὰς θεμελιώδεις ἐννοίας καὶ τὴν μέθοδον ἐκάστης ἐπιστήμης, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσπαθεῖ, συμπληροῦσα οἶονεὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ στηριζομένη εἰς τὰ πορίσματα αὐτῶν, νὰ σχηματίσῃ γενικὴν τινὰ θεωρίαν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς. Σεβασμὸς μας πρὸς τὴν ἐπιστήμην, προσπάθειά μας νὰ τὴν οἰκαιοποιηθῶμεν καὶ νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν προαγωγὴν αὐτῆς εἶναι τὰ πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν ταύτην τοῦ πολιτισμοῦ καθήκοντά μας.

Αἱ καλαὶ τέχναι ἀναπαριστοῦν ἰδέας, γεγονότα καὶ ψυχικὰς καταστάσεις, μὲ λέξεις, μουσικοὺς τόνους, ρυθμικὰς κινήσεις ἢ μὲ ὕλην τινὰ οἰανδήποτε (μάρμαρον, ξύλον κτλ.). Κλάδοι κατὰ ταῦτα τῆς τέχνης εἶναι ἡ ποίησις, ἡ μουσικὴ, ἡ ρυθμικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ζωγραφικὴ καὶ ἡ γλυπτικὴ. Ἡ τέχνη λαμβάνει φαινόμενα ἀπὸ τὴν ποικιλίαν τῆς ζωῆς καὶ δίδει εἰς αὐτὰ *μορφήν*, ἢ ὅποια, χωρὶς ν' ἀπομακρύνηται τῆς πραγματικότητος, ἀναπαριστᾷ τὸν κόσμον οὐχὶ οἷος εἶναι, ἀλλ' οἷος ἔπρεπε νὰ εἶναι, ἢ μᾶλλον οἷος εἶναι εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ καλλιτέχνου. Ἐμφανίζουσα οὕτως εἰς ἡμᾶς ἡ τέχνη μορφὰς καὶ *τελείους τύπους*, μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν πεζότητα καὶ κακοπάθειαν τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ τοιουτοτρόπως μᾶς ἀνυψώνει εἰς ἕνα ἀνώτερον κόσμον. Καὶ ἡ μὲν *καλλιτεχνικὴ δημιουργία* εἶναι ἴδιον ὄρισμένων, προνομιούχων ἀνθρώπων, τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως καὶ ἡ παρακολούθησις τῶν τεχνῶν εἶναι καθῆκον ἡμῶν, ἀφοῦ ἡ τέχνη ἐξευγενίζουσα ἡμᾶς καὶ διώκουσα ἀφ' ἡμῶν κάθε αἰσχρὰν παράστασιν συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν προαγωγὴν μας.

9. ΤΟ ΔΙΚΑΙΟΝ ΚΑΙ Η ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ.
ΗΘΙΚΟΤΗΣ. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τὸ δίκαιον εἶναι μία ἀπὸ τὰς μεγαλειτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ρυθμίζει δὲ τὰς σχέσεις τῶν ἐν τῇ κοινῶνίᾳ διαβιούντων ἀνθρώπων καὶ καθορίζει τὰ καθήκοντα καὶ δικαιώματα αὐτῶν. Νοεῖται δὲ εὐκόλως ὅτι τὸ δίκαιον ἀποτελεῖ τοιοῦτοτρόπως τὴν προβαθμίδα τῆς ἠθικότητος, ἀφ' οὗ ἄλλως τε ἐπήγασεν ἀπὸ παγιωθέντα καὶ ἀρχαῖα ἤθη καὶ ἔθιμα. Ἡ διοργάνωσις τῶν κοινῶνιῶν ἀποβλέπει ἢ μὲν διοικητικὴ εἰς τοιαύτην ρύθμισιν τοῦ κοινῶνικοῦ συνόλου, ὥστε οὔτε τὸ ἄτομον καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ νὰ καταπνίγωνται εἰς τὸ σύνολον, οὔτε πάλιν τὸ σύνολον νὰ διαλύεται ἀπὸ τὰς ἐγωιστικὰς ροπὰς τῶν ἀτόμων· ἢ δὲ οἰκονομικὴ ὀργάνωσις προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχη τοιαύτην διαρρύθμισιν τῆς κοινῶνίας καὶ κατανομὴν τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ὥστε οὔτε ἐκμετάλλευσις ἀτόμου ἀπὸ ἄτομον νὰ γίνηται, ἀλλὰ καὶ ἕκαστον ἄτομον νὰ δύναται νὰ ζῆ ζῶν ἀρμόζουσαν εἰς ἄνθρωπον καὶ νὰ μὴ ἐμποδίζεται ἢ ἐξέλεις καὶ ἢ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος. Καὶ πρὸς αὐτὰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλομεν ἀνεπιφύλακτον σεβασμὸν, ἀφ' οὗ μάλιστα, καθὼς ἐλέχθη, ἀποτελοῦν αὐτὰ τὴν προβαθμίδα τῆς ἠθικότητος.

Ἄλλ' ὡς κύριον δεῖγμα πολιτισμοῦ καὶ ἀνθρωπισμοῦ πρέπει νὰ θεωρηται ἡ ἠθικότης. Ὁ ἄνθρωπος διακρίνεται τῶν ἀλόγων ζῴων κυρίως κατὰ τὴν ἠθικότητα, κατὰ τὸ γεγονός δηλαδή, ὅτι ἐπιβάλλων εἰς ἑαυτὸν περιορισμοὺς καὶ ἐπιδιώκων ὠρισμένους σκοποὺς εἶναι κυρίως ἠθικὸν ὄν. Μέτρον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ἐθνῶν πρέπει πάντοτε νὰ θεωρηται ἡ ἠθικότης. Κοινῶνία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπικρατεῖ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, ἢ ἀγάπη πρὸς ἀλλήλους, ἢ φιλαλήθεια, ἢ εὐκρίνεια, ἢ ἐμπιστοσύνη, ἢ ἀγνότης, αὐτὴ δύναται νὰ θεωρηθῆ κυρίως ὡς πολιτισμένη κοινῶνία. Κοινῶνία τουναντίον, εἰς τὴν ὁποίαν ἢ μὲν τεχνικὴ τελειότης ἔχει φθάσει εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν, ἀλλ' ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως ἐμφανίζει οἰκτρὰν εἰκόνα, εἶναι κατὰ βάθος ἀπολίτιστος κοινῶνία. Ἡ ἠθικότης ἐπὶ πλέον πρέπει νὰ ἐπιδιώκηται ἀπὸ ἡμᾶς, διότι δι'

αὐτῆς πραγματοποιοῦνται κατὰ πολὺ καὶ οἱ θρησκευτικοὶ μας πόθοι. Παντοῦ ὅπου εἷς ἄνθρωπος ἐργάζεται διὰ ν' ἀποβῆ ἠθικὴ προσωπικότης καὶ παντοῦ ὅπου οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ἐν κοινῶν ἀγάπης πρὸς ἀλλήλους, ἐκεῖ ἀποβαίνει ἡ κυριαρχία τοῦ κόσμου ἀσθενεστέρα καὶ ἰσχυροτέρα ἢ κυριαρχία τοῦ Θεοῦ. Ὁ ὕψιστος σκοπὸς μας καὶ ὁ διακαέστερος πόθος μας — ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ — κεῖται βεβαίως εἰς τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἡμεῖς ὅμως οἱ ἄνθρωποι, διὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ βίου μας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ μας, φέρομεν τὴν εὐθύνην διὰ τὸ γεγονὸς ἂν ὁ κόσμος θὰ ὠριμάσῃ βραδύτερον ἢ ταχύτερον διὰ ν' ἀποκατασταθῆ εἰς αὐτὸν ἡ κυριαρχία τοῦ Θεοῦ.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ μᾶς λανθάνουν καὶ αἱ *σκοτειναὶ ὄψεις τοῦ πολιτισμοῦ*. Αἱ οἰκονομικαὶ ἀπόψεις καὶ ἐπιδιώξεις θέτουν πολλάκις εἰς κίνδυνον τὴν ἠθικὴν μας ὑπόστασιν. Ἡ πολιτικὴ προτιμᾷ πολλάκις τὴν βίαν ἀπὸ τὸ δίκαιον ἢ ἐπιστήμη ὁδηγεῖ ἐνίοτε εἰς ὑπεροψίαν ἢ λαμβάνει εἰς μερικοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἀντιθρησκευτικῶν χαρακτηῖρα, αἱ δὲ καλαὶ τέχναι δὲν ἔχουν ἀποφύγει πάντοτε τὸν ἐκτροχιασμὸν νὰ προσπαθοῦν δι' αἰσχροῶν παραστάσεων νὰ διεγείρουν χαμηλοτέρας ὀρμὰς καὶ ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου. Δυνάμεθα λοιπὸν ν' ἀπολαύωμεν τ' ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ, οὐδέποτε ὅμως νὰ λησμονώμεν ὅτι ὁ πολιτισμὸς ἐκφυλίζεται, ὅταν ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ ἰδανικά. Εἰς τοιαύτην δὲ περιπτώσιν καθοδηγός μας πρέπει νὰ εἶναι ἡ μεγαλειώδης ρῆσις τοῦ Σωτῆρος: *«Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἂν ὅλον τὸν κόσμον κερδίῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ (τὴν ἠθικὴν του ὑπόστασιν) ζημιωθῇ;»* ἢ *«τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;»* (Ματθ. 13' 26).

10. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΤΙΜΗΝ

Ὄνομάζεται τιμὴ ἡ ὑπόληψις ἢ ἀγαθὴ περὶ ἡμῶν γνώμη τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ἀφ' οὗ δὲ σχηματισθῆ τοιαύτη ἀγαθὴ περὶ ἡμῶν γνώμη, ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι καὶ ἐκδηλοῦται κατὰ πολλοὺς τρόπους καὶ εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ τιμὴ ἀποβαίνει τὸ κάτοπτρον, εἰς τὸ ὁποῖον βλέπομεν τὸ «ἐγώ»

ἡμῶν εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τὴν βᾶσιν τῆς τιμῆς ἀποτελεῖ ἡ ἠθικότης ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ αἱ γνώσεις ἡμῶν, ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἰκανότης εἰς τὸ ἐπάγγελμά μας καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἰδιότητές μας ἐνισχύουν τὴν περὶ ἡμῶν ἀγαθὴν γνώμην τῶν ἄλλων.

Ὁφείλομεν νὰ φροντίζωμεν, ὥστε νὰ τυγχάνωμεν ὑπολήψεως εἰς τὴν κοινωνίαν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῶμεν, ὀφείλομεν δηλαδὴ νὰ εἴμεθα *φιλότιμοι*. Δὲν πρέπει βεβαίως ν' ἀποβλέπωμεν μονομερῶς εἰς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ «ἐγώ» ἡμῶν εἰς τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων. "Ὅταν δ' εὐρεθῶμεν εἰς τὸ δίλημμα πράττοντές τι συμφώνως πρὸς τὴν συνείδησίν μας νὰ ἔχωμεν ἢ τὴν αὐτοεκτίμησιν ἢ τὴν ἀποδοκιμασίαν τῶν ἄλλων, ὀφείλομεν, ἀφ' οὗ βεβαίως πρῶτον πεισθῶμεν διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς γνώμης μας καὶ τῆς ἐνεργείας μας, νὰ προτιμήσωμεν τὴν αὐτοεκτίμησιν καὶ ν' ἀδιαφορήσωμεν διὰ τὰς ἀποδοκιμασίας τῶν ἄλλων. Ἐν τούτοις ἡ ἀξία τῆς τιμῆς εἶναι προφανῆς. Οὐδεμίαν σοβαρὰν προσπάθειαν δυνάμεθα ν' ἀναλάβωμεν καὶ νὰ φέρωμεν αὐτὴν εἰς πέρας, ἂν οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι δὲν μᾶς ἐκτιμοῦν καὶ μᾶς ὑποπεύωνται. Ἐπειτα εἶναι προφανῆς ἡ παραμυθία καὶ ἡ ἰκανοποίησις, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ὅταν — χωρὶς ἡμεῖς νὰ ἐπιδιώκωμεν τοῦτο — βλέπωμεν τοὺς ἄλλους νὰ μᾶς ἐκτιμοῦν καὶ ν' ἀναγνωρίζουν τὰς προσπαθείας μας. Καὶ τέλος ἡ τιμὴ ἀποτελεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν *χαλινόν*, συγκρατοῦντα ἡμᾶς ἀπὸ πράξεις ἀναξίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ *κίνητρον* πρὸς τὴν ἀρετὴν. Καὶ βεβαίως τὰ ἐλατήρια ταῦτα δὲν εἶναι ἐκ τῶν εὐγενῶν, ἀλλ' ὅπως εἴμεθα οἱ ἄνθρωποι ἔχομεν ἀνάγκην καὶ αὐτῶν.

Τὴν παρὰ τῶν ἄλλων τιμὴν δυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν καὶ νὰ διατηρήσωμεν κατὰ τοὺς ἐξῆς δύο τρόπους : **ἀρνητικῶς** μὲν ὅταν μᾶς συνοδεύῃ πάντοτε ἡ αὐτοαισχύνη, ὅταν ἐντρεπώμεθα ὄχι μόνον τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ καὶ τὸν ἴδιον ἑαυτὸν μας, ὅταν ἀποφεύγωμεν νὰ πράξωμεν κάθε τι, τὸ ὁποῖον καὶ ἡμεῖς καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀποδοκιμάζει, ὅταν οὐδέποτε πράττωμέν τι, τὸ ὁποῖον θὰ διστάζωμεν νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνώπιον ὅλων τῶν ἀνθρώπων· **θετικῶς** δ' ἀποκτῶμεν τὴν τιμὴν, ὅταν πράττωμεν ἔργα ἀξία αὐτῆς.

Τὴν τιμὴν μας προσβαλλομένην καὶ διασυρομένην ὑπὸ τῶν ἄλλων διὰ διαδόσεως καὶ ὑπονοιῶν κακῶν περὶ ἡμῶν ἢ διὰ συκοφαντήσεως ἡμῶν ἔχομεν καθῆκον νὰ τὴν ὑπερασπιζώμεν. Αἱ συκοφαντικαὶ διαδόσεις, ἂν δὲν ἀποκρουσθοῦν μὲ ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα, δεικνύοντα τὴν ἀθωότητά μας, δυνατὸν νὰ γίνουσι πιστευτά. Ὑπονομεύεται τοιοῦτοτρόπως ἡ ὑπόληψίς μας καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ σοβαρὸν ἐμπόδιον διὰ κάθε προσπάθειάν μας καὶ ἐνέργειάν μας. Δὲν ἀρκεῖ νὰ εἴμεθα, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ νομιζώμεθα ἐνάρετοι. Ὑπερασπιζόμενοι δὲ τὴν τιμὴν μας πρέπει νὰ πράττωμεν τοῦτο μετὰ συνέσεως καὶ μετριοπαθείας, περιοριζόμενοι εἰς τὴν διὰ πραγματικῶν ἀποδείξεων ἀπόκρουσιν τῶν συκοφαντιῶν. Ὡσαύτως δὲν πρέπει ὑπερασπιζόμενοι τὴν τιμὴν μας νὰ πλέκωμεν ἐγκώμια τοῦ ἑαυτοῦ μας, οὔτε περιφρονητικῶς νὰ ἐκφραζώμεθα διὰ τοὺς ἀπὸ ἐμπάθειαν καὶ συμφέρον ὑπονομεύοντας τὴν τιμὴν μας, ἀφήγοντες τὴν κοινωνίαν νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἀναξιότητος αὐτῶν.

Πρὸς τὰ λεχθέντα δὲν ἀντιτίθενται τὰ χριστιανικὰ διδάγματα περὶ τιμῆς. Ὁ Σωτὴρ μακαρίζων τοὺς μαθητὰς του ὅταν ὑβρίζονται καὶ διώκονται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ταλανίζων δ' αὐτοὺς ὅταν ἐπαινοῦνται καὶ δοξάζονται, ἐννοεῖ ὅτι πρέπει νὰ προτιμᾷ τις πάντοτε τὴν αὐτοεκτίμησιν ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ Ἁγία Γραφή ἀποδίδει ἀξίαν εἰς τὴν τιμὴν : «*Αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς*» (Παροιμ. ΙΒ' 30). «*Φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι θησαυροὶ χρυσοῦ*» (Σοφ. Σειράχ, ΜΑ', 12—13). Εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην οἱ Ἀπόστολοι λέγουσι, ὅτι οἱ καταλαμβάνοντες ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα πρέπει νὰ ἔχουν καλὴν μαρτυρίαν (Πράξ. ΣΤ' 3, Τιμοθ. Γ' 7).

11. Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΞΙΑ ΑΥΤΗΣ

Ἔργασία λέγεται ἡ χρῆσις τῶν σωματικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνάμεων πρὸς ἐπιτέλειαν ἔργου τινὸς οἰουδήποτε.

Ἡ ἀξία τῆς ἐργασίας καταφαίνεται ἂν κατὰ πρῶτον ἀναλογισθῶμεν, ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν θ' ἀρυσθῶμεν τὰ μέσα πρὸς θεραπείαν τῶν ὑλικῶν ἡμῶν

ἀναγκῶν (τροφῆς, ἐνδυμασίας, κατοικίας). Ἐπειτα διὰ ταύτης ἀποτρέπονται τὰ κακὰ τῆς ἀργίας, ἡ ὁποία τοὺς μὲν πτωχοὺς παρασύρει εὐκόλως εἰς τὴν κλοπὴν καὶ ἄλλας ἐξευτελιστικὰς πράξεις, εἰς δὲ τοὺς πλουσίους γεννᾷ τὴν πλῆξιν, τὴν ἀνίαν καὶ τὴν ὑποχονδρίαν. Ἀλλὰ μόναι αἱ ἀπόψεις αὗται, ἐμφανίζουσαι τὴν ἐργασίαν ὡς ἐπιβεβλημένην ἀνάγκην, δὲν εἶναι ἀρκεταὶ διὰ νὰ μᾶς πείσουν περὶ τῆς ἀξίας αὐτῆς. Ἡ ἐργασία ἔχει ἀξίαν ὄχι μόνον ὡς ἐπιβεβλημένη ἀνάγκη, ἀλλὰ κυρίως ὡς μέσον χρησιμεῖον πρὸς διαμόρφωσιν ἡμῶν εἰς προσωπικότητα, ὡς ὑποχρέωσις πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ ὡς ὑπηρεσία πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ ἐργασία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία διαμορφώνει ἡμᾶς εἰς προσωπικότητα. Διὰ τῆς ἐργασίας καὶ ἐργαζόμενοι ἀποβαίνομεν προσωπικότητες. Καὶ αἱ σωματικὰ μᾶς δυνάμεις ἐνισχύονται δι' αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα ἡμῶν ἐθίζεται νὰ μὴ ἀδρανῆ, ἀλλὰ νὰ δρῷ καὶ νὰ ἐπινοῇ μέσα πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν παρεμβαλλομένων ἐκάστοτε εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν δυσχερειῶν. Ἐπειτα ἐκάστη ἐργασία ἀπαιτοῦσα πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν καὶ θέλησιν ἰσχυράν, μὴ καμπτομένην ἀπὸ τὰς δυσχερείας τῆς στιγμῆς, μᾶς συνηθίζει εἰς τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸ καθήκον καὶ χαλυβδώνει τὴν βούλησιν ἡμῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως διαμορφώνει ἡμᾶς εἰς προσωπικότητα. Ὑποχρέωσις πρὸς τὴν κοινωνίαν εἶναι ἡ ἐργασία, διότι δι' αὐτῆς προάγεται τελειοποιεῖται καὶ ἐκπολιτίζεται ἡ κοινωνία. Ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις ἡμῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν εἶναι αὕτη, διότι ζῶντες ἐν αὐτῇ καὶ ἀπολαμβάνοντες τῶν ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλως παραγομένων ποικίλων προϊόντων, ὀφείλομεν καὶ ἡμεῖς νὰ συνεισφέρωμεν εἰς ἀνταπόδοσιν τῶν ὄσων λαμβάνομεν ἐκ τῆς κοινωνίας. Ἄλλως ὁμοιάζομεν πρὸς παράσιτον, ὁ ὁποῖος σιτίζεται εἰς τὴν τράπεζαν τῆς κοινωνίας, χωρὶς νὰ εἰσφέρει καὶ αὐτὸς τὴν συμβολὴν του. Ὑπηρεσία τέλος πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ἡ ἐργασία, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῆς τελειοποιεῖται καὶ προάγεται ἡ κοινωνία καὶ ἐφ' ὅσον χρησιμεύει αὕτη καὶ ὡς μέσον πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ ἑαυτοῦ μᾶς εἰς ἠθικὸν χαρακτήρα. Καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγοι ὑπάρχουν καταδεικνύοντες τὴν μεγάλην ἀξίαν τῆς ἐργασίας· ἀρκεῖ μόνον νὰ ἀναλογισθῆ κανεὶς τὰ μεγάλα αὐτῆς δημιουργήματα καὶ νὰ φαντασθῆ τί θὰ ἦτο ἡ ἀνθρωπότης ἄνευ αὐτῆς. Ὁ Χρι-

στιανισμός αποδίδει μεγάλην αξίαν εις τὴν ἐργασίαν. Εἰς τὴν παραβολὴν τῶν ταλάντων (Ματθ. ΚΕ', 14—30) φέρεται ὁ οἰκοδοσπότης παραδίδων πρὸ τῆς ἀποδημίας του τὰ τάλαντά του εἰς τοὺς δούλους του καὶ ἀξίῳν ἀπ' αὐτοὺς νὰ ἐργασθοῦν ἐπ' αὐτῶν. Καὶ τοὺς μὲν δύο πρῶτους δούλους οἱ ὅποιοι ἐδιπλασίασαν αὐτά, τοὺς ἀνταμείβει πλουσιοπαρόχως, τὸν δὲ τρίτον ὁ ὅποιος ἔσκαψε καὶ τὰ ἔκρυψεν εἰς τὴν γῆν, τὸν ἀποκαλεῖ «ἀχρεῖον» (ἄχρηστον) καὶ διατάσσει νὰ τὸν ἐκβάλουν εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. «Διὰ τῆς παραβολῆς αὐτῆς», λέγει ὁ Holtzmann, «δ.ε.πα.δ.α.χ.ώ.γ.η.ε.ν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ Χριστιανισμὸς τοὺς λαοὺς του εἰς τὴν πνευματικὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐργασίαν».

12. ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (BRAUSEWETTER)

«Ἐκάστη ἐργασία, ἐκτελουμένη μὲ προσοχὴν καὶ λεπτότητα, ἀποτελεῖ ἔργον τέχνης. Δὲν εἶναι μόνον καλλιτέχνηαι ὁ ἀρχιτέκτων ὁ οἰκοδομῶν μέγαρα καὶ θέατρα καὶ μουσεῖα, οὐδ' ὁ ἐπιπλοποιός, ὁ παρασκευάζων ὠραῖα ἔπιπλα ἢ ὁ μηχανουργός, ὁ κατασκευάζων μηχανήματα. Ὁ χειροτέχνης, ὁ ἐκτελῶν μίαν ἐπιδιόρθωσιν μετὰ δεξιότητος, ὁ κλειθροποιός ὁ ἀνοίγων διὰ μιᾶς λαβίδος καὶ μιᾶς δεξιᾶς κινήσεως ἓν δύστροπον κλειθρον, ὁ κατασκευάζων κλείδας μὲ συμμετρικὰς σχισμὰς εἶναι καὶ αὐτοὶ καλλιτέχνηαι. Ὁ ἔμπορος ὁ διευθύνων τὸ γραφεῖον αὐτοῦ, ὁ ὑπάλληλος ὁ καταρτίζων εὐκρινεῖς καὶ καλλιγραφημένους πίνακας, ὁ ἀμαξηλάτης ὁ δαμάζων πυρώδεις ἵππους, ὁ ὀδηγὸς αὐτοκινήτου, ὁ ὀδηγῶν μὲ ἐκπλήσσοσαν ἀσφάλειαν τὸ αὐτοκίνητον διὰ μέσου τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν ἐμποδίων τῆς πολυσυχνάστου ὁδοῦ, ὁ κηπουρὸς ὁ φυτεύων θαυμασίας πρασιᾶς, ὁ καλλιεργῶν ρόδα, ὁ κεντρίζων κλάδους... πάντες οὗτοι δὲν εἶναι καλλιτέχνηαι; Ἡ μεγαλυτέρα ὅμως καλλιτέχνης εἶναι ἡ οἰκοδόμοισινα. Τὸ καθημερινὸν αὐτῆς ἔργον εἶναι, ὀρθῶς ἐξεταζόμενον, ἔργον τέχνης. Ἡ δὲν ἀποτελεῖ τέχνης νὰ δημιουργήσῃ τις εἰς ἓν ἀπλοῦν δωμάτιον τάξιν, χρῶμα καὶ ὠραιότητα, ἢ παράθυρα τὰ ὅποια βλέπουν εἰς ἐρήμους ὁδοὺς ἢ ἐλεεινάς

αύλας δι' ώραίων παραπετασμάτων και δροσερών και ζωηρώς χρωματισμένων άνθέων να τά καταστήση ως δια μαγείας τόσον αγαπητά και προσφιλή, ώστε όστις μέν κάθηται όπισθεν αύτών να νομίζη ότι εύρίσκεται εις ώραϊον κήπον, όστις δε διέρχεται πρό αύτών να τά άντιλαμβάνηται έν μέσφ τών λίθων και τών τοίχων ως όασιν, ή όποία τόν δροσίζει και να μη δύναται να σκεφθῆ άλλως, ει μη ότι όπισθεν τών παραθύρων τούτων κατοικούν ή όμόνοια και ή εύτυχία ; 'Η μεγίστη τέχνη είναι να κατορθώνη τις να δημιουργῆ από τó άπλουν τó ώραϊον, από τó ξηρόν τó άνθηρόν, από τó νεκρόν τó ζών. Εΐδον τεράστια μέγαρα έφωδιασμένα με μεταξωτούς τάπητας, με διακοσμημένους τούς τοίχους, με λαμπράς εικόνας, με πολυτελή επίπλωσιν, με λάμπουσιν από τó πυρ τήν έστιάν και έδοκίμασα έντός αύτών αΐσθημα ψύχους. Εΐδον οικίας με δύο δωμάτια και έν μαγειρείον. 'Αλλ' εις τó μικρόν τοϋτο βασίλειον έκυβέρνα μία αγαπώσα χείρ. 'Ανεπαύετο κανείς με εύχαρίστησιν εις τόν χώρον τοϋτον. "Όσοι εισήρχοντο εις τήν οικίαν ταύτην και εξήρχοντο έξ αύτης, ειχον έορτάσιμον όψιν και γελώντας όφθαλμούς. 'Εκπλήρου ως έργον τέχνης τήν έργασίαν σου, και τότε θα έννοήσης τήν αλήθειαν τής ώραίας και αρχαίας γερμανικής παροιμίας : "Επεσα και έκοιμήθηκα και ώνειρεύθηκα ότι ή ζωή ήτο χαρά. 'Εξύπνησα και να ! ή ζωή ήτο καθήκον. 'Εργάσθηκα και να ! τó καθήκον ήτο χαρά».

13. ΕΡΓΑΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

'Η έργασία παρέχει εις τόν έργαζόμενον τó ίερόν δικαίωμα τής έξ αύτης άμοιβής, ή όποία πρέπει να είναι τοσαύτη, ώστε να καθιστά εις αύτόν δυνατήν τήν διαβίωσιν άρμόζουσαν εις άνθρωπον και πληροϋσαν όλους τούς όρους τής υγιεινής και τής εύπρεπειάς και να έπιτρέπη τήν άνευ έμποδίων ανάπτυξιν τής προσωπικότητος αύτου. 'Όσαύτως ή άμοιβή πρέπει να είναι τοσαύτη, ώστε να άποβαίνη δυνατή ή άποταμίεϋσις ποσοϋ, τó όποϊον θα καταστήση δυνατήν τήν άνευ φροντίδων και άνετον ζωήν κατά τās ήμέρας τοϋ γήρατος, καθ' ός δέν δύναται τις να έργάζηται. 'Όσαύτως δικαίωμα τοϋ έργαζομένου είναι ή έξ-

ασφάλις της συντηρήσεώς του και της θεραπείας του κατά τὸν χρόνον τῆς ἀσθενείας καὶ ἡ παροχὴ κατ' ἔτος πρὸς ἀνάπαυσιν μηνιαίας ἀδείας μετὰ πλήρων ἀποδοχῶν. Πάντα ταῦτα δύνανται νὰ ἐπιτευχθοῦν διὰ τοῦ συστήματος τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὀργανωθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ν' ἀποκλείηται πᾶσα καταστρατήγησις αὐτοῦ εἴτε ἐκ μέρους τῶν ἐργαζομένων, εἴτε ἐκ μέρους τῶν μισθοδοτούντων.

Ἰδιαζούσης φύσεως εἶναι ἡ ἐργασία εἰς τὰ σύγχρονα ἐργοστάσια. Ἡ χαρὰ, τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο ἄλλοτε ὁ τεχνίτης ὁ δημιουργῶν καὶ τελειοποιῶν βαθμιαίως τὸ ἔργον αὐτοῦ, λείπει ἀπὸ τῆς ἐργασίας ταύτης. Ὁ ἐργάτης περιορίζεται διὰ ταύτης εἰς μηχανικὴν καὶ ἄψυχον ἐργασίαν, εἰς τὸν χειρισμὸν μιᾶς μόνον μηχανῆς, ἡ ἑνὸς τμήματος τοῦ μηχανήματος καὶ ὑποβιβάζεται οὕτως εἰς ἀπλοῦν συμπλήρωμα τῆς μηχανῆς. Ἡ μονοτονία καὶ ἡ ἀνία, ἡ ὁποία προέρχεται ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης, δύνανται νὰ μετριασθοῦν ἐκ τῆς δημιουργίας ὑγιεινῶν ὄρων εἰς τὰ ἐργοστάσια, ἐκ τῆς καθιερώσεως διαλειμμάτων τῆς ἐργασίας, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων διὰ ψυχαγωγικῶν μέσων ν' ἀλλάσῃ ἐντυπώσεις ὁ ἐργαζόμενος καὶ ἐκ τῆς ἐγκαρδίου σχέσεως καὶ τῆς ψυχικῆς ἐνώσεως μεταξὺ ἐργοδότη καὶ ἐργάτου. Ὡσαύτως καθισταμένης δυνατῆς τῆς διαρκοῦς ἀναπτύξεως καὶ τῆς συμπληρώσεως τῆς τεχνικῆς μορφώσεως τοῦ ἐργάτου, δὲν πρέπει ν' ἀποκλείηται ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατάληψις ἀνωτέρας θέσεως, ἡ ὁποία νὰ παρέχῃ εὐκαιρίαν πρὸς μεγαλυτέραν αὐτενέργειαν. Δὲν πρέπει ἄλλως τε νὰ λησμονηται, ὅτι καὶ εἰς αὐτάς τὰς καθαρῶς πνευματικὰς ἐργασίας ἀναγκάζεται τις πολλάκις νὰ ἐργάζεται μηχανικῶς, χωρὶς οὐδόλωσ νὰ αὐτενεργῇ ἢ νὰ προάγῃ ἑαυτὸν πνευματικῶς, ἀλλ' ὦν ὑποχρεωμένος νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὡς μηχανὴ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν. Οἱ ἐργάται τοῦ πνεύματος — ἰατροί, δικηγόροι, ὑπάλληλοι, καθηγηταὶ καὶ ἄλλοι — ὑποβάλλονται καὶ αὐτοὶ πολλάκις εἰς τοιαύτην ἄψυχον καὶ μηχανικὴν ἐργασίαν καὶ δοκιμάζουν καὶ οὗτοι τὴν ἐκ ταύτης πληξιν. Ἀπὸ τῶν δυσαρέστων τούτων συναισθημάτων δύνανται νὰ ἀπαλλαγῇ τις, ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων τρόπων,

καὶ διὰ τῆς συναισθήσεως, ὅτι ἐκπληροῖ τὸ καθῆκόν του ἀπέναντι ἑαυτοῦ, τῆς οἰκογενείας του καὶ τῆς κοινωνίας.

Τὰ ζητήματα τῆς ἐλλείψεως ἐργασίας καὶ τῆς ἐκ ταύτης δημιουργίας ἀνέργων ὡς καὶ τῆς ἀνεπαρκοῦς ἀμοιβῆς, ἀποτελοῦν μέρος τοῦ καλουμένου κοινωνικοῦ προβλήματος, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω. “Ὅσον δ’ ἀφορᾷ τὸν χρόνον τῆς καθ’ ἡμέραν ἐργασίας δύναται βεβαίως νὰ εἶναι οὗτος μικρότερος ἢ μεγαλύτερος καὶ νὰ ποικίλλῃ ἀναλόγως τοῦ εἴδους τῆς ἐργασίας, γενικῶς ὅμως ἀνεγνωρίσθη ὅτι αἱ ἐργάσιμοι ὧραι δὲν πρέπει νὰ ὑπερβαίνουν τὰς ὀκτῶ ἡμερησίως.

14. ΤΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΥΤΟΥ. ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ, ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΔΙ’ ΑΥΤΟ, ΕΞΑΣΚΗΣΙΣ ΑΥΤΟΥ

Ἡ ὠρισμένη ἐργασία ἦν μετέρχεται τις καλεῖται ἐπάγγελμα. Παραγομένη ἢ λέξις ἀπὸ τὸ ρῆμα «ἐπαγγέλλομαι» σημαίνει τὴν ἱεράν ὑπόσχεσιν, τὴν ὁποίαν δίδει τις περὶ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ ἱκανότητος καὶ τῆς ὠρισμένης ὑπηρεσίας, τὴν ὁποίαν θὰ προσφέρῃ εἰς τὴν κοινωνίαν. Τὸ ἐπάγγελμα προσδιορίζουν ἐκτὸς ἄλλων αἱ κλίσεις καὶ δεξιότητες ἡμῶν. Ὁ διαπνεόμενος ὅμως ὑπὸ χριστιανικοῦ πνεύματος ἀντιλαμβάνεται τὰς κλίσεις ταύτας ὡς τι ἀγαθόν, ἐμπιστευθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (Ματθ. ΚΕ’ 14—40). Ἀλλὰ τότε πλέον τὸ ἐπάγγελμα νοεῖται καὶ ὡς ἰδιαιτέρα *κλήσις*, τὴν ὁποίαν ἔχει ἕκαστος λάβει παρὰ τοῦ Θεοῦ ἢ ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὑποδειχθεὶς εἰς ἡμᾶς *κλήρος* τῆς ἐνεργείας ἡμῶν (Πράξ. Α’, 25). Ἡ ἀγάπη διὰ τοῦτο πρὸς τὸ ἐπάγγελμα, ὁ ἐνθουσιασμός δι’ αὐτὸ καὶ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς αὐτὸ εἶναι καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἔχει τις ὄχι μόνον ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ πρὸ παντὸς πρὸς τὸν Θεόν. Αὕτη εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις περὶ ἐπαγγέλματος.

Προκειμένου νὰ ἐκλέξῃ τις ἐπάγγελμα, ἂν θέλῃ καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον καὶ τὴν κοινωνίαν νὰ ἐξυπηρετήσῃ, πρέπει νὰ ἐπιδοθῇ εἰς ἐκείνην τὴν ἐργασίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνεται ὅτι εἶναι κατάλληλος. Ὡσαύτως ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ ἂν

έμπνέεται από τὸ φρόνημα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν, τὴν ὁποῖαν ἀπαιτοῦν ὠρισμένα ἐπαγγέλματα (π. χ. τοῦ ἱερέως, ἀξιωματικοῦ). Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀνάγκη, τὴν ὁποῖαν ἔχει ἡ κοινωνία δι' ὠρισμένα ἐπαγγέλματα ἢ ἡ πληθώρα, ἢ ὁποῖα παρατηρεῖται εἰς ἄλλα, πρέπει καὶ αὐταὶ νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος. Ἐὰν περὶ πάντων τούτων δὲν δύναται τις νὰ κρίνη μετ' ἀσφαλείας, τότε ὀφείλει νὰ ζητήσῃ τὴν γνώμην ἄλλων πεπειραμένων, οἵτινες γνωρίζοντες καὶ αὐτὸν καλῶς καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας, θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὸν συμβουλευσοῦν. Πρὸ παντὸς ὀφείλει νὰ μὴ δεσμευθῇ τις εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος ἀπὸ προλήψεως, ὅτι μερικὰ ἐπαγγέλματα εἶναι ἀνώτερα καὶ ἄλλα κατώτερα. Βεβαίως ὑπάρχουν ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἐπαγγέλματα, ἀλλ' ὅλα εἶναι ἐξ ἴσου χρήσιμα διὰ τὴν κοινωνίαν. Εἶναι λοιπὸν προτιμώτερον νὰ ἐπιδοθῇ τις εἰς ἐπάγγελμα, τὸ ὁποῖον φαίνεται εἰς αὐτὸν κατώτερον, ἀλλ' εἰς τὸ ὁποῖον λόγῳ τῆς ἱκανότητός του θὰ πρωτεύσῃ, ἢ ἐπιδιδόμενος εἰς ἐπάγγελμα, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἱκανός, νὰ δυσχεραίνῃ τὴν κοινωνικὴν μηχανὴν καὶ νὰ εἶναι κατ' οὐσίαν παράσιτος τῆς κοινωνίας. Ἐν γένει ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἐπαγγέλματος, ἀναλόγου πρὸς τὰς κλίσεις καὶ τὰς δεξιότηας ἡμῶν, εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς ἐπαγγελματικῆς εὐδοκίμῆσεως.

Μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπαγγέλματος ἔρχεται πλέον ἡ *προπαρασκευὴ* διὰ τὴν ἐξάσκησιν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ περιορισθῇ τις εἰς τὸ ν' ἀποκτήσῃ στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις καὶ δεξιότηας καὶ δι' αὐτῶν ἕν πτυχίον ἢ ἄδειαν διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος, ἀλλ' ὀφείλει ν' ἀποβλέψῃ εἰς τὸ πῶς θὰ καταρτισθῇ ὅσον τὸ δυνατόν τελειότερον. Οἱ ἀτελῶς καταρτισθέντες κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προπαρασκευῆς τῶν θὰ δοκιμάσουν πολλὰς πικρίας κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ θὰ στερηθοῦν τῆς χαρᾶς ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν γεννᾷ ἡ συναίσθησις, ὅτι προσφέρει τις πραγματικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἀπολαμβάνει τῆς ἐκτιμῆσεως αὐτῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν *ἐξάσκησιν* τοῦ ἐπαγγέλματος, πρέπει νὰ

ἐξαρθῆ, ὅτι ἡ βᾶσις καὶ προϋπόθεσις τῆς ἐπαγγελματικῆς εὐδοκιμήσεως εἶναι ἡ *ἠθικότης τοῦ ἐπαγγελματίου*. Μόνον διὰ τῆς εὐσυνειδησίας του καὶ τῆς εἰλικρινείας του δύναται ὁ ἐπαγγελματίας νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐμπιστοῦνην τῆς κοινωνίας καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κύκλου τῶν ἐργασιῶν του. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον ἡ ἠθικότης τοῦ ἐπαγγελματίου ἀνυψώνει τὸ ἐπάγγελμα ἀπὸ ἀπλοῦ βιοποριστικοῦ μέσου εἰς μέσον πρὸς ἠθικὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνίας καὶ ἀναδεικνύει τὸν ἐπαγγελματίαν διδάσκαλον τῆς ἠθικῆς, ἀνώτερον πολὺ πολλῶν ἠθικολόγων. Οἱ ἄνθρωποι βλέποντες τοὺς ἐπαγγελματίας τηροῦντας κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, διδάσκονται ἐμπράκτως τὴν ἠθικότητα, παρακινουῦνται εἰς μίμησιν καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνεται διὰ τοῦ ἐπαγγέλματος ἡ ἠθικὴ ἀνύψωσις τῆς κοινωνίας. Ἄλλὰ καὶ *φιλανθρωπῶς* πρέπει νὰ μετέρχηται τις τὸ ἐπάγγελμά του, μὴ διστάζων νὰ προσφέρῃ ἀντὶ ἐλαχίστης τιμῆς ἢ καὶ ὄλως δωρεὰν τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ὅταν πρόκειται δι' αὐτοῦ νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀναξιοπαθοῦντα ἄτομα. Ἐν γένει διὰ νὰ εὐδοκιμήσῃ τις κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός του πρέπει νὰ αἰσθάνηται τὴν καλουμένην *ἐπαγγελματικὴν χαρὰν*, νὰ ἐμπνέηται ἀπὸ ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμὸν πρὸς τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ, νὰ πείσῃ ἑαυτὸν ὅτι προσφέρει διὰ τούτου μεγάλην ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν κοινωνίαν καὶ νὰ εἶναι ἀφωσιωμένος πρὸς αὐτό. Διὰ νὰ ἴσταται τις ὡσαύτως εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐπαγγέλματός του πρέπει νὰ μὴ ἀρκεσθῆ εἰς ὅσα ἔμαθε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του, ἀλλὰ νὰ παρακολουθῆ τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὰς προόδους τοῦ ἐπαγγέλματός του καὶ νὰ προσπαθῆ καὶ αὐτὸς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν τελειοποίησιν αὐτοῦ. Ἄλλη ἀπαραίτητος ἰδιότης τοῦ καλοῦ ἐπαγγελματίου εἶναι ἡ *ἐπαγγελματικὴ ἀξιοπρέπεια* κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ ἡ τήρησις τοῦ *ἐπαγγελματικοῦ μυστικοῦ* καὶ τῆς *ἐπαγγελματικῆς ἐχεμυθείας*. Ὡσαύτως οὐδέποτε πρέπει μὲ ἐλαφρὰν τὴν συνείδησιν νὰ σπεύσῃ ν' ἀνέλθῃ βαθμίδας διὰ τὰς ὁποίας δὲν ἔχει δυνάμεις, ὅποτε θ' ἀποβῆ πρόξενος μεγάλης ζημίας καὶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν. Τέλος διὰ τὴν ἀκριβῆ καὶ εὐσυνειδητον ἐκτέλεσιν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος πρέπει ὁ

ἐπαγγελματίας νὰ εἶναι ἕτοιμος νὰ ὑποστῆ καὶ τὰς μεγίστας τῶν θυσιῶν.

15. ΤΡΑΓΙΚΗ ΟΨΙΣ ΕΚΑΣΤΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ

Ἐκαστον ἐπάγγελμα ἔχει καὶ τὴν τραγικὴν αὐτοῦ ὄψιν. Εἶναι ἡ μοῖρα, ἀλλὰ καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἐργαζομένου νὰ εἶναι λαμπάς, ἡ ὁποία καίεται καὶ φθείρεται διὰ νὰ φωτίσῃ ἄλλους. «*Ἄλλοις δουλεύων ἀναλίσκει τις τὸν βίον*». Αἱ θυσίαι τὰς ὁποίας ἐπιβάλλει πολλάκις ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος εἶναι τόσον μεγάλαι, ὥστε νὰ κάμπηται τις ὑπὸ τὸ βάρος αὐτῶν. Αἱ ἀπαιτήσεις ἐπὶ πλέον, αἱ ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐπαγγέλματος, ἐξαναγκάζουν πολλάκις τὸν ἄνθρωπον νὰ παραιτηθῆ πολλῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα φέρουν τὴν χάραν καὶ τὴν εὐτυχίαν εἰς τὴν ζωὴν. Ἐκτὸς τούτου ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει μὲν ὡς κύριον σκοπὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος, ἀλλὰ ὡς ἀρχηγὸς ἢ μέλος τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, ὡς μέλος τῆς κοινωνίας, ὡς ἄτομον τέλος αἰσθανόμενον εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐκτὸς τῶν ἐπαγγελματικῶν καὶ ἄλλας κλίσεις καὶ δεξιότητας, ἐπιδιώκει καὶ ἄλλους σκοπούς, οἱ ὁποῖοι δύνανται καὶ αὐτοὶ νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπαγγέλματα. Δημιουργεῖται οὕτω πολλάκις ἀντίθεσις μεταξὺ ἐπαγγέλματος καὶ ἐπαγγέλματος. Ὁ οἰκογενειάρχης π.χ. ἢ ἡ οἰκοδέσποινα, μετερχόμενοι ἐπάγγελμά τι, αἰσθάνονται ὅτι ἐμποδίζονται δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν οἰκογενειακῶν αὐτῶν καθηκόντων. Ὡσαύτως ὁ καλλιτέχνης, ζωγράφος ἢ γλύπτῃς, ὁ ἔχων μαθητάς, τοὺς ὁποίους διδάσκει, ἢ ὁ ἔχων ἐπιδοθῆ εἰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας καθηγητῆς, μετὰ πόνου διαθέτουν τὸν χρόνον, τὸν ὁποῖον ἠδύναντο νὰ καταναλώσουν διὰ δημιουργικὴν ἐργασίαν. διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἐπαγγελματικῶν τῶν καθηκόντων. Ἄλλοτε πάλιν δύο ἰδανικά, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξ ἴσου ἐνθουσιᾷ τις — π. χ. πατρίς—ἀνθρωπότης (εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ τὸν στρατιωτικόν), ἀγάπη—δικαιοσύνη (εἰς τὸν δικαστῆν)— ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν πρὸς ἄλληλα διὰ τοῦ ἐπαγγέλματος. Ὅφειλε τις ὅμως, σταθμίζων τὴν ἀξίαν τῶν ἰδανικῶν, ἢ νὰ ζητήσῃ ἐν μέτρῳ νὰ ἱκανοποιήσῃ ἀμφοτέρα ἢ νὰ

παραιτηθῆ τοῦ κατωτέρου χάριν ἐκείνου, τὸ ὅποιον νομίζει ἀνώτερον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδέποτε πρέπει ν' ἀπολείπη ἡ συναίσθησις, ὅτι τὸ ἐπάγγελμα ἀποτελεῖ ἱεράν ὑπόσχεσιν, τὴν ὁποῖαν ἔδωκέ τις ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ἡ μηχανικὴ ἐπὶ πλέον καὶ ἄψυχος ἐργασία, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ οὐδενὸς ἐπαγγέλματος ἀπολείπουν, δημιουργοῦν, ὡς ἐλέγχθη ἀνωτέρω, εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐργαζομένου τὸν κάματον καὶ τὴν πληξιν. Ἡ συναίσθησις ὅμως, ὅτι πρέπει νὰ δείξη τις πίστιν πρὸς τὸ ἐπαγγελματικὸν καθῆκον καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ προσφέρει ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν κοινωνίαν, μετριάζουν κατὰ πολὺ τὰ δυσάρεστα ταῦτα συναισθήματα.

16. Η ΔΗΘΕΝ ΙΔΙΟΝΟΜΙΑ ΜΕΡΙΚΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ. ΗΘΙΚΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΠΡΟΚΥΠΤΟΝΤΕΣ ΕΞ ΑΥΤΩΝ

Συχνάκις γίνεται λόγος περὶ ἰδιονομίας ἐπαγγελμάτων τι-
νῶν. Ἀναφέρεται δηλαδή ὅτι ὑπάρχουν ἐπαγγέλματα π. χ. τοῦ
ἐμπόρου, τοῦ χρηματιστοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ διπλωμάτου κτλ.,
τὰ ὁποῖα διέπονται ὑπὸ ἰδίων νόμων καὶ εἰς τὰ ὁποῖα δὲν δύ-
ναται τις νὰ εὐδοκιμήσῃ ἂν θελήσῃ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς αὐτὰ τὰς
ἠθικὰς ἀρχάς. Προβάλλεται δ' ἐπὶ πλέον ὁ δισχυρισμὸς, ὅτι δύ-
ναται τις κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τῶν ἐπαγγελμάτων τούτων νὰ
μεταχειρίζηται καὶ μέσα, μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, νὰ
εἶναι ὅμως ἠθικὸς ἄνθρωπος, ἂν κατὰ τὰς λοιπὰς σχέσεις τοῦ
βίου αὐτοῦ τηρῆ ἀπαρεγκλίτως τὰς ἠθικὰς ἀρχάς. Τοιαύτη ὅμως
θεωρία οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀληθῆς καὶ ἐφαρμόσι-
μος. Βεβαίως ὁ ἔμπορος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐνεργῆ καὶ νὰ
σκέπτηται ἐμπορικῶς. Ἐχει ὑποχρεώσεις πρὸς τοὺς πιστωτὰς
αὐτοῦ, πρὸς τοὺς ὑπαλλήλους του, πρὸς ἑαυτὸν, τὴν οἰκογέ-
νειάν του καὶ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας του, ἢ ὁποῖα θὰ
διαταραχθῆ ἐκ τῆς ἀποτυχίας τῶν ἐπιχειρήσεων του. Δὲν διευ-
θύνει φιλανθρωπικὸν ἴδρυμα, ἀλλ' ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν καὶ
ἔχει καθῆκον ν' ἀπαιτῆ τὴν ἐντὸς τῆς ὠρισμένης προθεσμίας ἐκ-
πλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν μετ' αὐτοῦ συναλλασσομένων,
νὰ πωλῆ πάντοτε εἰς τὰς τρεχούσας τιμὰς, ν' ἀποκομίζῃ πάν-
τοτε κέρδος ἐκ τῶν ἐπιχειρήσεων του καὶ μάλιστα τοσοῦτον,

ὥστε μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν δαπανῶν τῆς ἐπιχειρήσεως ν' ἀπομείνη ἀρκετὸν ποσὸν καὶ διὰ τὰς ἀμέσους αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ δι' ἀποταμίευσιν πρὸς ἀντιμετώπισιν ζημιῶν, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ προκύψουν εἰς τὸ μέλλον. Πάντα τὰ μνημονευθέντα ἀποτελοῦν τὴν ἰδιονομίαν τοῦ ἐμπορίου. Ὅτι ὅμως τὸ ἐμπόριον ἐπιβάλλει ν' ἀναιρῆ τις τὰς ὑποσχέσεις του, νὰ ψεύδῃται, νὰ ἐξαπατᾷ τοὺς πελάτας του, μεταχειριζόμενος ψευδῆ μέτρα καὶ σταθμά, νοθεύων τὰ εἶδη, τὰ ὁποῖα πωλεῖ, παρουσιάζων καὶ πωλῶν τὰς κατωτέρας ποιότητας ἐμπορεύματος ὡς ἀνωτέρας, τοῦτο οὐδαμῶς εἶναι ἀληθές. Ὁ ἐνεργῶν οὕτως ἔμπορος καὶ ἐπαγγελματικῶς ζημιοῦται καὶ ἀνήθικος ἄνθρωπος εἶναι, καὶ ἂν ἀκόμη κατὰ τὰς λοιπὰς σχέσεις τῆς ζωῆς του δεικνύεται ἠθικός. Ὅμοίως ὁ χρηματιστὴς πρέπει πάντοτε ν' ἀποκομίζῃ μιστείαν ἐκ τῶν πελατῶν αὐτοῦ, συμβουλευὼν αὐτοὺς πῶς ἀσφαλέστερον θὰ τοποθετήσουν τὰ ἀποταμιεύματά των, πρέπει νὰ ἐνεργῇ μετὰ περισκέψεως ἀγοράζων εἰς χαμηλὰς τιμὰς, τὰς ἀξίας ἐκείνας, διὰ τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τῆς πείρας του ἔχει ἐνδείξεις ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ ὑψωθοῦν. Πρέπει ἐν γένει νὰ ἐνεργῇ καὶ νὰ σκέπτεται ὡς χρηματιστὴς. Ἄλλ' ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ἔχει καὶ μεγάλας ὑποχρεώσεις ἀπέναντι τῆς κοινωνίας. Τὸ χρηματιστήριον εἶναι τὸ κάτοπτρον τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως μιᾶς χώρας, καὶ ὁ ἐγκέφαλος ἢ ἡ καρδιά τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς αὐτῆς. Ὁ χρηματιστὴς λοιπὸν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκων ἀθέμιτον καὶ ταχὺν πλουτισμόν, διὰ τεχνασμάτων ἀναβιβάζει καὶ καταβιβάζει αὐθαιρέτως τὰς χρηματιστηριακὰς ἀξίας, ἐπιφέρων ὀδυνηρὰς καταστροφὰς εἰς ὅλα τὰ κοινωνικὰ στρώματα καὶ ἀναστατώνων τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας, μόνον καὶ μόνον χάριν τοῦ ἰδίου κέρδους, ὁ τοιοῦτος χρηματιστὴς εἶναι ἀνήθικος καὶ ἀσυνείδητος ἄνθρωπος, ἔστω καὶ ἂν ἐκτὸς τοῦ χρηματιστηρίου δεικνύεται ἠθικός καὶ τίμιος. Εἶναι ἀληθὴς ἔχθρὸς τῆς κοινωνίας. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ περὶ τοῦ πολιτικοῦ καὶ διπλωμάτου. Καὶ οὗτοι ὀφείλουν οὔτε εὐπιστοὶ νὰ εἶναι, ἀποδεχόμενοι ὡς ἀληθῆ ὅσα λέγουν οἱ ἀντίπαλοί των, οὔτε πρὶν ἢ πεισθοῦν περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἀντιπροσώπων ἄλλων κρατῶν, νὰ ἐμπιστεύονται εἰς αὐτοὺς τὰς προθέσεις των, τουναντίον δὲ νὰ προσπαθοῦν νὰ διίδουν τὰς ἀποκρύφους σκέψεις καὶ

διαθέσεις αὐτῶν. Ἄλλ' εἶναι πλάνη νὰ πιστεῦται κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Μακιαβέλλη, ὅτι ὁ πολιτικός ἐπιβάλλεται νὰ μεταχειρισθῆ καὶ τὰ μᾶλλον ἔκνομα καὶ ἀνήθικα μέσα διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους τὸ ὁποῖον διοικεῖ καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς δράσεως δὲν πρέπει νὰ μετρηταί μετὰ τὸ μέτρον μετὰ τὸ ὁποῖον μετρεῖται ἡ ἠθικότης τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Ἡ πείρα μαρτυρεῖ ὅτι οἱ πολιτικοὶ οἱ ἀκολουθήσαντες τὸν Μακιαβελλισμὸν καὶ εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν κακὰς ὑπηρεσίας προσέφερον καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ἀνθρωπίνην ἀξίαν των — τὸ πολυτιμότερον τὸ ὁποῖον ἔχει τις — κατέστρεψαν. Ἄλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἔχει ἐπικρατήσῃ ἡ συνήθεια νὰ παραβλέπωνται αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, εἰς ὠρισμένα ἐπαγγέλματα ὀφείλει νὰ δράσῃ τις μεταρρυθμιστικῶς εἰς αὐτά, καὶ νὰ φροντίσῃ ὥστε νὰ ἐφαρμόζωνται καὶ νὰ ἐπικρατοῦν καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ εἰς τὰς χρηματιστηριακὰς ἐργασίας καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί. Ὡσαύτως γίνεται πολλάκις λόγος περὶ ἠθικῶν κινδύνων προερχομένων ἐξ ὠρισμένων ἐπαγγελμάτων (π. χ. τοῦ ἠθοποιοῦ, τῆς χορευτρίας κτλ.). Ἄλλὰ οἱ κίνδυνοι οὗτοι προέρχονται οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐπαγγέλματος, ἀλλ' ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀσκεῖται τοῦτο. Ὄφειλει λοιπὸν νὰ δράσῃ τις καὶ εἰς τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα μεταρρυθμιστικῶς καὶ νὰ δείξῃ ἐμπράκτως, ὅτι ὁ μετερχόμενος ταῦτα καλλιτέχνης δύναται κάλλιστα καὶ ὀφείλει νὰ εἶναι πρὸ παντὸς ἠθικὸς ἄνθρωπος.

17. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟΣ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Εἰς τὰ ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα (τοῦ ἱατροῦ, δικηγόρου, ἐμπόρου κτλ.) δημιουργεῖται συχνάκις ὁ καλούμενος ἐπαγγελματικὸς ἀνταγωνισμὸς. Τὰ μόνον ἠθικῶς ἐπιτρεπόμενα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέσα διὰ τὴν ἐπαγγελματικὴν ἐπικράτησιν εἶναι ἡ εὐσυνειδησία καὶ ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀξία τοῦ ἐπαγγελματίου. Ἡ κατασυκοφάντησις τοῦ ὁμοτέχνου, ὁ διασυρμὸς τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς του ἰκανότητος, ἀνειλικρινεῖς καὶ ψευδεῖς διαφημίσεις ὑποσχόμεναι πράγματα μὴ δυνάμενα νὰ ἐκπληρωθοῦν, ἄλλοι ἐξευτελιστικοὶ τρόποι πρὸς ἄγραν πελατῶν, ἡ παροχὴ τῶν ὑπηρεσιῶν εἰς τὸν πελάτην ἀντί

έξευτελιστικοῦ τιμήματος καὶ ἡ ἐφαρμογὴ ἐν γένει τοιούτων μεθόδων καὶ τὸν ἐπαγγελματίαν βλάπτουν καιρῶς καὶ τὴν κοινωνίαν ζημιοῦν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐπάγγελμα ἐξευτελίζουν καὶ γεννοῦν τὴν δυσπιστίαν τῆς κοινωνίας πρὸς τοὺς μετερχομένους αὐτό. Τὰς παρεκτροπὰς ταύτας εἶναι κεκλημέναι νὰ προλαμβάνουν καὶ νὰ τιμωροῦν αἱ ἐπαγγελματικαὶ ἐνώσεις ἢ τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα, τῶν ὁποίων ὡς κύριος σκοπὸς δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται μόνον ἡ προαγωγὴ τῶν ταξικῶν συμφερόντων ἐπὶ ζημίᾳ μάλιστα τῆς λοιπῆς κοινωνίας, ὡς ἀτυχῶς ἐνίοτε συμβαίνει, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ περιφρούρησις τῆς ἐπαγγελματικῆς τιμῆς. Οἱ μὴ ἀσκοῦντες ἠθικῶς τὴν ἐργασίαν τῶν ἐπαγγελματίαι πρέπει ν' ἀποβάλλωνται τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων, οὕτως ὥστε νὰ ἐδραιωθῇ ἡ πεποίθησις εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅτι οἱ ἀνήκοντες εἰς αὐτὴν εἶναι τίμιοι καὶ εὐσυνείδητοι ἐπαγγελματίαι.

18. ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

“Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐπαγγέλματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ μετέρχωνται αἱ γυναῖκες, πρέπει πρὸ παντὸς νὰ λεχθῇ, ὅτι οὔτε οἱ λοιποὶ ἄνθρωποι οὔτε αὐταὶ αἱ ἴδιαι πρέπει νὰ ὑποτιμοῦν τὴν μεγίστην σημασίαν καὶ ἀξίαν τῶν καθηκόντων τῆς οἰκοδεσποίνης. Οὔτε δευτερευούσης σημασίας εἶναι τὰ καθήκοντα ταῦτα, οὔτε μικραὶ αἱ δεξιότητες καὶ ἰκανότητες, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν. Ὁ οἶκος ἀποτελεῖ ὄργανισμὸν πολυσχιδῆ, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περίβλεπτον θέσιν κατέχει ἡ οἰκοδέσποινα. Ἡ διατήρησις τῆς καθαριότητος, τῆς ταξέως καὶ τῆς εὐπρεπείας εἰς τὴν οἰκίαν, ὁ ἔθισμός τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν οἰκογένειαν νὰ συμμορφῶνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ὑγιεινῆς, τῆς καθαριότητος κτλ., ἢ μετὰ καλαισθησίας διακόσμησις τῆς οἰκίας, ἢ διαχείρισις τῶν χρημάτων διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καὶ ἀνέτως νὰ δαιτᾶται αὕτη καὶ σπατάλη νὰ μὴ γίνηται καὶ ἄλλα τοιαῦτα καθήκοντα τῆς οἰκοδεσποίνης, καὶ θέλησιν ἰσχυρὰν καὶ εὐστροφίαν πνεύματος ἀπαιτοῦν, καὶ φέρουν τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐτυχίαν εἰς ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας.” Ἐπειτα ἔρχεται ἡ

άγωγή τών τέκνων, ή όποία εΐναι έργον κυρίως τής μητρός. Αύτη θά παρακολουθήση τήν σωματικήν και πνευματικήν εξέλιξιν τών τέκνων της, θά διατελή εις διαρκή ψυχικήν έπαφήν μετ' αυτών, θά βλέπη τήν βαθμιαίως συντελουμένην εις αυτά μεταβολήν, θά φροντίζη νά μαντεύη τούς ένδομύχους αυτών στοχασμούς, θά παρατηρή τās κλίσεις και τās διαθέσεις αυτών και θά προσπαθή νά καταπνίγη τās κακάς και νά ένισχύη τās άγαθάς, θά παρακολουθή τήν πρόοδον αυτών εις τό σχολειον και θά μεταδώση έν γένει εις αυτά τά χαρίσματα τοϋ πνεύματος και τής καρδιάς της. Γυνή άμόρφωτος θά ήδίκει πολύ τά τέκνα της, ή άνάγκη δέ τής γενικεύσεως γυναικείας έκπαιδεύσεως άναλόγου πρὸς τήν φύσιν τής γυναικός, μεταδιδούσης εις αυτήν ήθικόν φρόνημα και γνώσεις ὅσον τὸ δυνατόν ευρυτέρας, εΐναι έπιτακτική. Τοιαύτα καθήκοντα έκπληρουσα ή γυνή ὡς οίκοδέσποινα προσφέρει μεγίστην ύπηρεσίαν εις τήν κοινωνίαν. "Οτι ὅμως δέν άπαγορεύεται νά μετέρχηται αύτη και άλλα έπαγγέλματα έκτός τοϋ οΐκου —και μάλιστα ὅταν εΐναι άγαμος— άν αισθάνεται κλίσιν πρὸς αυτά ή άν οικονομικαί άνάγκαι έπιβάλλουν τήν έκτός τοϋ οΐκου έργασίαν—τοϋτο εΐναι προφανές. Καί ύπάρχουν μὲν έπαγγέλματα ιδιάζοντα περισσότερο εις τήν γυναικείαν φύσιν (διδασκαλίσης, ραπτρίας, παιδαγωγού, έργατρίας εις έργοστάσια, εις τά όποια μόνον γυναικες έργάζονται), αλλά και ή έπίδοσις εις έργα, εις τά όποια άσχολοϋνται συνήθως οί άνδρες, δέν εΐναι τι τὸ άπαγορευτέον. "Ο,τι δηθεν αί γυναικες στεροϋνται εκ φύσεως ίκανότητος και δεξιότητος δια τoιαύτας έργασίας δέν εΐναι άληθές. Η πείρα μαρτυρεΐ, ὅτι πολλαί γυναικες και ὡς υπάλληλοι και ὡς έπιστήμονες προσφέρουν μεγάλας ύπηρεσίας. Διά τήν οίκοδέσποιναν προκύπτει έν πάση περιπτώσει ή δυσχέρεια πῶς θά συμβιβάση τά έκτός τοϋ οΐκου καθήκοντά της πρὸς τά τής οίκοδεσποίνης και τοϋτο εΐναι σημεΐον, εις τὸ όποϊον πρέπει τις πολύ νά προσέξη. "Οσον δ' άφορᾷ τούς κινδύνους, τούς όποιους έγκλείει ή έκτός τοϋ οΐκου έργασία, βεβαίως δέν πρέπει οϋτοι νά υποτιμῶνται, άλλ' έν πάση περιπτώσει τὸ άτομον τὸ διαπνεόμενον υπό ήθικοϋ φρονήματος δύναται νά προφυλάξη έαυτὸ άπό τοιοϋτων κινδύων και νά έπιβάλη εις πάντας τὸν σεβασμόν.

19. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΣΙΤΙΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Ἡ διάκρισις τῶν ἐπαγγελημάτων εἰς *παραγωγικά* καὶ *παρασιτικά* δὲν εἶναι ἀπολύτως ὀρθή. Τὸ ἐμπόριον καὶ ὁ μεταπρατισμὸς εἶναι ἐπαγγέλματα ἀπαραίτητα διὰ τὴν συντήρησιν τῆς κοινωνίας, καθ' ὅσον οἱ μετερχόμενοι ταῦτα παραλαμβάνοντες τὰ εἶδη ἀπὸ τὸν τόπον τῆς παραγωγῆς, μεταβιβάζουν ταῦτα εἰς διάφορα μέρη καὶ προσφέρουν οὕτως αὐτὰ εἰς τὸν καταναλωτὴν. Εἰς παρασιτικά μεταβάλλονται τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα, ὅταν ἐκλέγη τις ταῦτα ὡς ἀκοπώτερα ἢ ὅταν ἐπιδίδεται εἰς ταῦτα, παραβλέπων τὴν ὑπάρχουσαν εἰς αὐτὰ πληθώραν καὶ δημιουργῶν οὕτω δυσχέρειαν διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν (ἐμπορικὴν κρίσιν). Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς τάσεως πρὸς συρροὴν εἰς τὰς πόλεις, τῆς καλουμένης ἀστυφιλίας (Urbanismus). Τὸ νὰ ἐγκαταλίπη τις τὸ χωρίον καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν πόλιν, διότι ἔχει τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἐκεῖ δύναται νὰ ἐργασθῇ ἐπωφελέστερον καὶ δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν κακόν τι. Νὰ ἐγκαταλίπη τις ὅμως ἐργασίαν ἐπωφελῆ καὶ διὰ τὸ ἄτομόν του καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν, ἀπλῶς διότι εὐρίσκει τὸν βίον εἰς τὰς πόλεις ἀνετώτερον, ἀποτελεῖ ἀδίκημα καὶ διὰ τὸ ἄτομον καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ἀστυφιλία δύναται ν' ἀνακοπῇ διὰ τῆς δημιουργίας τῶν ἀγροπόλεων, αἱ ὁποῖαι ἰδρυόμεναι εἰς κέντρα ἀγροτικῶν περιφερειῶν καὶ συνδεόμεναι δι' εὐθηνῆς συγκοινωνίας μὲ τοὺς πέριξ ἀγροτικούς συνοικισμούς, θὰ παρέχουν εἰς τοὺς ἀγρότας σχολεῖα πλήρη, βιβλιοθήκας καὶ ὅλα ἐν γένει τὰ μέσα πρὸς μόρφωσιν καὶ ψυχαγωγίαν, τὰ ὁποῖα εὐρίσκει τις εἰς τὰς μεγάλας πόλεις. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ συνήθως καλούμενα παραγωγικά ἐπαγγέλματα δὲν πρέπει ν' ἀποφεύγωνται καὶ νὰ ὑποτιμῶνται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν νεότητα. Πᾶσα προσπάθεια πρὸς αὔξησιν καὶ τελειοποίησιν τῆς παραγωγῆς τῆς χώρας μας πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς τίτλος τιμῆς καὶ ὡς μεγάλη ἐθνικὴ ὑπηρεσία.

20. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΗ ΥΠΑΡΞΕΩΣ ΑΥΤΩΝ

Διὰ τοῦ ἐπαγγέλματος καταλαμβάνει ὁ ἄνθρωπος ὠρισμένην θέσιν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ κατατάσσεται εἰς τὴν ἀνάλογον

κοινωνικήν τάξιν. Τάξεις, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται διὰ τῆς καταγωγῆς μόνον καὶ τοῦ χρήματος, πρέπει νὰ ἐξαφανισθοῦν. Τάξεις ὅμως αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπαγγέλματος οὔτε δύνανται, οὔτε πρέπει νὰ καταργηθοῦν, διότι, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ κοινωνία δύναται νὰ διατηρηθῆ καὶ νὰ προαχθῆ μόνον διὰ τῆς κατανομῆς τῶν μελῶν αὐτῆς εἰς διαφόρους τάξεις, ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυῆς ἐκάστου.

Εἶναι πλάνη νὰ πιστευῆται, ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπιβάλλει τὴν κατάργησιν τῶν τάξεων, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπαγγέλματος. Βεβαίως ὁ Ἰησοῦς διεκήρυξε τὴν ἰσότητά πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκάλεσεν ὅλους εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Πατρὸς Του. Ἄλλ' ὅτι καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ ὁ Παῦλος δέχονται τὴν ὕπαρξιν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, διαφορῶν αἱ ὁποῖαι προκύπτουν ἐκ τῆς ἰδιαζούσης εἰς ἕκαστον ἄτομον προδιαθέσεως καὶ κλίσεως, τοῦτο εἶναι ἀναντίρρητον. Εἰς τὴν παραβολὴν τῶν ταλάντων (Ματθ. ΚΕ΄) ὁ οἰκοδεσπότης φέρεται ἐμπιστευόμενος εἰς τοὺς δούλους του τὰ διάφορα ποσά, ὁ δὲ Παῦλος ὁμιλεῖ περὶ διαφορῶν χαρισμάτων καὶ παρομοιάζει τὴν Ἐκκλησίαν πρὸς σῶμα, ἔχον κεφαλὴν μὲν τὸν Χριστόν, τοὺς δὲ χριστιανοὺς μέλη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐκτελεῖ διάφορον λειτουργίαν (Α΄ Κοριν. 12-30).

Ἡ ὕπαρξις τάξεων εἰς τὴν ἀνθρωπότητα βασίζεται ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθορισθείσης φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Βεβαίως διὰ τῶν διαφορῶν τούτων ἀναπτύσσονται ἐγωιστικαὶ διαθέσεις καὶ τάσεις τόσον εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰς ἀνωτέρας ὅσον καὶ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις. Συγχρόνως ὅμως δημιουργοῦνται δι' αὐτῶν καὶ παρακινήσεις πρὸς πίστιν, ἐξυπηρέτησιν καὶ βοήθειαν τῶν ἀνωτέρων πρὸς τοὺς κατωτέρους καὶ ἀντιστρόφως. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παρακινηθοῦν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἐξυπηρέτησιν, βοήθειαν καὶ προαγωγὴν, εἰς διαμόρφωσιν χριστιανικοῦ χαρακτῆρος, διαπνεομένου ὑπὸ ἀγάπης, ἂν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀπετέλουν μᾶζαν ἀτόμων, μὴ διαφερόντων ἀπ' ἀλλήλων, ἕκαστον τῶν ὁποίων θὰ εἶχε τὰ αὐτὰ χαρίσματα καὶ τὰ αὐτὰ ἀγαθὰ ; Αἱ ἐκ τῆς τάξεως λοι-

πόν προκύπτουσαι διαφοραὶ αὐταὶ χρησιμεύουν ὡς μέσον τῆς ἠθικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἐξίσωσις δὲ καὶ ἐξάλειψις αὐτῶν δὲν ἀποτελεῖ ἰδανικόν, πρὸς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ τείνη ὁ Χριστιανός. Τοιαύτη ἐξάλειψις θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψῃ μόνον παραγνωριζομένων τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως καθωρισμένων διαφορῶν, θὰ διετηρεῖτο δὲ μόνον διὰ τῆς καταπατήσεως τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων καὶ οὐδόλως θ' ἀπετέλει κέρδος διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου.

Βεβαίως ὅμως ἀποκρούει ὁ Χριστιανισμὸς τὸν ταξικὸν ἐγωισμόν, τὴν περιφρόνησιν τῆς μιᾶς τάξεως ὑπὸ τῆς ἄλλης καὶ τὸν πόλεμον αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας. Ὡσαύτως δὲν ἀνέχεται τὴν ὑποδούλωσιν τῶν ἀσθενεστέρων ὑπὸ τῶν ἰσχυροτέρων, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται εἰς ὄργανον τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν ἄλλων. Καὶ τέλος δὲν παραδέχεται τοιαύτην κατανομήν τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ὠρισμένοι τάξεις, παρὰ τὴν ἀφοσίωσίν των πρὸς τὴν ἐργασίαν, νὰ μὴ δύνανται νὰ διαμορφώσουν ζωὴν, ἢ ὁποία νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος.

21. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ Ἡ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΕΞ ΑΥΤΗΣ ΑΠΟΡΡΕΟΝΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Ἰδιοκτησία ἢ περιουσία καλεῖται πᾶν ὅ,τι ἀπέκτησέ τις καὶ κατέχει ὡς χρήσιμον διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Ὡς λογικὸν ὃν ὁ ἄνθρωπος, μὴ ἀποβλέπων, ὅπως τὰ ζῶα, εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν στιγμιαίων αὐτοῦ ἀναγκῶν, ὀφείλει νὰ μεριμνᾷ διὰ ν' ἀποκτήσῃ καὶ νὰ κατέχη τὰ μέσα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια χρειάζονται διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ· ὡς ἐλεύθερον δὲ ὃν ἀφ' ἑτέρου, δικαιοῦται ν' ἀποκτήσῃ καὶ νὰ κατέχη ἰδιοκτησίαν, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ἐχρησιμοποίησῃ διὰ τὴν ἀπόκτησιν αὐτῆς ἀνήθικα καὶ ἔκνομα μέσα καὶ νὰ παρεβίασῃ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Κτᾶται δ' ἡ περιουσία κυρίως διὰ τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ δύνανται ν' ἀποκτηθῇ καὶ διὰ κληρονομιῶν ἢ δωρεῶν.

Πάντες γνωρίζομεν ἐκ πείρας ποίαν σημασίαν ἔχει διὰ τὴν

ζωήν μας ή διαχειρίσεις τής περιουσίας. Τò νά γνωρίζη τις ποῦ καί πότε πρέπει νά δαπανᾷ καί ποῦ καί πότε νά φείδηται, νά γνωρίζη νά διαχειρίζηται τὰ χρήματα αὐτοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε καί ἀξιοπρεπῶς νά ζῆ καί εἰς ἄλλους νά φαίνηται χρήσιμος καί ν' ἀποταμιεύη διὰ τὰς δεινὰς ἡμέρας τοῦ γήρατος καί τῆς ἀσθενείας, ἀποτελεῖ μίαν τέχνην τῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν πρέπει νά ἐκμάθη τις καί σκεπτόμενος ὁ ἴδιος καί λαμβάνων ἀπὸ ἄλλους παραδείγματα. Ὁ γνωρίζων νά διαχειρίζηται ὅπως πρέπει τὴν περιουσίαν του, δεικνύει ἐπὶ πλέον, ὅτι εἶναι ἄνθρωπος ἐγκρατῆς, μὴ παρασυρόμενος ἀπὸ τὰς παρορμήσεις τῆς στιγμῆς, ἀλλ' ὑπακούων εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου.

Ἐν γένει κατὰ τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας μας πρέπει ἐξ Ἰσου ν' ἀποφεύγωμεν καί τὴν *σπατάλην καὶ τὴν φιλαργυρίαν*, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀδικήματα καί κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ μας καί κατὰ τῆς κοινωνίας καί νά ἐπιδιώκωμεν τὴν *οἰκονομίαν*, νά δαπανῶμεν δηλαδὴ ἀναλόγως τῶν δυνάμεών μας.

Ὁ δι' εὐσυνειδήτου καί τιμίας ἐργασίας σχηματισμὸς μεγάλης περιουσίας δὲν ἀντίκειται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐγκλείει βεβαίως πολλοὺς ἠθικοὺς κινδύνους ὁ πλοῦτος, τοὺς ὁποίους ἐπανειλημμένως ὑπέδειξεν εἰς τὰς ὁμιλίαις του ὁ Σωτῆρ. Αἱ παραβολαὶ τοῦ ἄφρονος πλουσίου, τοῦ πλουσίου καί τοῦ Λαζάρου, οἱ λόγοι πρὸς τὸν πλούσιον νεανίσκον καί τ' ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν περὶ προσηλώσεως τοῦ νοῦ εἰς τοὺς ἐπιγίους θησαυρούς, ὑποδεικνύουν τοὺς κινδύνους τούτους. Ἀντιχριστιανικὴ ἰδίως εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ πλούτου ὡς τῆς μοναδικῆς ἀξίας ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ προσήλωσις τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἰς αὐτὸν καί ἡ χρησιμοποίησις αὐτοῦ δι' ἀπολαυστικῶν σκοποῦς. Ἀλλὰ καί ὁ Σωτῆρ καί οἱ Ἀπόστολοι καί οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες μετ' αὐτοὺς ἐδίδαξαν, ὅτι οἱ ἔχοντες συγκεντρωμένον πλοῦτον εἰς τὰς χεῖρας των δὲν εἶναι κάτοχοι αὐτοῦ, ἀλλὰ διαχειρισταὶ ἀγαθῶν ἐμπιστευμένων εἰς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καί ἀπὸ κοινωνικῆς ἀπόψεως ὁ πλούσιος ἀποκτήσας τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ἐκ τῆς κοινωνίας, ἔχει ὑποχρέωσιν πρὸς αὐτήν. Ὁφείλει τὴν δύναμιν,

τὴν ὁποῖαν ἔχει νὰ χρησιμοποιοῦ διὰ τὴν βελτίωσιν τῶν ὄρων τῆς ζωῆς. Οὕτως ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸ ἰδικόν του συμφέρον, διότι διατάραξις τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας θὰ ἔχη ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν συμφερόντων του. Τέλος ὁ πλούσιος ὀφείλει ἀπὸ τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα ἀπέκτησεν ἐκ τῆς κοινωνίας, νὰ δαπανᾷ γενναιοφρόνως διὰ φιланθρωπικούς, καλλιτεχνικούς καὶ κοινωφελεῖς ἐν γένει σκοπούς. Ἡ πατρίς μας εὐτυχῶς ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ πολλὰ παραδείγματα φιλοπατρίδων καὶ φιλανθρώπων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι διέθεσαν ἀφειδῶς ὑπὲρ κοινωφελῶν σκοπῶν.

Τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας εἶναι μὲν ἀπαραβίαστον, πρέπει ὅμως νὰ ἑναρμονίζεται πάντοτε πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης στηρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς πολιτείας νὰ φορολογῇ τὰς περιουσίας καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ ἀναγκαστικὴν ἀπαλλοτριώσιν αὐτῶν ἐνίοτε, χάριν κοινωφελῶν σκοπῶν. Τὸ δικαίωμα τῆς περιουσίας προσβαλλόμενον ὀφείλει νὰ ὑπερασπίσῃ τις, ζητῶν τὴν προστασίαν τῆς πολιτείας διὰ τῶν δικαστηρίων.

22. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἄνεκαθεν ὑπῆρχον εἰς τὰς ἀνθρωπίνας κοινωνίας πλούσιοι καὶ πένητες, τάξεις εὐημεροῦσαι καὶ τάξεις πάσχουσαι, ἡ δὲ ἱστορία μαρτυρεῖ περὶ σκληρῶν καὶ μακροχρονίων ἐμφυλίων πολέμων, οἱ ὁποῖοι ἐγεννῶντο, διότι αἱ καταπιεζόμεναι τάξεις, ἐξεγειρόμεναι, ἐζήτουν νὰ ἐπιτύχουν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων των. Ἐγεννήθη τοιοῦτοτρόπως τὸ καλούμενον κοινωνικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους προσέλαβεν ὀξυτάτην μορφήν. Ἡ ἐξέλιξις τῆς βιομηχανίας μετέβαλε τὴν ὄψιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Διὰ τῆς συρροῆς μαζῶν εἰς τὰς μεγάλας πόλεις ἐδημιουργήθη εἰς αὐτάς ἡ τάξις τῶν ἀκτημόνων ἐργατῶν (προλεταρίων*) τῶν ὡς μόνην πρόσοδον ἐχόντων τὴν ἀμοιβὴν τὴν προερχομένην ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτῶν. Οἱ ἀνθυγιεινοὶ ὄροι, ὑπὸ τοῦς

* Προλετᾶριος, ἐκ τοῦ λατινικοῦ proles (ἀπόγονοι), καλεῖται ὁ μὴ ἔχων ἄλλην περιουσίαν παρὰ μόνον τέκνα, ἦτοι ὁ ἀκτῆμων.

όποιους ἐγένετο ἡ ἐργασία αὐτῶν εἰς τὰ ἐργοστάσια καὶ τὰ μεταλλωρυχεῖα, ἢ πολλαπλῆ ἐκμετάλλευσίς των ἐκ μέρους τῶν κεφαλαιούχων ἐργοδοτῶν, ἢ πενιχρότης τῆς ἀμοιβῆς αὐτῶν, κανονιζομένης κατὰ τὸν νόμον τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζητήσεως, ἢ ἐκ τῆς ἐργασίας ἀπόλυσις χιλιάδων ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰς κρίσεις τῆς παγκοσμίου ἀγορᾶς καὶ ἄλλα τοιαῦτα αἷτια κατέστησαν τὴν θέσιν τῆς τάξεως ταύτης δυσχερεστάτην. Αἱ κυβερνήσεις εὐρέθησαν ὑποχρεωμέναι νὰ λάβουν μέτρα προστασίας τῶν ἐργατῶν, προεβλήθησαν δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς κυρίως τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως (1789) θεωρίαι περὶ τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ νὰ παύσῃ ἡ ἐκμετάλλευσίς τῆς μιᾶς τάξεως ὑπὸ τῆς ἄλλης. Αἱ θεωρίαι αὗται ἐκλήθησαν σοσιαλιστικαὶ ἢ σοσιαλισμός (ἐκ τοῦ λατινικοῦ Socius=ἐταῖρος). Ὁ σοσιαλισμός προτείνει σύνθεσιν τῆς κοινωνίας εἰς ἐταιρικὸν ὄργανισμὸν ἢ ἐταιρίαν (Societas), ἡ ὁποία θὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰ μέλη αὐτῆς ἴσα δικαιώματα καὶ ὄρους ἐν γένει ζωῆς ἀρμόζοντας εἰς ἀνθρώπους, θὰ θέσῃ δὲ τέρμα εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς μιᾶς τάξεως ὑπὸ τῆς ἄλλης. Μορφή τοῦ Σοσιαλισμοῦ εἶναι καὶ ὁ καλούμενος Κομμουνισμός (ἐκ τοῦ λατινικοῦ Communis=κοινός), ἥτοι θεωρία καὶ σύστημα κοινωνικῆς ὀργανώσεως, στηριζομένης ἐπὶ τῆς κοινοκτημοσύνης πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἥτοι καὶ τῶν μέσων καὶ τῶν προϊόντων τῆς παραγωγῆς, καταργουμένης καὶ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς διακρίσεως κοινωνικῶν τάξεων. Εἰς τὴν Ρωσίαν μάλιστα ἐπέτυχε τὸ 1917 τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα, τὸ καλούμενον ἐκεῖ μπολσεβικικὸν κόμμα (=πλειοψηφοῦν κόμμα) νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχὴν καὶ νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐργατικὴν κυβέρνησιν ἢ τὴν δικτατορίαν τοῦ προλεταριάτου, θεωρουμένην ὡς προσωρινὴν μορφήν, δι' ἧς ἀποσκοπεῖται ἡ πραγμάτωσις τῶν κομμουνιστικῶν ἰδανικῶν.

Κριτικὴ τῶν σοσιαλιστικῶν θεωριῶν καὶ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴν θεωρητικὴν βάσιν τοῦ κομμουνισμοῦ, δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐνταῦθα. Αὕτη ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, εἰς τὴν κοινωνιολογίαν καὶ τὰς καλουμένας πολιτικὰς καὶ οἰκονομικὰς ἐπιστήμας. Ὁ ἐμφορούμενος ὅμως ὑπὸ χριστιανικοῦ πνεύματος εἶναι ὑποχρεωμένος

οὔτε ν' ἀγνοήσῃ τὸ κοινωνικὸν ζήτημα, οὔτε νὰ ὑποτιμῆσῃ τὴν σημασίαν αὐτοῦ, χαρακτηρίζων τοῦτο ὡς ἀνύπαρκτον ἢ ὡς δευτερευούσης σημασίας. Τουναντίον καὶ ἕκαστος χριστιανὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς ἔχουν τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν νὰ λάβουν ὠρισμένην καὶ σαφῆ θέσιν ἀπέναντι τοῦ προβλήματος. Ἄλλ' ἡ μόρφωσις ἐγκύρου γνώμης περὶ αὐτοῦ εἶναι δυσχερεστάτη, οὐδ' ἐπιτρέπεται προχειρῶς καὶ ἀβασανίστως ν' ἀποδέχῃται τις νέας θεωρίας καὶ νὰ κηρύσσῃται ἐνθουσιώδης ὀπαδὸς αὐτῶν. Ἡ πάλιν ἀπορρίπτων ταύτας ἀνεξετάστως νὰ φρονῇ, ὅτι τὰ πάντα ἔχουν καλῶς καὶ ὅτι μεταβολὴ τῆς σημερινῆς καταστάσεως — μερικῆ ἢ καθολικῆ, βαθμιαία ἢ ἄμεσος — οὔτε δυνατὴ, οὔτε ἀναγκαία κἂν εἶναι. Ὅφείλει λοιπὸν ὁ νέος ἰδίᾳ νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ νὰ μελετᾷ αὐτὸ ἀπὸ πασῶν αὐτοῦ τῶν ὄψεων πρὸς μὲν μορφῶσιν ἰδίᾳ γνώμης περὶ αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ποτε διὰ τὸν Χριστιανὸν ἰδιάζον ἐνδιαφέρον παρέχει ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ ζητήματος, καὶ αὕτη θὰ ἐξετασθῇ δι' ὀλίγων ἐνταῦθα.

Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι εἰς τὸ βάθος αὐτοῦ ἠθικόν, ἡ δὲ λύσις αὐτοῦ, ἡ ἐπίτευξις κοινωνικῆς δικαιοσύνης, πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἠθικὸς σκοπὸς καὶ νὰ ἐπιδιωχθῇ διὰ μέσων ἠθικῶν. Κατάργησις τῶν τάξεων δὲν εἶναι ἠθικῶς σκόπιμος, θὰ ἡδύνατο δὲ νὰ ἐπιτευχθῇ — καὶ μόνον κατὰ θεωρίαν καὶ πρόσχημα, οὐδέποτε δὲ πραγματικῶς — διὰ τῆς καταπατήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας καὶ τῆς παραβιάσεως τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθορισθείσης φυσικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς τάξεις βασιζέται ἐπὶ τῆς μαρτυρουμένης ὑπὸ τῆς φύσεως διαφορᾶς τῶν κλίσεων καὶ τῶν διαθέσεων τῶν ἀτόμων καὶ ὅτι χρησιμεύει αὕτη καὶ ὡς μέσον τῆς ἠθικῆς ἐξελιξεως τῶν ἀνθρώπων, διανοίγουσα εὐρὸν πεδίον ἠθικῆς δράσεως καὶ ἐπιβάλλουσα εἰς αὐτοὺς ἀμοιβαίας ὑποχρεώσεις. Ὡσαύτως καὶ τὰ προσωπικά ἐλατήρια καὶ ἡ πρὸς τὸ συμφέρον τάσις εἶναι ἀναντίρρητα γεγονότα, ἀποτελοῦντα σοβαρὸν κίνητρον διὰ τὴν δρᾶσιν καὶ ἐπιφέροντα τὴν αὐξησιν καὶ τελειοποίησιν τῆς παραγωγῆς. Ἡ ἰδιοκτησία δέ, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐξ αὐτῶν, εἶναι δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ κατάρ-

γῆσις αὐτῆς θὰ ἡδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ πάλιν μόνον διὰ τῆς δεσμεύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Ἄλλὰ καὶ ἡ τάσις αὕτη πρὸς τὸ συμφέρον εἶναι καὶ αὐτὴ μέσον ἠθικῆς ἐξελιξεως τοῦ ἀνθρώπου, δημιουργοῦσα δι' αὐτὸν τὴν ὑποχρέωσιν τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον καὶ τῆς ὑπαγωγῆς ἐν γένει τῶν ἐγωιστικῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀνθρώπου εἰς τοὺς ὑψηλοτέρους καὶ ἀνωτέρους σκοπούς, τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ οὗτος ὡς ὄν πνευματικὸν καὶ ἠθικόν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν καταβάλλονται προσπάθειαι διὰ τὴν ἠθικὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνίας, ἡ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ἡ ἐπίτευξις τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, θὰ συντελεσθῆ βαθμιαίως, θὰ ἐπέλθῃ δὲ οὐχὶ διὰ βιαίων ἀνατροπῶν—ὁπότε οἱ τέως καταδυναστευόμενοι θὰ μεταβληθοῦν εἰς καταδυναστεύοντας— ἀλλ' ἀφ' ἑαυτῆς καὶ τῇ ἐλευθέρᾳ συγκαταθέσει τῶν ἀνθρώπων καὶ τότε θὰ ἔχῃ αὕτη καὶ ἠθικὴν ἀξίαν καὶ θὰ σημαίῃ ἀληθῆ πρόοδον διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Αἱ κυβερνήσεις διὰ τοῦτο ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξακολουθήσουν τὰ προστατευτικὰ μέτρα ὑπὲρ τῆς ἐργατικῆς τάξεως, νὰ θέσουν φραγμοὺς εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ κεφαλαίου, νὰ φροντίσουν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἐργατῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν εἰς τὰς περιπτώσεις δυστυχημάτων, ἀσθενείας, θανάτου, γήρατος, ἀνεργίας κτλ. Ὁ χρόνος τῆς ἡμερησίας ἐργασίας πρέπει νὰ κανονισθῆ ἀναλόγως τοῦ εἴδους αὐτῆς—οὐδέποτε νὰ ὑπερβαίῃ οὗτος τὰς ὀκτῶ ὥρας ἡμερησίως— ἡ δὲ ἐξ αὐτῆς ἀμοιβὴ πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε τοιαύτη, ὥστε νὰ καθίσταται δι' αὐτῆς δυνατὴ διαβίωσις ἀρμόζουσα εἰς ἀνθρωπίνας ὑπάρξεις. Πάντα δὲ ταῦτα πρέπει νὰ ἐκτελεσθοῦν οὐχὶ ὡς παραχωρήσεις ἢ συγκαταβάσεις τῶν ἐργοδοτῶν, ἀλλ' ὡς ὑποχρεώσεις αὐτῶν ἀπέναντι τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι ἡ προστασία αὕτη τῆς ἐργατικῆς τάξεως θὰ γίνεταί πάντοτε ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, διότι δι' αὐτῆς ἐπέρχεται αὔξησις τῆς τιμῆς τῶν παραγομένων εἰδῶν καὶ δυσχεραίνεται οὕτως ἡ ζωὴ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐργατικὴν τάξιν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας λαμβάνονται τὰ μέτρα ταῦτα. Κυρίως ὅμως ἀποτελεσματικὴ θὰ εἶναι διὰ τὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος ἡ σοβαρὰ προσπάθεια διὰ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀνθρωπότητος εἰς ἀνώτερον ἠθικὸν ἐπίπεδον. Πρέπει νὰ

έμπνευσθῆ ἢ ἀλληλεγγύη, ἢ συναίσθησις τῶν ὑποχρεώσεων ἐκάστης τάξεως πρὸς τὴν ἄλλην, ἢ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας πᾶσαι αἱ τάξεις προσφέρουν εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ τέλος ἡ ἀγάπη καὶ ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν τάξεων πρὸς ἀλλήλας Ὡσαύτως πρέπει νὰ ἐξαρθῆ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὠφελιμιστικὴ ἄποψις, ὅτι τὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ εὐτυχῆ, οὐδὲ νὰ εὐρίσκηται ἐν ἀσφαλείᾳ, ὅταν ὑπάρχουν τάξεις πάσχουσαι. Καὶ τέλος ἡ αἰσχροκέρδεια, ἡ ἐκμετάλλευσις, ἡ τάσις πρὸς ὑποδούλωσιν πρέπει νὰ πατάσσωνται καὶ νὰ σπηλιτεύωνται, ὅπου δῆποτε καὶ ἂν ἐκδηλοῦνται αὐταί. Καὶ χαρακτηρίζονται μὲν αἱ γνῶμαι αὐταί περὶ τῆς λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος ὡς ἀντεπιστημονικαὶ καὶ δυσφημοῦνται ὡς μέσον χρησιμεῖον πρὸς ἀποκοίμισιν τῶν καταπιεζομένων τάξεων, παράτασιν τῆς ἀθλιότητος καὶ συνέχισιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς ἐργατικῆς τάξεως· οἱ δισχυρισμοὶ ὅμως οὗτοι προέρχονται ἐκ τῶν ἀστηρίκτων καὶ ἀναποδείκτων προϋποθέσεων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφορμῶνται ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς. Ὁ ἄνθρωπος ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ὡς φυσικὸν μόνον ὄν, ἢ δ' ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐξηγεῖται ὡς στηριζομένη ἐπὶ ὕλικῶν προϋποθέσεων (τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς καταναλώσεως) καὶ συντελουμένη ὡς φυσικὸν φαινόμενον κατὰ νόμους φυσικοὺς καὶ ἀναγκάιους, τὴν διάγνωσιν τῶν ὁποίων διανοίγει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐφαρμογὴ τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου τῆς Ἑγελειανῆς φιλοσοφίας. Ἄλλ' ἡ ἀνθρωπότης δὲν θὰ ὀδηγηθῆ εἰς τὸν τελικὸν αὐτῆς προορισμὸν διὰ τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτῆς ἀνυψώσεως καὶ τῆς ἐλευθέρας συγκαταθέσεως τῶν ἀνθρώπων. Ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐξηγεῖ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας καὶ πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς, δεχόμενος μόνον ὕλικὰς προϋποθέσεις καὶ τὸ τριμερὲς σχῆμα τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου τῆς Ἑγελειανῆς φιλοσοφίας—θέσις, ἀντίθεσις, σύνθεσις—θ' ἀποδειχθῆ μονομερῆς καὶ μονότονος, εἰλημμένος ἀπὸ τὴν θεωρίαν καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πραγματικὴν πείραν τῆς ζωῆς. Οἱ σήμερον ἐναβρυνόμενοι διὰ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεωριῶν τούτων ἐκτίμησιν πάσης ἐκδηλώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ πάσης ἀξίας

θὰ ὁμολογήσουν ποτὲ ὅτι ἐγένοντο θῦμα ἐκθαμβωτικῆς ἐπιδράσεως, ἀναλόγου πρὸς ἐκείνην τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἡ Ἐγγελειανὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία, κυριαρχήσασα τῶν πνευμάτων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, κατέρρευσε παταγωδῶς περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ.

Τὴν τελευταίαν λέξιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου θ' ἀποτελέσουν πάντοτε οἱ λόγοι τοῦ Θεανθρώπου εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίαν, ἀλλὰ νοοῦμενοι καθ' ὅλον τὸ βάθος αὐτῶν. Ναὶ μὲν, εἶπεν οὗτος, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν ὑλικὰς ἀνάγκας καὶ ὁ Θεὸς γνωρίζει ταύτας, ἀλλὰ «*ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα προσεθήσεται ἡμῖν*» (Ματθ. ΣΤ', 33).

23. Η ΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΔΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΑΡΧΩΝ

Ἐν ὅτι ἡ ἐπικράτησις τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας θὰ ἀσκήσῃ σπουδαίαν ἐπίδρασιν διὰ τὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος δεικνύουν οἱ ἐξῆς λόγοι τοῦ ἄλλοτε πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας καὶ Ἀρχηγοῦ τοῦ Ἐργατικοῦ κόμματος Ράμσεϋ Μακδόναλδ : «Ἡ μοναδικὴ λύσις τῶν προβλημάτων μας κεῖται εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἡ πολιτεία δύναται βεβαίως νὰ θέσῃ νόμους πρὸς ἐπίλυσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ τὸ φρόνημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἐκπλήρωσις τῶν νόμων τούτων. Τὸ φρόνημα τοῦτο —πραγμαγικὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην— δύναται καὶ θέλει νὰ δημιουργήσῃ μόνον ὁ Χριστιανισμός». Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑπερόχους τούτους λόγους τοῦ Μακδόναλδ ὁ κομμουνισμὸς κηρύσσει τὴν θρησκείαν, διὰ τὴν ὁποίαν εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι εἶναι δύναμις στηρίζουσα καὶ προάγουσα τὴν ζωὴν, ὡς τὸ ὅπιον τῶν λαῶν καὶ ὡς τὸ μέσον, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ἡ κεφαλαιοκρατία, διὰ νὰ τηρῇ ἐν ὑποταγῇ τὰς μάζας, ἀποκοιμίζουσα αὐτάς μετὰ τὴν παρηγορίαν, ὅτι πρέπει νὰ ὑποφέρουν εἰς τὴν παροῦσαν ζωὴν, διὰ νὰ ἀπολαύσουν εἰς τὴν μέλλουσαν. Διὰ τοῦτο ἐπίσημος ἀντιθρησκευτικὴ προπαγάνδα διενεργεῖται σήμερον εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ἡ ἐκεῖ Ἐκκλησία

εἶναι μὲν κατὰ τύπους ἀνεκτὴ, κατ' οὐσίαν ὅμως διώκεται. Πόσον σαθρὰ εἶναι ἡ θεωρητικὴ βάση τοῦ κομμουνισμοῦ καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως, ἡ ὁποία παρατηρεῖται εἰς τοὺς κυριωτέρους θεωρητικούς τοῦ κομμουνισμοῦ μεταξὺ θεωρίας καὶ πράξεως. Ἐνῶ δηλαδὴ βασιζόμενοι ἐπὶ τοῦ Ἐγγελιανοῦ ἀξιώματος ὅτι «πᾶν τὸ λογικὸν εἶναι πραγματικὸν καὶ ἀναγκαῖον καὶ πᾶν πραγματικὸν καὶ ἀναγκαῖον εἶναι λογικὸν» διδάσκουν ὅτι κατ' ἀνάγκην τὸν φεουδαρχισμὸν διεδέχθη ὁ καπιταλισμὸς καὶ ὅτι κατ' ἀνάγκην τοῦτον θὰ διαδεχθῆ ὁ κομμουνισμὸς· ἐνῶ μὴ δεχόμενοι ὡς ὑλόφρονες ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δέχονται, ὅτι πᾶσα ὑπερβολή, κατάχρησις καὶ καταδυνάστευσις, ἡ ὁποία ἔγινε μέχρι σήμερον, ἔγινε κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην· ἐνῶ ὁ Μάρξ καὶ ὁ Λενὶν καὶ ἄλλοι διακηρύσσουν ὅτι ἀπεχθάνονται τὴν ἠθικολογίαν καὶ τὰς ἐν ὀνόματι τοῦ δικαίου διαμαρτυρίας ὑπὲρ τῶν καταπιεζομένων τάξεων· ἐνῶ τοὺς Γάλλους σοσιαλιστάς, οἱ ὁποῖοι ἠθέλησαν νὰ στηρίξουν τὸν σοσιαλισμὸν διὰ τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ συναισθήματος τῆς ἀγάπης, ἐστιγμάτισαν ὡς οὐτοπιστάς, ἐν τούτοις ὡς προπαγανδισταὶ δὲν παύουν νὰ διαμαρτύρωνται διὰ τὰς δῆθεν ἀδικίας καὶ καταπιέσεις τῆς σήμερον ἐπικρατούσης τάξεως, ἀντιφάσκοντες οὕτω πρὸς ἑαυτοὺς καὶ μάλιστα ἂν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν τὴν τρομοκρατίαν, τὴν ὁποίαν σήμερον οὗτοι ἀσκοῦν εἰς Ρωσίαν. Αἱ ἀντιφάσεις αὗται οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουν, εἰ μὴ ἐπιβεβαιοῦν ὅτι ἡ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος καὶ ἡ ἐπίτευξις κοινωνικῆς δικαιοσύνης δύναται νὰ πραγματοποιηθῆ μόνον ἂν νοηθῆ ὡς ἠθικὸς σκοπὸς καὶ ἐπιδιωχθῆ δι' ἠθικῶν μέσων καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν.

24. ΑΝΑΠΑΥΣΙΣ ΚΑΙ ΤΕΡΨΙΣ

Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἡ ἀνάπαυσις μετὰ τὴν κόπωσιν ἐκ τῆς ἐργασίας εἶναι μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος, ἀνανεῶνων καὶ ἐνισχύων τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, προπαρασκευάζεται διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχει ἐντὸς τῆς κοινωνίας. Ἄλλ' ἡ ἀνάπαυσις αὕτη, ἡ ὁποία καθαγιαίνεται τοιουτοτρόπως καὶ χρησιμοποι-

εἶται μέσον ἐξυπηρετικὸν ἀνωτέρου σκοποῦ, δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ὡς ἀπλῆ ἀδράνεια, ἀλλ' ἔγκειται κυρίως εἰς τὴν ἀλλαγὴν παραστάσεων καὶ τὴν διασκόρπισιν (διασκέδασιν) τοῦ νοῦ καὶ πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις. Ἐπιτρέπεται λοιπὸν καὶ ἡ ἀνάπαυσις καὶ ἡ διασκέδασις ἢ τέρψις καὶ ὡς ἐπίστεψις τῆς ἐργασίας καὶ ὡς μέσον προπαρασκευαστικὸν πρὸς αὐτὴν.

Εὐκόλως ἐννοεῖται, ὅτι ὁ λογικὸς καὶ ἠθικὸς ἄνθρωπος δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κανονίσῃ καὶ νὰ καθορίσῃ καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ ποσὸν τῶν τέρψεων καὶ διασκεδάσεων, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐπιτρέπη εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Φιλικαὶ καὶ οἰκογενειακαὶ συναναστροφαί, περίπατοι, ἐκδρομαί, ἀθλητικὰ παίγνια, κοινὰ γεύματα, χοροί, ἄσματα καὶ τὰ τοιαῦτα ἀποτελοῦν ἐπιτετραμμένα μέσα διασκεδάσεως καὶ τέρψεως, ζωογονοῦν τὸν ἄνθρωπον καὶ διαθέτουν εὐχαρίστως τὸ θυμικὸν αὐτοῦ, ὅταν γίνωνται ἐν μέτρῳ, ὥστε νὰ μὴ ἐπέρχηται ἐξάντλησις τῶν δυνάμεων ἐξ αὐτῶν, καὶ κατὰ τρόπον μὴ ἀπάδοντα πρὸς τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἄριστον ἐπίσης καὶ διασκεδαστικὸν καὶ μορφωτικὸν μέσον εἶναι ἡ ἀκρόασις διαλέξεων καὶ μουσικῶν συναυλιῶν, ὅπως καὶ ἡ ἐπίσκεψις Μουσείων καὶ Πινακοθηκῶν, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς νὰ εἶναι ἀνοικταὶ καὶ δωρεὰν προσιταὶ εἰς τὸν λαόν. Ἐπίσης εἶναι λίαν συντελεστικὴ καὶ εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀκρόασις θεατρικῶν ἔργων (δραμάτων, κωμωδιῶν, μελοδραμάτων ἢ ἐλαφροτέρων μουσικῶν ἔργων) ὅταν δὲν ἀσμενίζουσι ταῦτα εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ φαύλου καὶ τοῦ ἀκόλαστου καὶ δὲν σκοποῦν νὰ ὑπεγείρουσι χαμηλοτέρας ὁρμὰς καὶ ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου. Τοιαῦτα ἔργα δὲν βλάπτουν μόνον ἠθικῶς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ καταβιβάζουσι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ εἰς ταπεινὸν ἐπίπεδον, καθιστώντα οὕτως αὐτὸν ἀνίκανον νὰ αἰσθανθῆ τὴν συγκίνησιν τῆς ὑψηλῆς τέχνης. Καὶ ὁ κινηματογράφος, ὅταν δὲν μεταβάλληται καὶ οὗτος εἰς μέσον διαστροφῆς καὶ ἀποπλανήσεως (ἀστυνομικὰ ἔργα κτλ.), εἶναι μέσον καὶ πρὸς ψυχαγωγίαν καὶ πρὸς πλουτισμὸν τῶν γνώσεων, παρέχει δὲ καὶ ἀληθῆ καλλιτεχνικὴν ἀπόλαυσιν εἰς πολλὰ ὑπέροχα ἔργα. Ὡσαύτως ψυχαγωγικὸν ἀλλὰ καὶ μορφωτικὸν μέσον ἀπο-

τελεῖ ἢ μελέτη λογοτεχνικῶν ἔργων ἀνεγνωρισμένης ἀξίας. Ἐπιβλαβές καὶ ἀνθυγιεινὸν μέσον διασκεδάσεως εἶναι ἢ φοίτησις καὶ παραμονὴ εἰς τὰ καφενεῖα. Βλαβερὰν τέλος καὶ ἐπικίνδυνον διασκέδασιν ἀποτελοῦν καὶ τὰ τυχερὰ παίγνια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΗΜΩΝ

25. ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν διαιροῦνται εἰς καθήκοντα πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς καθήκοντα πρὸς κοινωνικὰς ομάδας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἢ οἰκογένεια, ἢ πολιτεία καὶ ἢ ἐκκλησία.

Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες τὴν αὐτὴν θεῖαν προέλευσιν, τὴν ἰδίαν ἀξίαν καὶ τὸν αὐτὸν ὑψηλὸν προορισμόν, ὄντες δὲ καὶ ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους ὡς τέκνα τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς, ὀφείλουσιν πρὸς ἀλλήλους βαθύτατον σεβασμόν. Ἐκαστὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν ὡς ὃν ὁμοούσιον πρὸς ἡμᾶς, ὡς ἐκπρόσωπον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, ὀφείλομεν δὲ νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι πᾶσα προσβολὴ κατὰ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ αὐτοῦ ἔχει ἄμεσον ἀντανάκλασιν καὶ ἐφ' ἡμῶν τῶν ἰδίων, ὡς σημαίνουσα κατάρριψιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τῆς ὁποίας καὶ ἐκεῖνος καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ἐξ ἴσου μέτοχοι. Ὁ πρὸς τὸν πλησίον — πρὸς πάντα δηλαδὴ ἄνθρωπον — σεβασμὸς οὗτος ἐκδηλοῦται ὑπὸ δύο μορφάς : ὡς δικαιοσύνη καὶ ὡς ἀγάπη. Ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι αἱ δύο θεμελιώδεις ἀρεταί, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ρυθμίσωμεν τὴν ἠθικὴν ἡμῶν σχέσιν πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἐκ τῶν ὁποίων παράγονται πάντα τὰ ἐπὶ μέρους καθήκοντα ἡμῶν πρὸς αὐτόν. Καὶ ἐκ μὲν τῆς δικαιοσύνης ἀπορρέουν τὰ καθήκοντα τοῦ σεβασμοῦ τῆς ζωῆς, περιουσίας, τιμῆς καὶ ἐλευθερίας αὐτοῦ, τῆς ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτόν, τῆς

φιλαληθείας καὶ τῆς εὐλικρινείας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτόν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀγάπης στηρίζονται τὰ καθήκοντα τῆς συμμετοχῆς ἡμῶν εἰς τὴν λύπην καὶ τὴν χαρὰν τοῦ πλησίον, τῆς ἐκ μέρους ἡμῶν εὐεργεσίας αὐτοῦ ἢ τῆς παροχῆς διὰ λόγων καὶ ἔργων συνδρομῆς καὶ βοηθείας πρὸς αὐτόν, ὅταν οὗτος ἔχῃ ἀνάγκην ταύτης καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν πεσόντων.

26. Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ

Ο ΣΕΒΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΣΙΟΝ, ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΑΥΤΟΥ,
ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΑΥΤΟΥ.

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον δικαιοσύνη ἐπιβάλλει τὸ καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ζωὴν αὐτοῦ, ἀρνητικῶς μὲν ἀποφεύγοντες πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ βλάβῃ ἢ νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον αὐτάς, θετικῶς δὲ πράττοντες πᾶν τὸ δυνάμενον νὰ στηρίξῃ καὶ προαγάγῃ αὐτάς. Μέγιστον καὶ ἀνεπανόρθωτον ἀδίκημα κατὰ τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ ἢ ἐκ προμελέτης καὶ προθέσεως ἀφαίρεσις αὐτῆς, οἷοις οἰοῦνται καὶ ἂν εἶναι τὸ ἐλαττήριον τῆς πράξεως ταύτης. Ἡ εὐθύνη διὰ τὸν φόνον ὑπάρχει πάντοτε, ὡς ἂν ὑπάρχει πρόθεσις, ὁ βαθμὸς ὅμως τῆς ἐνοχῆς ποικίλλει ἐκάστοτε ἀναλόγως τοῦ φονευθέντος προσώπου, τῶν ἀφορμῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ φόνου, τοῦ βαθμοῦ τῆς συνειδήσεως, μεθ' ἧς ἐπράχθη, τῶν περιστάσεων ὑφ' ἃς ἐξετελέσθη καὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγένετο οὗτος. Ὁ ἐν ἀμύνη ὑπὲρ τῆς προσβαλλομένης καὶ εἰς ἄμεσον κίνδυνον διατελούσης ἰδίας ἢ καὶ τῆς τοῦ ἄλλου ζωῆς φόνος δὲν λογίζεται βεβαίως ὡς ἔγκλημα, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ τελειότης καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐπιβάλλει νὰ καταβάλλῃ τις πᾶν μέσον διὰ ν' ἀποφύγῃ τὸν φόνον ἀνθρώπου, προσπαθῶν ν' ἀποτρέψῃ τὸν κίνδυνον δι' οἷοις οἰοῦνται ἄλλου τρόπου. Περὶ τοῦ κατὰ τὴν μονομαχίαν φόνου δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα, διότι τὸ βάρβαρον καὶ ἀντιχριστιανικὸν τοῦτο ἔθιμον ἐξέλιπεν ἀπὸ πάσας σχεδὸν τὰς πολιτισμένας καὶ χριστιανικὰς χώρας καὶ διὰ τοῦτο ἢ περὶ αὐτοῦ πραγματεία ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν μᾶλλον ἢ τὴν ἠθικὴν.

Δικαιοσύνην πρὸς τὸν πλησίον δεικνύομεν σεβόμενοι καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν ἢ περιουσίαν αὐτοῦ. Αἱ συνήθεις καὶ ἀξιοκατάκριτοι προσβολαὶ κατὰ τῆς ξένης ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ κλοπή, ἡ ληστεία, ἡ ἀρπαγὴ καὶ ἡ ἀπάτη, διὰ τῶν ὁποίων ἀφαιρεῖ τις τὴν περιουσίαν τοῦ ἄλλου παρὰ τὴν γνώσιν καὶ τὴν θέλησιν αὐτοῦ (εἰς τὴν κλοπὴν) ἢ ἐν γνώσει μὲν, ἀλλὰ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ (εἰς τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὴν ληστείαν) ἢ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ (εἰς τὴν ἀπάτην). Εἰς τὴν ἀπάτην ὑπάγονται καὶ ὅλα τὰ ἀνήθικα μέσα, διὰ τῶν ὁποίων ἐκμεταλλεύεται τις τὸν ἄλλον καὶ ζημιώνει αὐτὸν ἐν ἀγνοίᾳ ἢ παρὰ τὴν θέλησιν του.

Ἄδικίαν μεγάλην πρὸς τὸν πλησίον καὶ συνεπαγομένην μεγίστας βλάβας ἀποτελεῖ καὶ ὁ ὑιασυρμὸς τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ. Καὶ ἡ μὲν κατασυκοφάντησις αὐτοῦ, ἢ ἀπόδοσις εἰς αὐτὸν πράξεων μηδέποτε ὑπ' αὐτοῦ γενομένων, προερχομένη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ συμφέρον ἢ φθόνον, εἶναι πράξεις δεικνύουσα ἔλλειψιν καὶ τοῦ ἐλαχίστου ἵχνους ἠθικοῦ φρονήματος καὶ ἀδικούσα καὶ βλάπτουσα μεγάλως τὸν πλησίον. Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη πρόκειται περὶ πραγματικοῦ ὀλισθήματος τοῦ πλησίον, ἢ καταλαλιά αὐτοῦ, ἢ κοινολόγησις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέντος σφάλματος, οἱ κατ' αὐτοῦ ἐκτοξευόμενοι εἰρωνικοὶ ὑπαινιγμοὶ καὶ ἐν γένει ὁ διασυρμὸς τῆς ὑπολήψεως του ἀποτελοῦν πράξεις ἀναξίας ἠθικῶν ἀνθρώπων, δυσχεραίνουν δὲ τὴν θέσιν τοῦ δυσφημουμένου, φέρουν αὐτὸν εἰς ἀπόγνωσιν καὶ καθιστοῦν τὴν μετάνοιάν του καὶ βελτίωσιν του ἀδύνατον. Ἐλάχισται εἶναι αἱ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπιβάλλεται τὸ καθῆκον νὰ προβάλῃ τις δημοσίᾳ ὡς κατήγορος, διὰ νὰ μὴ θρασύνη διὰ τῆς ἀνοχῆς του τοὺς κακοὺς καὶ διὰ νὰ προφυλάξῃ ἀπ' αὐτοῦ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ καταλαλιά γίνεται ἀπὸ ἀπλὴν κακὴν ἔξιν καὶ ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ καταλαλῶν χαίρει διὰ τὰ ὀλισθήματα τοῦ πλησίον του. Ἡ Ἁγία Γραφή ἀπαγορεύει οὐ μόνον τὴν συκοφαντίαν, «οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ» (Γεν. Κ', 16) ἀλλὰ καὶ τὴν καταλαλίαν «μὴ κρινετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. Ζ', 1).

27. ΑΙ ΛΟΙΠΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΚΑΙ ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗ

Δικαιοσύνην πρὸς τὸν πλησίον δεικνύομεν καὶ ὅταν σεβώμεθα τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ὅταν δεικνύωμεν πρὸς αὐτὸν ἐμπιστοσύνην καὶ ὅταν ἀναγνωρίζωμεν τὰς ὑπ' αὐτοῦ παρασχεθείσας ὑπηρεσίας. Ἡ ἐλευθερία ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν τὴν προσωπικὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ὃ δὲ περιορισμὸς αὐτῆς δεικνύει ἀσέβειαν πρὸς τὸν πλησίον. Καὶ ναὶ μὲν ἀσκοῦμεν ἐνίοτε πειθαρχικὴν ἐξουσίαν, (ὡς γονεῖς, διδάσκαλοι, προΐστάμενοι ὑπηρεσιῶν κτλ.) ἐξουσίαν, ἢ ὁποία συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην περιορισμούς, ἐπιβαλλομένους πρὸς τὸ καλὸν καὶ τῆς ὀλότητος καὶ αὐτοῦ τοῦ πλησίον — οὐδέποτε ὅμως πρέπει νὰ φθάνωμεν μέχρι καταπιέσεως καὶ ἐπεμβάσεως εἰς τὴν προσωπικὴν τῶν ἄλλων ἐλευθερίαν.

Προσβολὴν κατὰ τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἔλλειψις ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτόν. Βεβαίως οὔτε εὐπιστος πρέπει νὰ εἶναι τις, ἀλλ' οὔτε ἄνευ λόγου καὶ καχύποπτος, ὑποπτευόμενος τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα. Ἡ ἔλλειψις ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης ἰδιάζει εἰς κοινωνίας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς ταπεινὸν ἠθικὸν ἐπίπεδον. Ἄδικιαν τέλος κατὰ τοῦ πλησίον, θίγουσαν καὶ ἀπογοητεύουσαν αὐτόν, ἀποτελεῖ καὶ ἡ παραγνώρισις τῶν ὑπ' αὐτοῦ παρασχεθεισῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐνῶ δ' ἡ ἀναγνώρισις τῶν ὑπὸ τῶν ἄλλων παρασχεθεισῶν ὑπηρεσιῶν καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη δι' αὐτὰς ἐκτιμῶνται πάντοτε, κατακρίνεται γενικῶς, προκαλεῖ ἀγανάκτησιν καὶ θεωρεῖται ὡς τεκμήριον ἀναισχυντίας ἢ ἀγνωμοσύνης.

28. ΦΙΛΑΛΗΘΕΙΑ ΚΑΙ ΕΛΙΚΡΙΝΕΙΑ. ΤΟ ΕΞ ΑΝΑΓΚΗΣ ΨΕΥΔΟΣ

Ἡ συναίσθησις ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα δίκαιοι πρὸς τὸν πλησίον καὶ ὅτι οὐδέποτε πρέπει νὰ ὑπάρχη εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ἢ πρόθεσις νὰ βλάψωμεν αὐτὸν ἐπιβάλλει εἰς ἡμᾶς τὰ καθήκοντα τῆς φιλαληθείας καὶ τῆς εἰλικρινείας. Φιλαλήθεια καὶ εἰλικρίνεια λέγεται ἢ διὰ λόγων καὶ πράξεων ἄδολος μετάδοσις τῶν

ἔσωτερικῶν ἡμῶν διαθέσεων καὶ σκέψεων. Φιλαλήθης εἶναι ὁ λέγων πάντοτε καὶ πρὸς πάντας τὴν ἀλήθειαν, ὁ παριστάνων ἀκριβῶς τὰ πράγματα ὅπως αὐτὸς βλέπει καὶ ἀντιλαμβάνεται αὐτὰ καὶ ὁ μηδέποτε ζητῶν νὰ διαφύγη ἀπὸ δυσχερῆ θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται, διὰ τῆς ἀποκρύψεως ἢ τῆς διαστροφῆς τῆς ἀληθείας (π. χ. ὁ ζητῶν νὰ διαφύγη τὰς συνεπειὰς πράξεώς του τινὸς διὰ τῆς ἀρνήσεως ὅτι εἶναι ὁ αὐτουργὸς αὐτῆς ἢ διὰ τῆς ἀποδόσεως αὐτῆς εἰς ἄλλον). Εἰλικρινῆς δὲ—ὁ διὰ πράξεων κυρίως ἐκδηλῶν ἀδόλως τὰς ἔσωτερικὰς αὐτοῦ διαθέσεις καὶ σκέψεις—εἶναι ὁ ζῶν συμφῶνως πρὸς τὰς πεπειθήσεις αὐτοῦ καὶ μὴ λαμβάνων παρ' ἄλλων καὶ ἀπομιμούμενος ἕξεις, τὰς ὁποίας δὲν ἐπιδοκιμάζει ἔσωτερικῶς. Ὁ εἰλικρινῆς ὡσαύτως οὐδέποτε προσποιεῖται ἀγάπην καὶ σεβασμόν, ὅταν δὲν ἔχη τὰ αἰσθήματα ταῦτα. Ἡ εἰλικρίνεια δεικνύεται ἰδίως κατὰ τὴν ἀνάληψιν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασίας τινός. Ὁ εἰλικρινῆς δηλαδὴ οὐδέποτε ἀναλαμβάνει ἐργασίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ φέρῃ ταύτην εἰς πέρας. Ἀναλαμβάνων δὲ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς καταβάλλει πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις διὰ νὰ δημιουργήσῃ τι τὸ τέλειον καὶ οὐδέποτε ζητεῖ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸν ἀναθέσαντα εἰς αὐτὸν τὴν ἐργασίαν, παρουσιάζων διὰ τεχνητῶν στολισμῶν τὸ ἀτελές ὡς τέλειον. Ὡς συγγραφεὺς ὁ εἰλικρινῆς οὐδέποτε παρακάμπει ἢ καταλείπει ἀσαφῆ τὰ δύσκολα σημεῖα τοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον πραγματεύεται, διὰ νὰ διατρίψῃ περὶ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ ἀναγνώστης, ὡς εὐκόλα, δύναται καὶ μόνος νὰ νοήσῃ ἢ συμπεράνῃ. Μεταφράζων δ' ἔργον τι φροντίζει νὰ κατανοήσῃ αὐτὸς πρῶτον αὐτὸ καὶ ν' ἀποδώσῃ εἴτα τοῦτο εἰς τὴν γλῶσσαν του κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ καταστήσῃ τοῦτο καταληπτὸν καὶ εἰς τοὺς ἀναγνώστας του. Ὡς ρήτωρ ὁ εἰλικρινῆς παριστάνει τὰ πράγματα ἀντικειμενικῶς καὶ ἀπαθῶς καὶ δὲν ζητεῖ, κολακεύων τὰς ἀδυναμίας τῶν λαϊκῶν μαζῶν ἢ ἐκθέτων τὰ πράγματα ὑπερβολικῶς καὶ διὰ πομπῶδων φράσεων, νὰ παρασύρῃ τὰ πλήθη πρὸς τὰς ἀπόψεις του (δημαγωγία). Ὁμοίως ἢ εἰλικρίνεια ἀπαιτεῖ εἰς τὸν πολιτικὸν βίον ν' ἀντιτίθηται τις κατὰ πάσης ἀποπείρας κατασκευοφαντήσεως τοῦ ἀντιπάλου του (ὡς προδότου καὶ καταχραστοῦ κτλ.) καὶ τῆς διεγέρσεως οὕτω λαϊ-

κοῦ μίσους κατ' αὐτοῦ. Ἀντίθετα τῆς φιλαληθείας καὶ τῆς εἰλικρινείας εἶναι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀνειλικρίνεια, πράξεις καὶ ἰδιότητες δεικνύουσαι ἐχθρικήν διάθεσιν πρὸς τὸν πλησίον — διότι πρὸς τί θὰ ψευσθῇ τις ἢ θὰ εἶναι ἀνειλικρινής, ὅταν δὲν ἔχη κακοὺς σκοποὺς; — καταρρίπτουσαι τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ ψευδομένου καὶ τοῦ ἀνειλικρινοῦς καὶ ἐξευτελίζουσαι αὐτὴν καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ συνείδησιν.

Τὸ ζήτημα ἂν ἐπιτρέπηται τὸ ἀναγκαῖον ψεῦδος εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ λελυμένον. Οὐδέποτε τὸ ψεῦδος εἶναι θεμιτόν. Ἐνῶ ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ πρέπει νὰ ὑπερνικᾷ πᾶσαν δυσκολίαν, τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος μαρτυρεῖ δειλίαν καὶ πρόθεσιν ὑπεκφυγῆς δυσκόλου τινὸς περιπτώσεως. Καὶ ἀναφέρονται μὲν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος εἶναι ἀναπόφευκτον, ἀλλ' εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀναγκαίου ψεύδους, διὰ τοῦ ὁποίου ζητεῖ τις πρὸς ἴδιον ὄφελος νὰ ὑπεκφύγῃ δυσκολίαν τινά, (νὰ ὁμολογήσῃ π. χ. τὴν ἐνοχὴν του), ἀλλὰ περὶ συγκρούσεως μεταξὺ καθήκοντος πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἄλλου τινὸς καθήκοντος, τὸ ὁποῖον νομίζομεν ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ προτιμήσωμεν, χωρὶς ἐκ τῆς προτιμήσεως ταύτης νὰ προσπορίζομεθα ἡμεῖς οἱ ἴδιοι ὠφέλειάν τινα. Ὁ διευθυντὴς π. χ. τοῦ θεάτρου, ὁ πληροφορούμενος τὴν ἔναρξιν πυρκαϊᾶς καὶ ἐμφανιζόμενος εἰς τὴν σκηνὴν καὶ παρακαλῶν τοὺς θεατὰς νὰ ἀπέλθουν ἕνεκα τῆς δῆθεν ἀσθενείας καλλιτέχνητός τινος, δὲν διαπράττει ἀναγκαῖον ψεῦδος, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος θὰ προσπορισθῇ ὠφέλειαν, ἀλλ' ἀ προτιμᾷ τὸ καθήκον τῆς φιλανθρωπίας τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν ἀλήθειαν

29. Η ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ ΑΓΑΠΗ

Ἡ μὲν δικαιοσύνη ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν καὶ προϋπόθεσιν τῶν πρὸς τὸν πλησίον ἡμῶν καθηκόντων, ἔνδειξις ὅμως κυρίως χριστιανικοῦ φρονήματος εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομίζεται, ὅτι ὑπάρχει ἀντίθεσις μεταξὺ ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης. Ὁ ὢν πρὸς τὸν πλησίον δίκαιος καὶ κατ' οὐδένα τρόπον διανοούμενος νὰ θίξῃ αὐτόν, εὐκόλως θὰ παρακινηθῇ καὶ εἰς ἔργα

μαρτυροῦντα συμπάθειαν καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτόν. Ὡστε ἡ ὀρθὴ σχέσηις μεταξὺ δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης εἶναι ὅτι ἡ ἀγάπη συμπληροῖ τὴν δικαιοσύνην.

Ἐκ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης ἀπορρέει κατὰ πρῶτον τὸ καθῆκον τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν λύπην καὶ τὴν χαρὰν αὐτοῦ· «*Χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ λλαίειν μετὰ λλαιόντων*» (Ῥωμ. ΙΓ' 16). Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἡ κλίσις τῆς καρδίας μας πρὸς αὐτόν δεικνύεται, ὅταν αἱ λύπαι αὐτοῦ γίνονται ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπταὶ ὡς ἴδιαι ἡμῶν λύπαι, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνακουφίζει αὐτόν αἰσθητικῶς. Ἡ ἀξία τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν λύπην τοῦ ἄλλου καταφαίνεται καὶ ἂν ἀναλογισθῶμεν τὴν ἀναλγησίαν πολλῶν διὰ τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων ἢ καὶ τὴν χαρὰν τῶν δι' αὐτάς (χαιρεκακίαν). Ἡ δὲ συμμετοχὴ εἰς τὴν χαρὰν τοῦ ἄλλου δεικνύει ψυχικὴν εὐγένειαν, διότι εἰς πολλῶν τὴν καρδίαν δὲν βλαστάνει τὸ εὐγενὲς τοῦτο φυτὸν τῆς χαρᾶς διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ πλησίον, μαραινόμενον ἀπὸ τὸν δηλητηριώδη φθόνον, τὴν λύπην δηλαδὴ διὰ τὰ ἀλλότρια ἀγαθὰ καὶ τὴν ὑπεροχὴν τῶν ἄλλων.

Ἡ πρὸς τὸν πλησίον εὐεργεσία, ὅταν οὗτος ἔχη ἀνάγκην αὐτῆς, εἶναι στοιχειώδης ὑποχρέωσις ἡμῶν πρὸς αὐτόν. Αὕτη ὅμως πρέπει νὰ γίνηται 1) ἐκ πραγματικῆς προαιρέσεως ἡμῶν νὰ συνδράμωμεν τὸν ἔχοντα ἀνάγκην τῆς ὑποστηρίξεως ἡμῶν καὶ οὐχὶ ἐξ ἀνάγκης πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ ὀχληρῶν ἐπισκέπτῃν. «*Ἰλαρὸν δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός*» (Β', Κορινθ. Θ', 7). 2) Μετὰ περισκεψέως, δηλαδὴ ὅταν πρέπη καὶ πρὸς οὓς πρέπει καὶ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ὑποχρεώσεων ἡμῶν πρὸς τοὺς οἰκείους μας. Ἡ ἐλεημοσύνη δὲν εἶναι πάντοτε δι' εὐνοήτους λόγους τὸ καλύτερον εἶδος εὐεργεσίας πρὸς τὸν πλησίον. Συμβουλαὶ μας πρὸς αὐτόν, φροντίς πρὸς εὔρεσιν ἐργασίας ἢ παροχὴ τμηματικῶς ἐξοφλητέου δανείου προωρισμένου νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βᾶσις ἐπιχειρήσεώς τινος, εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερον εἶδος εὐεργεσίας πρὸς τὸν πλησίον. Διὰ τὴν ἴδρυσιν φιланθρωπικῶν ἰδρυμάτων, ἴδρυσιν ἢ ὁποῖα εἶναι κυρίως ἔργον τῆς πολιτείας καὶ τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει ὅλοι νὰ συντελῶμεν καὶ νὰ

συνεισφέρωμεν. Ὅμοίως ὅλοι πρέπει νά ἐργαζώμεθα διὰ τὴν ἴδρυσιν, ὀργάνωσιν καὶ συντήρησιν τῶν κοινωνικῶν ἀσφαλίσεων καὶ ἀσφαλιστικῶν ἐν γένει ταμείων, διὰ τῶν ὁποίων αἱ ἐξ ἀσθενείας ἢ γήρατος ἢ ἀνεργίας ἀνάγκαι τῶν ἄλλων θεραπεύονται, χωρὶς καὶ νά μειοῦται ἡ ἀξιοπρέπεια αὐτῶν.

Ἄγάπην πρὸς τὸν πλησίον δεικνύει τέλος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ αἱ φροντίδες τὰς ὁποίας καταβάλλει τις ἢ νά προφυλάξῃ τοὺς ἄλλους ἀπὸ τῆς διαφθορᾶς διὰ παραινήσεων γινομένων μετὰ συνέσεως καὶ φειδοῦς, ἢ νά ἀνασύρῃ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας τοὺς ἠθικῶς καταπεσόντας. Ὁ Σωτὴρ συναναστρέφεται μετὰ τελωνῶν καὶ ἀμαρτωλῶν, ἵνα διεγείρῃ αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν ἢ διὰ νά ἐνισχύσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν προσπάθειάν των νά τερματίσωσι τὸ ἀμαρτωλὸν παρελθόν των καὶ νά ἐγκαινιάσουν νέαν περίοδον εἰς τὴν ζωὴν των (Λουκ. ΙΕ, 1—3 κ.ἄ.). Καὶ ἡ Ἐκκλησία διὰ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς καὶ ἕκαστος τῶν χριστιανῶν πρέπει νά καταβάλλουν προσπάθειάς διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν παραπλανηθέντων καὶ ἐκπεσόντων, ἵνα τοιουτοτρόπως δειχθῇ διὰ τῆς πράξεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς ἐλεύθερον καὶ ἠθικὸν ὄν δύναται, συγκεντρῶνων ὅλην τὴν θέλησίν του καὶ διὰ τῆς βοήθειας τῆς θείας Χάριτος, νά ἀνασυρθῇ ἐκ τῆς ἀμαρτίας καὶ ἐπανακτήσῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ*.

30. Ο ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΣ ΒΙΟΣ

Ἡ οἰκογένεια ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν πάσης ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὅπως τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα ἀπαρτίζονται ἐκ κυττάρων, τοιουτοτρόπως καὶ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποτελεῖται ἐξ οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς κοινωνίας. Ἐκάστη οἰκογένεια εἶναι μία μικρὰ κοινωνία. Τὰ μέλη αὐτῆς, ἔχοντα κοινὴν τὴν κατοικίαν, τὴν τροφήν καὶ τὴν ἄνεσιν, ἔχουν

* Ὁ συνειθίσας νά σέβηται τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν εἰς τὸ πρόσωπον οἰουδήποτε καὶ νά ἔχη εὐμενῆ διάθεσιν καὶ σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, δεικνύει τὴν στοργὴν καὶ τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰ ἄλογα καὶ ἄψυχα ζῶα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἄλογον καὶ ἀναίσθητον φύσιν.

κοινά καὶ τὴν χαρὰν καὶ τὴν θλίψιν, τὰς τύχας, τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς ἀναμνήσεις, μορφοῦν δὲ πολλάκις ἰδίαν οἰκογενειακὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας αἱ φράσεις εἶναι ἀκατάληπτοι εἰς τοὺς ἐκτὸς τῆς οἰκογενείας ὄντας, ἢ προσαγορεύουν ἄλληλα δι' ἰδίων θωπευτικῶν ἢ πειρακτικῶν ὀνομάτων. Ἄλλὰ καὶ ὄψιν μικρᾶς πολιτείας παρέχει ἡ οἰκογένεια καὶ ἐντὸς αὐτῆς ἀναπτύσσεται κατὰ πρῶτον ἡ οἰκονομικὴ (ἐκ τοῦ «οἶκος» καὶ «νέμω»), ζωὴ, τοῦ μὲν ἀνδρὸς προμηθεύοντος διὰ τῆς ἐργασίας του τὸ πρῶτον καὶ ἀκατέργαστον ὑλικόν, τῆς δὲ γυναικὸς κατεργαζομένης τοῦτο καὶ καθιστώσης αὐτὸ κατάλληλον πρὸς χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν. Ἄλλὰ καὶ θρησκευτικὴν ἐνότητα ἀπετέλει εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ οἰκογένεια. Τὰ μέλη αὐτῆς ἐλάτρουον τοὺς ἰδίους προγόνους καὶ ἐφεστίους θεοὺς· τελετάρχης τῆς μικρᾶς οἰκογενείας ἦτο ὁ πατήρ, βωμὸς δὲ ἡ κοινὴ ἐστία. Ἄλλὰ καὶ σήμερον ἔχει θρησκευτικὸν χαρακτῆρα ἡ οἰκογένεια, διότι καὶ τὰ σπουδαιότερα οἰκογενειακὰ γεγονότα — γέννησις, γάμος, θάνατος — τελοῦνται ὑπὸ τὰς εὐχὰς τῆς θρησκείας καὶ αἱ κυριώτεραι στιγμαὶ τῆς ἡμέρας καθαγιαζοῦνται ἐντὸς αὐτῆς διὰ τῆς προσευχῆς. Ἐκτὸς τούτου καὶ αἱ Κυριακαὶ ἢ αἱ ἑορταὶ τῶν ἀγίων, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα φέρουν τὰ διάφορα μέλη τῆς οἰκογενείας, ἢ αἱ μεγάλαι χριστιανικαὶ ἑορταὶ τῶν Χριστουγέννων καὶ τοῦ Πάσχα ἔχουν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα καὶ θέλημα εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ πανηγυρίζονται εἰς αὐτὴν ὡς οἰκογενειακαὶ ἑορταί. Δὲν ἀποτελεῖ δὲ μόνον τὴν πηγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ἡ οἰκογένεια, ἀλλ' εἶναι καὶ σχολὴ ἠθικότητος καὶ φυτῶριον τῶν κοινωνικῶν ἀρετῶν. Αἱ τρεῖς μορφαί, αἱ ἐμφανίζουσαι τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους — ἡ σχέσις πρὸς ἀνωτέρους, κατωτέρους καὶ ἴσους — ἀναπτύσσονται κατὰ πρῶτον εἰς τὸ οἰκογενειακὸν ἔδαφος. Ὁ σεβασμὸς, ἡ ὑπακοὴ καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς τοὺς ἀνωτέρους, ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς ἴσους, ἡ συναίσθησις τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῶν ὑποχρεώσεων πρὸς τοὺς ἄλλους, ἡ ἄνευ φθόνου ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν καὶ πλεῖσται ἄλλαι ἀρεταί, μορφοῦνται κατὰ πρῶτον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ ἐκ ταύτης μετοχετεύονται καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν.

Ἡ οἰκογένεια ἰδρύεται διὰ τοῦ γάμου, τῆς ἐξ εἰλικρινοῦς δηλαδή καὶ ἐλευθέρως συγκαταθέσεως ἰσοβίου ἐνώσεως δύο προσώπων, ἀνδρὸς καὶ γυναικός, πρὸς ἀμοιβαίαν συμπλήρωσιν καὶ βοήθειαν καὶ διαιώνισιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τῆς τεκνογονίας. Ὁ γάμος στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας κλίσεως τῶν δύο φύλων πρὸς ἄλληλα καὶ ἀποτελεῖ κατὰ πρῶτον φυσικὴν σχέσιν. Ἄλλ' ὅπως ὁ ἄνθρωπος βαθμιαίως ἐξελλίσσεται ἀπὸ φυσικοῦ εἰς πνευματικὸν ὄν, οὕτω καὶ ὁ γάμος λαμβάνει καὶ αὐτὸς πνευματικὸν χαρακτήρα καὶ ἀποτελεῖ κατὰ τὴν Χριστιανικὴν ἀντίληψιν ἕν τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων πραγματοποιοῦνται εἰς τὸν κόσμον οἱ σκοποὶ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν πρώτοις δι' αὐτοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀμοιβαία συμπλήρωσις τῆς προσωπικότητος τῶν συζύγων, μεταδιδομένων εἰς ἑκάτερον τούτων τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ἄλλου, τῶν ἰδιαζουσῶν εἰς αὐτὸν ὡς ἐκ τοῦ φύλου, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει. Ἐκτὸς τῆς ἀμοιβαίας συμπλήρωσεως, σκοπὸς τοῦ γάμου εἶναι ἡ ἀμοιβαία βοήθεια, ἡ τεκνογονία καὶ ἡ ἐπιμελὴς ἀνατροφή τέκνων, τὰ ὅποια θὰ ἀποβῶν ὑγιᾶ καὶ χρήσιμα μέλη τῆς κοινωνίας. Ἡ ἐπίτευξις τῶν ἐπιδιωκομένων διὰ τοῦ γάμου σκοπῶν διευκολύνεται καὶ καθίσταται δυνατὴ, ὅταν οἱ μέλλοντες νὰ συναφθῶν εἰς κοινωνίαν διὰ τοῦ γάμου εἶναι σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὄριμοι καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχουν μεταξύ τῶν συζύγων μεγάλαι καὶ αἰσθηταὶ διαφοραὶ εἰς τὴν ἡλικίαν, τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Βεβαίως πρέπει νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν διὰ τὴν σύναψιν τοῦ γάμου καὶ οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία δημιουργεῖται δι' αὐτοῦ, οὐδέποτε ὅμως πρέπει οὗτος νὰ μεταβάλληται εἰς ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν. Ἄλλα στοιχεῖα διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἱερῶν σκοπῶν, οἱ ὅποιοι ἐπιδιώκονται διὰ τοῦ γάμου, εἶναι ἡ ἀποκλειστικότης αὐτοῦ (ἡ ἔνωσις δηλαδή μεταξύ δύο προσώπων), τὸ ἀδιάλυτον καὶ ἡ ἰσοβιότης αὐτοῦ. Ἡ μονογαμία εἶναι ἡ μόνη ὀρθὴ καὶ ἐπιτετραμμένη ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως μορφή τοῦ γάμου. Ἡ συμπλήρωσις τῆς προσωπικότητος τῶν συζύγων δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ στενωτάτου συνδέσμου, ὁ ὁποῖος μόνον μεταξύ δύο προσώπων εἶναι δυνατός. Καὶ ἡ ἐπιμελὴς δὲ ἀγωγή

τῶν τέκνων μόνον εἰς τὴν μονογαμίαν εἶναι δυνατή. Εἰς τὴν πολυγαμίαν διὰ τῆς συμβιώσεως πολλῶν γυναικῶν καὶ πολλῶν οἰκογενειῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἄνδρα καταστρέφεται ἡ οἰκογενειακὴ ἄρμονία καὶ δυσχεραίνεται ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων. Ὁ ἐλεύθερος ὡσαύτως γάμος, καθ' ὃν ὁ συναπτόμενος σύνδεσμος δύναται νὰ διαλυθῇ εἰς πᾶσαν στιγμήν, ἂν ὁ εἰς τῶν συζύγων θελήσῃ τοῦτο, μαρτυρεῖ παραγνώρισιν τῶν διὰ τοῦ γάμου ἐπιδιωκομένων σκοπῶν καὶ ὑποβιβάζει αὐτὸν εἰς ἀπλοῦν ἀπολαυστικὸν μέσον. Τουναντίον ἡ ἀναλαμβανομένη ἐπίσημος ὑποχρέωσις δύο προσώπων ἀμοιβαίως ἀγαπωμένων καὶ ἐκτιμωμένων νὰ παραμείνουν ἰσοβίως ἠνωμένα καὶ πιστὰ πρὸς ἄλληλα, παρακάμπτοντα πάντα τὰ μέλλοντα τυχὸν νὰ προκύψουν ἐμπόδια, προσδίδει ποιήσιν εἰς τὸν γάμον καὶ εἶναι τεκμήριον ἠθικοῦ φρονήματος τῶν αὐθορμήτως προβαινόντων εἰς τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην καὶ τηρούντων αὐτὴν μέχρι τέλους. Διὰ τοῦτο μόνον εἰς σοβαρωτάτας περιπτώσεις —κυριωτέρα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀπιστία τοῦ ἑνὸς μέρους— ἐπιτρέπει ἡ Ἐκκλησία τὴν διάλυσιν τοῦ γάμου. Ὑποχρέωσιν διὰ τὴν σύναψιν τοῦ γάμου ἔχει πᾶς ἄνθρωπος, ἀπαλλάσσονται δὲ μόνον οἱ νοσοῦντες, οἱ μὴ ἔχοντες τὰ μέσα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ οἴκου ἢ οἱ θέλοντες νὰ ἀφιερωθοῦν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς ὑψηλὸν τινα σκοπὸν. Οἱ μένοντες ὅμως ἄγαμοι ὀφείλουν νὰ τηροῦν τελείαν ἀγνότητα καθ' ὅλον τὸν βίον αὐτῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῆς σωματικῆς συναφείας τῶν δύο φύλων πρὸς ἄλληλα πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ ἀπὸ ταύτης ἀποχὴ μέχρι τῆς συμπληρώσεως τῆς σωματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς συνάψεως τοῦ γάμου ὄχι μόνον δυνατή, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη καὶ ἀναγκαία εἶναι καὶ ἀπὸ ὑγιεινῆς καὶ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα καὶ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν τιμὴν τοῦ ἀτόμου, τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς προώρου καὶ ἀχαλινώτου ἐκπληρώσεως τῆς γενετησίου ὀρμῆς, εἶναι γνωστότατα. Τὰ καταλληλότατα μέσα πρὸς νικηφόρον διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῆς σαρκὸς εἶναι ἡ ἔμπνευσις εἰς τὴν νεότητα ἠθικοῦ φρονήματος, ὁ ἐθισμὸς αὐτῆς εἰς τὴν ἰδέαν, ὅτι πρέπει νὰ σέβηται πᾶν πρόσωπον καὶ νὰ μὴ ἐκλαμβάνῃ αὐτὸ ὡς μέσον ἡδονῆς, ἡ ἄσκησις εἰς τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν αὐτοκυριαρχίαν, ἡ στροφή τῆς προσοχῆς καὶ

τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς ἀσχολίας σπουδαίας καὶ ἔργα πλήρη ἀξίας, αἱ σωμασκαίαι καὶ ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῶν ἐρεθιζόντων ἢ προκαλούντων τὴν ὀρμὴν. «Οἱ ἄνδρες καὶ ἰδίᾳ οἱ νέοι δύνανται τ' ἀγαθὰ τῆς ἀγνεύας νὰ δοκιμάσουν εἰς τὸν ἑαυτὸν των. Ἡ μνήμη εἶναι ἐτοιμοτάτη καὶ ἰσχυρά, ἡ διάνοια ζωηρά καὶ καρποφόρος, ἡ θέλησις δυνατὴ καὶ ὁ χαρακτήρ χαλυβδοῦται πρὸς ἐνέργειαν, τῆς ὁποίας οἱ ἀκόλαστοι οὐδεμίαν ἔχουν γνῶσιν» (Mantegazza, Ἴταλὸς φυσιολόγος).

32. ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ

Τὰ ἐκ τοῦ γάμου ἀπορρέοντα καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς ἄλληλα εἶναι προφανῆ καὶ γνωστά, ὥστε νὰ περιτεύῃ νὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα. Καὶ τῶν μὲν συζύγων τ' ἀμοιβαῖα καθήκοντα εἶναι ἡ πίστις καὶ ἡ ὁμόνοια. Ἡ πίστις ἔγκειται κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν τῶν συζύγων πρὸς ἀλλήλους, εἰς τὴν συναίσθησιν ὅτι ἔχουν κοινὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὴν τιμὴν καὶ εἰς τὴν συμμετοχὴν ἐκατέρου αὐτῶν εἰς τὰς χαράς, τὰς φροντίδας, τὰ παθήματα καὶ τὰς θλίψεις τοῦ ἄλλου καὶ τῆς ὅλης οἰκογενείας. Διὰ δὲ τῆς ὁμονοίας, ἡ ὁποία πρέπει νὰ διέπῃ πάντοτε τὰς σχέσεις τῶν συζύγων, κατορθοῦται ὥστε ἀμφότεροι καὶ νὰ παραβλέπουν τὰς ἐλλείψεις ἀλλήλων καὶ νὰ ἐκτελῇ ἕκαστος αὐτῶν τὴν ἀνάλογον εἰς αὐτὸν ὑπηρεσίαν. Εἶναι ὅμως φανερόν, ὅτι ἐκτὸς τῶν κοινῶν ἕκαστος τῶν συζύγων ἔχει καὶ ἰδιαίτερα καθήκοντα. Ὡς μικρὰ ὠργανωμένη κοινωνία ἡ οἰκογένεια ἔχει καὶ τὸν ἀρχηγὸν καὶ τὸν προστάτην αὐτῆς. Οὗτος δὲ εἶναι ἀναντιρρήτως ὁ ἀνὴρ. Ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας κατ' οὐδένα τρόπον πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς σημαίνουσα ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας καὶ τῆς θέσεως τῆς γυναικὸς εἰς τὴν οἰκογένειαν. Ἡ γυνὴ παραμένει πάντοτε κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν ἰσότιμον καὶ ἰσάξιον πλάσμα καὶ εἶναι οὐχὶ κτήμα ἢ δούλη αὐτοῦ, ὡς ἐπιστεύετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ σύντροφος καὶ βοηθὸς αὐτοῦ. Ἄλλ' ὅπως εἰς πᾶσαν ἔνωσην ἴσων πρὸς ἀλλήλους ἀνθρώπων ἐκλέγεται εἷς ὡς πρόεδρος καὶ ἀρχηγὸς αὐτῆς — χωρὶς ἐκ τῆς ἐκλογῆς ταύτης νὰ θίγῃται ἡ

ἀξία καὶ ὄντοῦ τῶν ἄλλων— οὕτω καὶ εἰς τὴν οἰκογένειαν εἶναι *primus inter pares* ὁ ἀνὴρ. Ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας, εἰς αὐτὸν μὲν ἐπιβάλλει τὸ καθήκον νὰ μεριμνᾷ καὶ ν' ἀποφασίζῃ περὶ πάντων, εἰς δὲ τὴν γυναῖκα νὰ ὑπακούῃ εἰς αὐτὸν καὶ οὐδὲ νὰ σκέπτηται κἂν νὰ μειώσῃ τὸ κύρος τοῦ ἀνδρὸς καὶ ν' ἀξιοῖ νὰ διευθύνῃ αὐτὴ τὰ πάντα ἄρχουσα καὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοῦ οἴκου. Καὶ ὁ ἀνὴρ ὅμως διευθύνων καθ' ὅλου τὸν οἶκον, πρέπει πάντοτε ν' ἀποδίδῃ εἰς τὴν γυναῖκα τὴν προσήκουσαν τιμὴν, συμβουλευόμενος καὶ συνεννοούμενος μετ' αὐτῆς περὶ πάντων καὶ μηδεμίαν παραλείπων εὐκαιρίαν νὰ δεικνύῃ εἰς αὐτὴν τὴν ἀγάπην του. Πόσον σοβαρὰ εἶναι τὰ καθήκοντα τῆς γυναικὸς ὡς οἰκοδεσποίνης καὶ μητρός, ἐλέχθη ἀνωτέρω εἰς τὸ περὶ ἐπαγγέλματος κεφάλαιον. Καὶ ἂν μὲν οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι τῆς ζωῆς ἐπιβάλλουν εἰς αὐτὴν τὴν ἐκτὸς τοῦ οἴκου ἐργασίαν, θὰ πρέπη πάντως νὰ εὐρεθῇ τρόπος, ὥστε νὰ μὴ παραμελῶνται τὰ καθήκοντα τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ τῆς μητρός. Ἐὰν ὅμως τοῦτο δὲν συμβαίνει, τότε πᾶσα γυνὴ ἔχει ἱεράν ὑποχρέωσιν ν' ἀφοσιωθῇ ὀλοψύχως εἰς τὰ καθήκοντα τῆς οἰκοδεσποίνης καὶ τῆς μητρός.

33. ΤΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Τὰ καθήκοντα τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι ἡ στοργὴ πρὸς αὐτά, εἰς τὴν ὁποῖαν ὀδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς φύσεως, καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν σωματικὴν, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν. Ὁ χαρακτήρ ἰδίως τῶν τέκνων διαμορφοῦται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀναλόγως τῶν ἰδιοτήτων τῶν γονέων καὶ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν διὰ τὴν ἠθικὴν των μόρφωσιν. Τὰ τέκνα εἶναι τὰ κάτοπτρα τῶν γονέων. Συμβάλλουν βεβαίως εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν τέκνων καὶ ἡ Ἐκκλησία, τὸ σχολεῖον καὶ καθόλου τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ἀλλ' ἡ μεγαλυτέρα ἐπίδρασις ἀσκεῖται ἐπ' αὐτῶν ἐκ μέρους τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος. Οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ λησμονῆται ἡ χριστιανικὴ ἀντίληψις, ὅτι τὸ παιδίον, ἀγνὸν καὶ ἄθῳον ὡς εἶναι, εἶναι ἱερόν πλᾶσμα, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δικαιούται νὰ παραμελήσῃ ἢ νὰ σκανδαλίσῃ (Ματθ. ιη', 5-8). Τῶν δὲ τέκνων τὰ καθήκοντα πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἡ ἀγάπη,

ὁ σεβασμός, ἡ ὑπακοή καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη πρὸς αὐτούς. Ὁ μόνος πόθος τῶν γονέων εἶναι ἡ προαγωγή καὶ ἡ εὐτυχία τῶν τέκνων αὐτῶν. Ἡ πρὸς αὐτούς λοιπὸν ἀγάπη τῶν τέκνων πρέπει νὰ ἔχη τὴν δύναμιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ συγκρατῇ αὐτὰ ἀπὸ πάσης κακῆς πράξεως, ἡ ὁποία θὰ ἔβλαπτε καὶ θὰ ἐμείου ταῦτα πρὸς μεγάλην λύπην τῶν γονέων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ παρακινή ταῦτα εἰς πᾶσαν ἀγαθὴν πράξιν, ἡ ὁποία καὶ αὐτὰ θὰ ὠφέλει καὶ τοὺς γονεῖς θὰ ἐπλήρου χαρᾶς καὶ δικαίας ὑπερηφανείας. Ὁ Ἐπαμεινώνδας μετὰ τὴν ἐν Λεύκτροις μάχην εἶπεν, ὅτι εὐχαριστεῖται καὶ διότι προσέφερε μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ διότι ἐταπείνωσε τοὺς ἀγερώχους Σπαρτιάτας, ἀλλὰ κυρίως διότι ἀναλογίζεται τὴν χαρὰν, τὴν ὁποίαν θὰ αἰσθανθοῦν οἱ γονεῖς του ἀκούοντες τὸ ἀνδραγάθημα τοῦ τέκνου των. Οἱ δὲ ἀδελφοί, τέκνα τῶν αὐτῶν γονέων, μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, φέροντες τὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ ζήσαντες εἰς τὸν αὐτὸν οἶκον, ἔχουν καθῆκον ν' ἀγαποῦν ἀλλήλους, ἀρνητικῶς μὲν παραβλέποντες τὰς ἑλλείψεις καὶ συγχωροῦντες τὰ σφάλματα ἀλλήλων, θετικῶς δὲ ὑποστηρίζοντες ἀλλήλους. Εὐτυχῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν οἰκογένειαν οἱ δεσμοὶ μεταξὺ ὄλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας καὶ ἰδίως τῶν ἀδελφῶν εἶναι στενωτάτοι. Εἰς τὴν οἰκογένειαν τέλος ἀνήκουν καὶ οἱ ὑπηρεταί, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ νοηθοῦν ὡς βοηθοὶ ἀναλαμβάνοντες ἐπὶ μισθῷ τὴν ἐκτέλεσιν ἐκείνων τῶν ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας δὲν δύνανται ἢ δὲν εὐκαιροῦν νὰ ἐκτελέσουν. Ἡ ἀντίληψις ὅτι οἱ ὑπηρεταί εἶναι δοῦλοι καὶ ἀνθρώπινα μηχαναί, παρὰ τῶν ὁποίων πρέπει ν' ἀπαιτῆ τις τὰ πάντα—καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ὁποία καὶ δύναται καὶ εὐκαιρῇ τις νὰ ἐκτελέσῃ ὁ ἴδιος—προδίδει ἀντιχριστιανικὸν φρόνημα καὶ σκληρότητα. Καὶ τῶν μὲν ὑπηρετῶν καθῆκον εἶναι ἡ εὐσυγείδητος ἐκτέλεσις τῶν ἀνατεθεισῶν εἰς αὐτούς ὑπηρεσιῶν, τῶν δὲ μελῶν τῆς οἰκογενείας ἀπέναντι τούτων νὰ φέρωνται πρὸς αὐτούς καλῶς, νὰ μὴ εἶναι ποτὲ ἀγέρωχοι καὶ σκληροὶ πρὸς αὐτούς, νὰ μεριμνοῦν περὶ τῆς καθόλου προαγωγῆς αὐτῶν καὶ ν' ἀμείβουν αὐτούς κατὰ τρόπον δίκαιον καὶ ἀνάλογον τῶν μεγάλων ὑπηρεσιῶν, τὰς ὁποίας προσφέρουν εἰς τὴν οἰκογένειαν. Αἱ συνήθεις προστριβαὶ καὶ ἡ ἔχθρα μεταξὺ ὑπηρετῶν καὶ κυρίων ἀποφεύγεται, ὅταν ἐκατέ-

ρωθεν υπάρχει ελίκρυνεια και έμπιστοσύνη. "Άλλοτε εις την Έλληνικην ιδίως οίκογένειαν υπήρχε και ψυχικός σύνδεσμος στενός μεταξύ υπηρετών και κυρίων, οί δ' υπηρέται έκαλοῦντο «*ψυχογιοί*» και «*ψυχοκόρες*», διότι ή οίκογένεια έθεώρει αυτούς ώς θετά τέκνα της, τών όποιων άνελάμβανε την άποκατάστασιν.

34. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΣ

Ό οίκογενειακός κύκλος έπεκτείνεται δια της προσθήκης εις αυτόν ώς συγγενών ή οίκογενειακών φίλων ανθρώπων, οί όποιοι, χωρίς ν' ανήκουν εις την οίκογένειαν, μετέχουν έν τούτοις συχνάκις εις την ζωήν αυτής. Και οί μέν μετέχοντες εις την ξένην οίκογενειακήν ζωήν μεταδίδουν εις αυτήν την ευθυμίαν των, τας γνώσεις των, τά ιδιαίτερα αυτόν χαρίσματα και την πείραν των, ευφραίνονται όμως και αυτοί μετέχοντες εις την ξένην οίκογενειακήν ζωήν και χαράν, και πάντες έν γένει ώφελοῦνται, προάγονται και άνυψοῦνται ψυχικώς και ήθικώς έκ τών σχέσεων τούτων. Το άμοιβαίον τούτο «δοῦναι» και «λαβεῖν» μεταξύ διαφόρων οίκογενειών ή μεταξύ οίκογενειών και άτόμων καλεῖται κοινωνικότης. "Όταν έκ της κοινωνικότητος ταύτης δέν άπορρέη άμοιβαία επίδρασις επί τών πνευμάτων και έλλείπη άπ' αυτής ή άμοιβαία άγάπη και εκτίμησις και βαθύτερος έσωτερικός σύνδεσμος, τότε άποβαίνει αῦτη κενός τύπος και έξωτερική συνήθεια και ώς τοιαύτη εῖναι άνευ αξίας και άποκρουστέα. "Ωραιοτάτη εκδήλωσις της κοινωνικότητος εῖναι και ή φιλία, ή συνένωσις δύο ή όλίγων ανθρώπων τοῦ αὐτοῦ γένους, διαφόρων μέν κατά τας γνώσεις, την πείραν, τόν πνευματικόν όρίζοντα και τας ένεργείας, έχόντων όμως την αυτήν κλίσιν πρός τó αγαθόν, τó αὐτό φρόνημα και την αυτήν διάθεσιν και «*χαιρόντων και λυπουμενων επί τοῖς αὐτοῖς*».

35. Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΣ ΑΥΤΗΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

ΠΟΛΙΤΕΙΑ Η ΚΡΑΤΟΣ, ΛΑΟΣ Η ΕΘΝΟΣ.
ΣΧΕΣΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΕΣΙΣ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ ΠΡΟΣ ΑΛΛΗΛΑ

Καλεῖται πολιτεία ἢ κράτος * ἡ κοινωνία τοῦ δικαίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἢ προκύπτουσα ἐκ τῆς ὀργανώσεως λαοῦ τινος ἢ ἔθνους. Τὸ ἔθνος ἢ ὁ λαὸς ἀποτελοῦν κατὰ πρῶτον **φυσικὴν** ἐνότητα, τῆς ὁποίας τὴν οὐσίαν καὶ τὰ ὄρια καθορίζουν ὁ κοινὸς τόπος τῆς διαμονῆς καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ κοινὴ καταγωγή. Ἄλλ' ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ φυσικοῦ ὄντος ἐξελίσσεται βαθμιαίως εἰς πνευματικόν, οὕτω καὶ ὁ λαὸς ἢ τὸ ἔθνος ἀποβαίνει βαθμιαίως ἀπὸ φυσικῆς **πνευματικῆ καὶ ἠθικῆς ἐνότητος**, τῆς ὁποίας τὴν οὐσίαν προσδιορίζουν ὄχι μόνον ὁ τόπος καὶ ἡ καταγωγή, ἀλλὰ καὶ κοινὰ ἦθη καὶ κοινὴ γλῶσσα, διὰ τῶν ὁποίων δεικνύεται ὅτι μία ἰδιάζουσα πνευματικὴ ζωὴ συνδέει καὶ συγκρατεῖ πρὸς ἄλληλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους. Καὶ δύναται μὲν τις **ἐξωτερικῶς** νὰ λυθῆι πάσης συναφείας πρὸς τὸ ἔθνος αὐτοῦ· ἢ **διανόησις ὅμως, τὰ συναίσθηματα καὶ ἢ βούλησις** αὐτοῦ, ὁ ψυχικὸς δηλαδὴ βίος του, θὰ φέρουν πάντοτε τὴν σφραγίδα τῆς ἐθνικότητος αὐτοῦ. Τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν ἐθνῶν καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέουσα ἄπειρος καὶ θελκτικὴ ποικιλία τῶν ἠθῶν, τῆς λογοτεχνίας, τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου αὐτῶν, πρέπει νὰ θεωρηθῆι ὡς τάξις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καθορισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Διότι τῷ ὄντι θ' ἀπετέλει ἀφόρητον μονοτονίαν καὶ θὰ ἐπέφερε πνευματικὴν πτωχείαν καὶ κατάπτωσιν, ἐάν, καταργουμένων τῶν ἐθνικῶν φραγμῶν καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἰδιάζοντος εἰς ἕκαστον ἔθνος, ἐδημιουργεῖτο εἷς παγκόσμιος πολιτισμὸς, ἐμφανίζων πανταχοῦ τὴν αὐτὴν στερεότυπον μορφήν. Διὰ τοῦτο ὁ χριστιανὸς θεωρεῖ τὴν ἐθνικότητα αὐτοῦ ὡς δῶρον καὶ ἀγαθόν, ἐμπιστευθὲν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀγάπη λοιπὸν πρὸς τὴν πατρίδα καὶ ἡ ἐργασία ὑπὲρ τοῦ καλοῦ καὶ τῆς ἀνυψώσεως αὐτῆς

* Τὰ περὶ πολιτείας καὶ καθηκόντων τοῦ πολίτου ἀναπτύσσονται μετὰ συντομίας, δεδομένου, ὅτι ὁ μαθητὴς διδάσκεται εἰς ἰδιαίτερον μάθημα περὶ τούτων.

ἀποτελοῦν καθῆκον παντός χριστιανοῦ. Ἄλλ' ἢ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη αὕτη οὐδέποτε πρέπει νὰ εἶναι οὕτω μονομερῆς καὶ ἀποκλειστική, ὥστε νὰ καθιστᾷ τινὰ τυφλὸν δι' ὅ,τι μέγα καὶ σημαντικὸν ἔχουν δημιουργήσει τὰ ἄλλα ἔθνη. Τουναντίον πρέπει νὰ ὑπάρχη πάντοτε ἡ συναίσθησις, ὅτι ἐκτός τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει τις, ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἄλλοι λαοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν προσφέρει πολλὰς ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, μ' ἔνδοξον παρελθὸν καὶ παρὸν καὶ τὴν εὐγενῆ φιλοδοξίαν νὰ συντελέσουν καὶ αὐτοὶ διὰ τῶν ἰδιαζόντων εἰς αὐτοὺς προτερημάτων εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διὰ τοῦτο ὄχι μόνον δὲν πρέπει νὰ ἐμπνέται τὸ μῖσος, ἡ περιφρόνησις καὶ ἡ δυσπιστία πρὸς τ' ἄλλα ἔθνη—καὶ μάλιστα εἰς τὰ σχολεῖα—ἀλλὰ τουναντίον νὰ ἐπιδιώκηται ἡ συνεννόησις καὶ συμφιλίωσις τῶν ἐθνῶν πρὸς ἄλληλα καὶ νὰ καταβάλληται πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἐπικοινωνίαν καὶ ἐγγυτέραν γνωριμίαν τῶν ἐθνῶν μεταξύ των, διὰ τῶν ὁποίων ἕκαστος λαός, βλέπων τὰ ἰδιαζόντα εἰς τὸ ξένον ἔθνος προτερήματα, θὰ σέβεται αὐτὸ διὰ ταῦτα, καὶ νὰ διδάσκηται συγχρόνως περὶ τῶν ἰδίων προτερημάτων καὶ ἐλλείψεων. Θὰ ἐπιτυχάνωνται δὲ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα, ὅταν ἀποφεύγωνται τὰ δύο ἄκρα, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἢ ἐκ φανατισμοῦ προερχομένη ἀδιαφορία καὶ ψυχρότης πρὸς πᾶν τὸ ξένον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ θαυμασμός καὶ ἡ πτόησις πρὸς τοῦτο καὶ ἡ σπουδὴ πρὸς πιθηκοειδῆ ἀπομίμησιν αὐτοῦ (σομπισμός). Ὁ σύνδεσμος λοιπὸν μεταξύ τῶν ἐθνῶν, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἕκαστον τούτων νὰ διατηρήσῃ τὸν ἰδιαζόντα εἰς αὐτὸ ἔθνικὸν χαρακτῆρα, θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν συνεννόησιν τῶν ἐθνῶν, πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει ν' ἀποβλέπουν πάντα τὰ πολιτισμένα ἔθνη. Ἐὰν δὲ φαντασθῆ κανεὶς τὴν συνεννόησιν ταύτην τῶν ἐθνῶν διεπομένην ἀπὸ χριστιανικὸν πνεῦμα καὶ χριστιανικὰς ἀρχάς, τότε πλέον θὰ πραγματωθῆ καὶ ὁ ἐνδόμυχος πόθος παντός χριστιανοῦ, ὁ ὁποῖος αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς πολίτην τῆς οὐράνιας πατρίδος καὶ ἀποβλέπει εἰς τὴν στιγμήν καθ' ἣν εἰς τὸν κόσμον τὰ πάντα θὰ ἀποβοῦν «μία ποιμὴν καὶ εἷς ποιμὴν» (Ἰωάν. Ι', 17).

36. Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΠΟΛΕΜΟΣ

Ὡς κοινωνία δικαίου ἡ πολιτεία ἔχει τὸν προορισμὸν νὰ περιφρουρήσῃ τὰ δικαιώματα (ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας, ἐλευθερίας) τῶν πολιτῶν καὶ τὰ νόμιμα ἐν γένει συμφέροντα αὐτῶν κατὰ πάσης προσβολῆς τούτων ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν προερχομένης. Καὶ ὁσάκις μὲν τὰ συμφέροντα ἐνὸς ἔθνους βλάπτονται ὑπ' ἄλλου λαοῦ, καθίσταται ἐπιβεβλημένος ὡς ἀναγκαῖον μέσον ἀμύνης ὁ πόλεμος. Ὁργανον δὲ πρὸς διεξαγωγὴν αὐτοῦ εἶναι ὁ στρατός, ὁ ὁποῖος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκροτεῖται δι' ὑποχρεωτικῆς στρατολογίας πάντων τῶν πολιτῶν, ἀπὸ τοῦ εἰκοστοῦ μέχρι τοῦ πεντηκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν. Κατὰ τὴν μέριμναν αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς εἰρήνης φροντίζει ὡσαύτως ἡ πολιτεία διὰ τὴν ἀπόκτησιν καλῆς νομοθεσίας, διὰ τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων καὶ τὴν τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως δι' ἀστυνομίας, σεβομένης τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν πολιτῶν. Ὡς κοινωνία δικαίου ὡσαύτως ἡ πολιτεία μεριμνᾷ διὰ τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου, διὰ δικαστηρίων καλῶς λειτουργούντων καὶ καλῶς ὀργανωμένων καὶ διὰ τὴν τιμωρίαν τῶν παραβατῶν αὐτοῦ. Ἐκ τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων ἡ πολιτεία ζητεῖ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἰσχὴν καὶ τὸ κύρος αὐτῆς, ἠθικὴν σημασίαν ἔχουν ὁ πόλεμος καὶ αἱ ποιναὶ κατὰ τῶν παραβατῶν τοῦ δικαίου καὶ διὰ τοῦτο θὰ γίνῃ ἰδιαίτερος περὶ αὐτῶν λόγος.

Ὡς μόνον ἐπιτετραμμένοι πόλεμοι, συγχωρούμενοι μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ καὶ ἀφ' οὗ ἐξαντληθοῦν πάντα τὰ μέσα πρὸς εἰρηνικὴν διευθέτησιν τῆς διαφορᾶς καὶ διὰ μεγάλων ἀκόμῃ ὑποχωρήσεων, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν οἱ ἀμυντικοί, διὰ τῶν ὁποίων λαὸς τις ἀμύνεται ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τιμῆς αὐτοῦ. Ὡσαύτως δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπιτετραμμένοι, ἂν δὲν καταστῆ δυνατὸς ἄλλος τρόπος συνεννοήσεως καὶ διευθετήσεως, καὶ οἱ πόλεμοι διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκει τις τὴν ἐπανάκτησιν ἀπολύτως ἀναγκαίων διὰ τὴν συντήρησιν του καὶ ἀδίκως ἀποσπασθέντων ἀπ' αὐτοῦ ἐδαφῶν ἢ ζητεῖ τὴν ἐπανίδρυσιν κράτους, βιαίως καὶ αὐθαιρέτως διαλυθέντος. Ἡ συμ-

μετοχή εις τοιούτους πολέμους αποτελεί ύποχρέωσιν διὰ πάντα ἠθικὸν ἄνθρωπον, ἡ δ' ἄρνησις αὐτῆς χαρακτηρίζεται ἀπὸ χριστιανικῆς ἀπόψεως ὡς παράλειψις τοῦ καθήκοντος τῆς φιλαδελφείας. Ἡ ἄποψις αὕτη περὶ τοῦ πολέμου ὡς μέσου ἀμύνης, ἐπιτρεπομένου μόνον ἐν ἀπολύτῳ ἀνάγκῃ, ἴσταται εἰς τὸ μέσον μεταξὺ τῶν γνωστῶν θεωριῶν τῶν φιλοπολέμων καὶ τῶν εἰρηνοφίλων*. Ἡ κατάργησις τῶν πολέμων, δυνατὴ καθ' ἑαυτὴν ἐπὶ πλεόν δὲ εὐκταία καὶ ἐπιβεβλημένη, θὰ καταστῇ πραγματικότης, ὅταν ἡ ἀνθρωπότης ἀνυψωθῇ εἰς ἀνώτερον ἠθικὸν ἐπίπεδον καὶ ὁ πολιτισμὸς προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ὅταν ἡ ἀνθρωπότης ἐνστερνισθῇ τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον φυσικόν, ἀλλὰ κυρίως πνευματικόν καὶ ἠθικόν ὄν καὶ ὅταν πεισθῇ περὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ αἰώνιου κύρους τῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἠθικῆς, τότε πλεόν θὰ ἔχη σημάνει ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πόλεμοι θὰ καταπαύσονται**.

37. Αἱ ΠΟΙΝΑΙ

Αἱ ποιναί, τὰς ὁποίας ἡ πολιτεία, ἀντιδρῶσα κατὰ τῶν περιφρονητῶν τοῦ δικαίου, ἐπιβάλλει εἰς τοὺς παραβάτας αὐτοῦ, εἶναι ἐπιτετραμμένοι ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως καὶ δίκαιαι καὶ ὠφέλιμοι, ὡς ἱκανοποιοῦσαι τὴν προσβληθεῖσαν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ συντελοῦσαι εἰς τὸν ἐκφοβισμόν καὶ παραδειγματισμὸν τῶν ἄλλων, εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τῆς βλάβης τῆς προερχομένης ἐκ τοῦ παραβάτου τοῦ δικαίου. Ἡ φιλάνθρωπία μόνον ἐπιβάλλει νὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν ἐπιεικεῖς αὐταὶ καὶ νὰ ἐφαρμόζονται ἠπιῶς καὶ μάλιστα κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε

* Πόσον μέγα δυστύχημα ἀποτελοῦν διὰ τὰ ἔθνη οἱ πόλεμοι, δεικνύουν οἱ ἐξῆς λόγοι τοῦ Bismark: «Θεωρῶ τὸν πόλεμον —καὶ ἂν ἀκόμη ἀποβῇ νικηφόρος— ὡς τὴν μεγαλύτεραν συμφορὰν, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο νὰ πλήξῃ ἐν ἔθνους».

** Εἰς τὴν Κ. Δ. (π. χ. Ματθ. ΚΔ', β, καὶ ἀλλαχοῦ) οἱ χρόνοι καθ' οὓς «ἔθνος ἐνεοθήσεται ἐπὶ ἔθνοισ» καὶ «βιουλεύει ἐπὶ βασιλείας» θεωροῦνται ὡς ἐποχὴ ἐσχάτης ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ ὡς ἔνδειξις ἀντιχριστιανικοῦ πνεύματος.

ν' ἀποβαίνῃ δυνατὴ ἢ βελτίωσις τοῦ τιμωρουμένου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θανατικὴν ποινὴν δύναται μὲν αὕτη νὰ διατηρητῆται ἐκεῖ, ἔνθα ὑπάρχει φόβος, ὅτι ἡ κατάργησις αὐτῆς θὰ ἔβλαπτε τὴν κοινωνίαν καὶ θὰ ἐθράσυνε τοὺς κακούργους, ἀλλὰ εὐκταῖον καὶ ἐπιβεβλημένον θὰ ἦτο ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς νὰ γίνηται μετὰ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρας σκληρότητος καὶ βαθμιαίως νὰ συντελεσθῇ ἡ κατάργησις αὐτῆς. Αἱ εὐνομούμεναι πολιτεῖαι δύνανται δι' ἄλλων τρόπων νὰ ἐπιβάλλουν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν κακούργων τὴν ἰσχὺν τοῦ δικαίου καὶ τὸν σεβασμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ καταφεύγουν εἰς τὸ ἔσχατον τοῦτο μέσον.

38. Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ἡ πολιτεία δὲν εἶναι μόνον κοινωνία δικαίου, στηριζομένη ἐπὶ τοῦ νόμου καὶ τῆς βίας καὶ σκοποῦσα μόνον τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας καὶ ἐλευθερίας τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ κοινωνία πολιτισμοῦ, ἐπιδιώκουσα τὴν προαγωγὴν τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν συμφερόντων τῶν συγκροτούντων αὐτὴν μελῶν. Αἱ δύο αὗται ιδιότητες τῆς πολιτείας ὡς κοινωνίας δικαίου καὶ κοινωνίας πολιτισμοῦ εἶναι τόσον ἀλληλένδετοι, ὥστε οὔτε δύναται νὰ νοηθῇ πολιτεία ὡς κοινωνία δικαίου, χωρὶς νὰ εἶναι καὶ κοινωνία πολιτισμοῦ, οὔτε πάλιν ὡς κοινωνία πολιτισμοῦ, χωρὶς νὰ εἶναι κοινωνία δικαίου. Ὡς κοινωνία πολιτισμοῦ ἡ πολιτεία λαμβάνει μέτρα διὰ τὴν ὑγείαν, τὴν ἐκπαίδευσιν, τὴν ἠθικοποίησιν τῶν πολιτῶν, διὰ τὴν ὁποίαν συνεργάζεται μὲ τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τεχνῶν, τοῦ ἀθλητισμοῦ, διὰ τὴν συγκοινωνίαν, τὸ ἐμπόριον, τὴν βιομηχανίαν, γεωργίαν, τὰς κοινωνικὰς ἀσφαλίσεις, τὸν κανονισμὸν τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων κτλ.

39. ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΑΡΧΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΟΜΕΝΩΝ

Τὰ πρὸς τὴν πολιτείαν καθήκοντα ἀρχόντων καὶ πολιτῶν εἶναι ἡ ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσις πρὸς αὐτὴν, ἐπιβαλλόμεναι ἀπὸ τὴν συναίσθησιν, ὅτι αὕτη ἐκπροσωπεῖ τὸ σύνολον τοῦ ἔθνους,

ὅτι ἐξ αὐτῆς πηγάζουν πολλαπλᾶ εὐεργετήματα δι' ἕκαστον τῶν πολιτῶν καὶ ὅτι μόνον διὰ τῆς προόδου καὶ τῆς ἀνυψώσεως αὐτῆς προάγονται καὶ τῶν πολιτῶν τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα. Οἱ ἄρχοντες κυρίως πρέπει νὰ ἔχουν πάντοτε ὑπ' ὄψιν των, ὅτι εἶναι ἐντεταλμένοι νὰ ἐξυπηρετοῦν τὸν λαὸν καὶ νὰ προάγουν τὰ ὕλικά καὶ πνευματικά συμφέροντα αὐτοῦ. Τὸ Εὐαγγέλιον διδάσκει, ὅτι ἐκεῖνος εἶναι πρῶτος μετὰ τῶν ἄλλων, ὅστις πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ ἀφιερώνει διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτῶν: «*Ὁς ἐὰν ἐθέλη γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῖν διάκονος καὶ ὃς ἐὰν ἐθέλη ἐν ὑμῖν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος*» (Μάρκ. 1,43). Ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ταύτην διαπνεόμενοι οἱ ἄρχοντες ὀφείλουν νὰ φέρωνται ἀδελφικῶς πρὸς τοὺς πολίτας, νὰ ἐξυπηρετοῦν αὐτοὺς πάντοτε καὶ νὰ προάγουν τὰ συμφέροντά των, ὡσάκις ταῦτα δὲν ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον. Ἀλλὰ καὶ οἱ πολῖται πρέπει νὰ ἔχουν συναίσθησιν, ὅτι οἱ ἄρχοντες εἶναι οἱ πατρικῶς μεριμνῶντες περὶ αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς πάντοτε μετὰ σεβασμοῦ καὶ τιμῆς. Ἄλλο καθῆκον ἀρχόντων τε καὶ πολιτῶν εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν καθεστηκυίαν τάξιν καὶ ἰδίως τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι εἶναι ἑκφρασις τῆς κοινῆς θελήσεως. Ἀδικούμενος ὁ πολίτης ἐκ μέρους τῶν ἀρχόντων, ἔχει τὸ καθῆκον νὰ διεκδικήσῃ τὰ δίκαιά του καὶ χάριν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Οὐδέποτε ὅμως ἐπιτρέπεται, ἀνεχόμενος κανεὶς τὴν καταπάτησιν τῶν δικαιωμάτων του, ἀντὶ νὰ ἔχη τὸ θάρρος νὰ διεκδικήσῃ νομίμως ταῦτα, νὰ ἐκτρέπηται εἰς τὰς κατ' ἰδίαν συζητήσεις εἰς ὕβρεις κατὰ τῶν ἀρχόντων, ἀποδίδων εἰς τούτους ἰδιοτέλειαν καὶ προσωποληψίαν.

40. ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Πρὸς συνέχισιν καὶ ἐξάπλωσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἴδρυσεν ὁ Θεάνθρωπος Ἰησοῦς τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἀποτελεσθεῖσαν ἐκ τῶν μαθητῶν καὶ τῶν πρῶτων αὐτοῦ ὁπαδῶν, προσώπων πιστευόντων ἀκραδάντως εἰς τὴν Θεῖαν αὐτοῦ προέλευσιν καὶ ἀποστολήν, ἀποδεχομένων τὰς ὑπ' αὐτοῦ κηρυχθείσας ἀληθείας καὶ ζητούντων διὰ τῆς ἐσωτάτης μετ' αὐτοῦ κοινωνίας

νά επιτύχουν τήν λύτρωσιν αὐτῶν, τήν ἠθικὴν των ἀναγέννησιν, τὸν ἀγιασμόν καὶ τήν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἔνωσιν. Ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ ἔτους 33 μ. Χ. ἤρχισε κυρίως ἡ ἐξάπλωσις τῆς Ἐκκλησίας, ἐπεξετάθη αὕτη ἔκτοτε εἰς ὅλον τὸν κόσμον, τὸ τρίτον δὲ καὶ πλέον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς γῆς εἶναι σήμερον μέλη αὐτῆς. Παλαίους αὕτη κατὰ τῆς πλήρους παραγνωρίσεως αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν ἐχθρῶν της, κατὰ τοῦ μίσους καὶ τοῦ χλευασμοῦ αὐτῶν καὶ πολλάκις κατὰ τῆς πλάνης ἢ τῆς ἀδιαφορίας ἢ τοῦ φανατισμοῦ ἐντὸς τῶν κόλπων αὐτῆς, συνεχίζει τὸ ἔργον τοῦ Θεανθρώπου, ὁδηγεῖ βαθμιαίως καὶ βραδέως, ἀλλ' ἀσφαλῶς τήν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν διὰ τῆς ἀγάπης ἐξευγένισιν αὐτῆς καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀληθοῦς προορισμοῦ της, θά παραμείνῃ δ' αἰωνία, διότι εἶναι θεῖον ἴδρυμα καὶ «*πύλαι ἄδου οὐ κατισχύουσιν αὐτῆς*» (Ματθ. ΙΣΤ'). Ἡ συμμετοχὴ εἰς ταύτην δὲν εἶναι ὑποχρέωσις παντὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνον τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων, μέσα δὲ πρὸς ἐπιβολὴν τῶν σκοπῶν της δὲν διαθέτει αὕτη ἄλλα, ἐκτὸς τοῦ λόγου καὶ τῆς πειθοῦς. Εἶναι ὅμως καὶ αὕτη ὡς καὶ ἡ πολιτεία ὠργανωμένη κοινωνία, ἀποτελουμένη ἀπὸ τοῦς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐκκλησίας μέλη καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ σύντομος λόγος περὶ τῶν καθηκόντων ἀμφοτέρων πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καλοῦνται κληρικοί, διότι εἰς αὐτοὺς ἔλαχεν ὁ κλῆρος τῆς διακονίας, νὰ μεταδίδουν εἰς τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας τὴν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἀπονεμηθεῖσαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους θεῖαν Χάριν καὶ νὰ διαπαιδαγωγῶν θρησκευτικῶς καὶ ἠθικῶς τὸ ἀνθρώπινον γένος (Πράξ. Ἀποστ. Α', 25). Τὰ καθήκοντα αὐτῶν διαγράφονται ἄριστα εἰς τοὺς περιεχομένους εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίαν λόγους τοῦ Σωτῆρος πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς ὀπαδοὺς του. Ἐκεῖ ἀποκαλοῦνται οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ διάδοχοι αὐτῶν, οἱ κληρικοί, τὸ «*ἅλας τῆς γῆς*», καὶ τὸ «*φῶς τοῦ κόσμου*» καὶ καλοῦνται νὰ καταυγάσουν τὸν κόσμον μὲ τὸ φῶς τῶν καλῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα βλέποντες οἱ ἄνθρωποι θά ἐννοήσουν τὴν θεῖαν προέλευσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἄλλ' ἢ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐκ τῶν λειτουρ-

γών αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι σῶμα ἔχον κεφαλὴν μὲν τὸν Χριστόν, πάντας δὲ τοὺς πιστοὺς ὡς μέλη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπιτελεῖ ἰδιαιτέραν λειτουργίαν (Α' Κορινθ. ΙΒ', 12—27). Ἡ ἐκπλήρωσις τῶν σκοπῶν αὐτῆς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ μόνον διὰ τῆς πλήρους καὶ στενῆς συνεργασίας κληρικῶν καὶ λαϊκῶν. Διὰ τοῦτο ἡ στενὴ μετὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπικοινωνία καὶ διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν βίον καὶ διὰ τῆς μελέτης τῶν θείων Γραφῶν, ἡ προσπάθεια πρὸς καθοδήγησιν καὶ διαπαιδαγώγησιν τῶν ἄλλων, ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἡ φροντίς διὰ τὴν βελτίωσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἐπιτυχεστέραν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ της, ὁ ζῆλος ὑπὲρ τῆς τιμῆς, διασώσεως καὶ ἐξαπλώσεως αὐτῆς καὶ τέλος ἡ συναίσθησις, ὅτι μόνον δι' αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ δύναται τις νὰ εὔρη τὴν σωτηρίαν του, ἀποτελοῦν τὰ στοιχειωδέστερα τῶν καθηκόντων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας πρὸς αὐτήν.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

Ἔννοια· περιεχόμενον· ἀξία καὶ διάρσεις τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς	5
---	---

ΜΕΡΟΣ ΓΕΝΙΚΟΝ

ΓΕΝΙΚΑΙ ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΠΡΩΤΟΝ ΤΜΗΜΑ

Οὐσία καὶ περιεχόμενον τοῦ ἠθικοῦ βίου.

1. Ἡ ἠθικότης κατὰ τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν	10
2. Ἡ ἠθικότης κατὰ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα γενικῶς	13
3. Ὁ εὐδαιμονισμὸς	15
4. Ὁ ὕλισμὸς	18
5. Ἡ ἠθικὴ τῆς πολιτιστικῆς προόδου	20
6. Ἡ ἠθικὴ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ συναισθήματος	22
7. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου	24
8. Θρησκεία καὶ ἠθικότης	25

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΜΗΜΑ

Αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἠθικοῦ βίου.

Α'. Ὁ ἠθικὸς νόμος	
1. Ὁ ἔσωτερικὸς ἢ φυσικὸς ἠθικὸς νόμος	27
2. Ὁ θετικὸς ἢ ἀποκεκαλυμμένος ἠθικὸς νόμος	30

Β'. Ἡ συνείδησις.

1. Ἡ οὐσία τῆς συνειδήσεως. Ἡ συνείδησις ὡς ἠθικὸς κανὼν τοῦ βίου	35
2. Τὸ καθήκον καὶ τὸ δικαίωμα	41

Γ'. Ἡ βούλησις.

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως	48

ΤΡΙΤΟΝ ΤΜΗΜΑ

Ἡ πραγματοποίησις τῆς ἠθικότητος.

1. Ἡ ἠθικὴ πράξις γενικῶς	53
2. Ἡ ἠθικῶς ἀγαθὴ πράξις	57
3. Ἡ ἠθικῶς κακὴ πράξις	61

ΜΕΡΟΣ ΕΙΔΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τὰ ἐκ τῆς θρησκευτικότητος ἀπορρέοντα καθήκοντα.

1. Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἡμῶν. Πίστις, ἀγάπη καὶ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν	66
2. Προσευχὴ	68
3. Κατάραι καὶ βλασφημιαί. Ὅρκοι	70

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὰ καθήκοντα πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας.

4. Γενικὴ παρατήρησις	71
5. Τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν ζωὴν ἡμῶν. Ἡ ἀξία τῆς ζωῆς. Αὐτοκτονία	72
6. Αὐτοθυσία	74
7. Τὰ πρὸς τὸ σῶμα ἡμῶν καθήκοντα	75
8. Τὰ καθήκοντά μας ἀπέναντι τῶν κυριωτέρων ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπιστήμη. Καλαὶ τέχναι	78

9. Τὸ δίκαιον καὶ ἡ διοργάνωσις τῶν κοινωνιῶν. Ἠθικότης. Συμ- πέρασμα.	80
10. Καθήκοντα πρὸς τὴν τιμὴν	81
11. Ἡ ἐργασία καὶ ἀξία αὐτῆς	83
12. Καλλιτεχνικὴ ἀξία τῆς ἐργασίας (Brausewetter)	85
13. Ἐργατικὰ προβλήματα	86
14. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ σημασία αὐτοῦ. Ἐκλογή τοῦ ἐπαγγέλ- ματος. Προπαρσκευὴ δι' αὐτό. Ἐξάσκησις αὐτοῦ	88
15. Τραγικὴ ὄψις ἐκάστου ἐπαγγέλματος	91
16. Ἡ δῆθεν ἰδιονομία μερικῶν ἐπαγγελλμάτων. Ἠθικοὶ κίνδυνοι προκύπτοντες ἐξ αὐτῶν	92
17. Ἐπαγγελματικὸς ἀνταγωνισμὸς	94
18. Γυναικεῖα ἐπαγγέλματα	95
19. Παραγωγικὰ καὶ παρασιτικὰ ἐπαγγέλματα	97
20. Κοινωνικαὶ τάξεις καὶ ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως αὐτῶν	97
21. Ἰδιοκτησία ἢ περιουσία καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀπορρέοντα καθή- κοντα	99
22. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα	101
23. Ἡ λύσις τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν	106
24. Ἀνάπαυσις καὶ τέρψις	107

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα ἡμῶν.

25. Γενικὴ παρτήρησις	109
26. Ἡ δικαιοσύνη πρὸς τὸν πλησίον. (Ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς τοῦ πλησίον, τῆς περιουσίας αὐτοῦ, τῆς τιμῆς αὐτοῦ)	110
27. Αἱ λοιπαὶ ἐκδηλώσεις τῆς πρὸς τὸν πλησίον δικαιοσύνης. Ἐ- λευθερία, ἐμπιστοσύνη καὶ εὐγνωμοσύνη	112
28. Φιλαλήθεια καὶ εἰλικρίνεια. Τὸ ἐξ ἀνάγκης ψεῦδος	112
29. Ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη	114
30. Ὁ οἰκογενειακὸς βίος.	116
31. Ὁ γάμος	118
32. Τὰ καθήκοντα τῶν συζύγων.	120
33. Τὰ καθήκοντα τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας	121
34. Κοινωνικότης	123
35. Ἡ πολιτεία καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν καθήκοντα. (Πολιτεία ἢ κρά- τος. Λαὸς ἢ ἔθνος. Σχέσις καὶ σύνδεσις τῶν ἔθνῶν πρὸς ἄλ- ληλα)	124

	Σελ.
36. Ἡ πολιτεία ὡς κοινωνία δικαίου. Πόλεμος	126
37. Αἱ ποιναὶ	127
38. Ἡ πολιτεία ὡς κοινωνία πολιτισμοῦ	128
39. Καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων	128
40. Τὰ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καθήκοντα	129

Τὸ Γενικὸν Μέρος τοῦ παρόντος βιβλίου (σελ. 1—65) ἐλήφθη ἐκ τῆς βραβευθείσης «Χριστιανικῆς Ἠθικῆς» Ἰωάννου Φραγκούλη, τὸ δὲ Εἰδικὸν Μέρος (σελ. 65—131) ἐκ τῆς βραβευθείσης «Χριστιανικῆς Ἠθικῆς» Σπυρίδωνος Λαγοπάτη.

4090

£12

438

1605

Σελ.
125
127
128
129
130